MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS

BANKININKYSTĖS IR INVESTICIJŲ KATEDRA

VYTAUTĖ SUKAČEVSKYTĖ

FIZINIŲ ASMENŲ NEMOKUMĄ SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ VERTINIMAS

Magistro baigiamasis darbas

Vadovė

prof. dr. D. Jurevičienė

VILNIUS, 2013

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS

BANKININKYSTĖS IR INVESTICIJŲ KATEDRA

FIZINIŲ ASMENŲ NEMOKUMĄ SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ VERTINIMAS

Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas

Studijų programa 621N30005

Vadovė

prof. dr. D. Jurevičienė

2013 12

Recenzentas

2013 12

Atliko

FVmns2-02 gr. stud.

V. Sukačevskytė

2013 12

VILNIUS, 2013

TURINYS

ĮVADAS 6
1. FIZINIŲ ASMENŲ NEMOKUMO TEORIJA 8
1.1. Fizinių asmenų nemokumo koncepcija 8
1.2. Nemokių skolininkų klasifikavimas, integracija ir atskirtis 11
1.3. Pagrindinės fizinių asmenų nemokumo priežastys 13
1.4. Fizinio asmens nemokumo problemos sprendimo būdai 18
1.4.1. Reabilitacinių priemonių taikymas 19
1.4.2. Prevencinių priemonių taikymas 20
1.5. Asmenų nemokumo vertinimas kredito reitingu 24
1.6. Fizinių asmenų bankroto įteisinimo įtaka nemokumo problemos mastui 27
1.7. Nemokumo problema vartojimo kreditų rinkoje 29
2. „NEMOKUMO PROBLEMĄ SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ“ TYRIMO METODOLOGIJA 32
2.1. Įsipareigojimų prisiėmimo pagrindinių priežasčių ir vartojimo kredito patrauklumą skatinančių veiksnių nustatymo metodologija 34
2.2. Fizinių asmenų nemokumą sąlygojančių veiksnių nustatymo metodologija 38
3. „NEMOKUMO PROBLEMĄ SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ“ TYRIMAS 44
3.1. Įsipareigojimų prisiėmimo pagrindinių priežasčių nustatymas 44
3.2. Vartojimo kreditų patrauklumo veiksnių nustatymas 49
3.3. Fizinių asmenų bankroto poveikio rizikingų paskolų mastui nustatymas 54
3.4. Įsipareigojimų prisiėmimą ir vykdymą sąlygojančių veiksnių nustatymas 55
IŠVADOS IR SIŪLYMAI 70
LITERATŪRA 72
ANOTACIJA 78
SANTRAUKA 79
SUMMARY 80
PRIEDAI 81

LENTELĖS

1 lentelė. Nemokumo problemos sprendimo būdų požymiai 19
2 lentelė. Asmeninį kredito reitingą sąlygojantys veiksniai 26
3 lentelė. Vartojimo kreditų rinkos dalyvių pasiskirstymas pagal išduotų paskolų vertę proc.....30
4 lentelė. Ekspertų anketoje pateikiamos vertinti alternatyvos 35
5 lentelė. Ekspertų charakteristika pagal pareigas ir darbo patirtį toje srityje 37
6 lentelė. Imties sudarymo būdų tinkamumo (tyrimo imčiai nustatyti) palyginimas 39
7 lentelė. Ekspertų vertinimo informacija apie įsipareigojimų prisiėmimą lemiančias priežastis 44
8 lentelė. SPSS duomenų analizės išvestis skaičiuojant 6 alternatyvų Cronbacho alfa koeficientą 45
9 lentelė. Alternatyvų įvertinimų variacinių eilučių pavyzdys 46
10 lentelė. Visų ekspertų 6 alternatyvų vertinimai ir jų rangai 46
11 lentelė. Kendalo konkordancijos koeficiento reikšmingumo apskaičiavimas 47
12 lentelė. Grupiniai alternatyvų įverčiai 48
13 lentelė. Modifikuoti ekspertų 6 alternatyvų vertinimo rangai ir jų sumos 48
14 lentelė. Ekspertų kompetencijos koeficientai mažėjimo tvarka 48
15 lentelė. Ekspertų vertinimo informacija apie kreditų patrauklumą sąlygojančius veiksnius 50
16 lentelė. SPSS duomenų analizės išvestis skaičiuojant 4 alternatyvų Cronbacho alfa koeficientą 50
17 lentelė. Visų ekspertų 4 alternatyvų vertinimai ir jų rangai.....51
18 lentelė. Dispersijai skaičiuoti reikalingi duomenys 51
19 lentelė. Kendalo konkordancijos koeficiento reikšmingumo apskaičiavimas 52
20 lentelė. Grupiniai alternatyvų įverčiai.....52
21 lentelė. Modifikuoti ekspertų 4 alternatyvų vertinimo rangai ir jų sumos.....53
22 lentelė. Ekspertų kompetencijos koeficientai mažėjimo tvarka.....53
23 lentelė. Ekspertų vertinimo informacija fizinių asmenų bankroto įstatymo poveikio klausimu.....54
24 lentelė. Imties ir Lietuvos statistikos departamento duomenų pasiskirstymas pagal lytį proc. 56
25 lentelė. Asmenų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes proc.....58
26 lentelė. Imties ir LSD duomenų pasiskirstymas pagal gyvenamąją vietą proc.....60
27 lentelė. Pirsono koreliacijos koeficiento skaičiavimo rezultatai tikrinant lyties ir įsipareigojimų vykdymo ryšį.....61
28 lentelė. Spirmeno koreliacijos koeficiento skaičiavimo rezultatai tikrinant gyvenamosios vietos, pajamų, šeiminės padėties ir įsipareigojimų vykdymo ryšį.....63
29 lentelė. Koreliacijos koeficiento skaičiavimo rezultatai tikrinant paskolos dydžio, termino, skaičiaus, paskirties ir įsipareigojimų vykdymo ryšį.....65

PAVEIKSLAI

1 pav. Skolininkų grupės pagal nemokumo priežastis.....11
2 pav. Įsipareigojimų nevykdymo priežastys vertinant keturiais aspektais.....14
3 pav. Skolų kategorijos pagal susidariusių skolų pobūdį.....15
4 pav. Fizinių asmenų nemokumo priežastys.....16
5 pav. Pagrindinės prevencinės priemonės ir jų skirstymas.....20
6 pav. Nemokumo problemos mažinimo būdai.....23
7 pav. Pagrindinės kredito reitingo ir mokumo valdymo taisyklės.....27
8 pav. Vertinimo patikimumo priklausomybė nuo ekspertų skaičiaus.....36
9 pav. Pasirinkto atlikti tyrimo eiga.....43
10 pav. Skirtingų amžiaus grupių vartojimo kreditų paklausa pagal lytį, proc.....59
11 pav. Kredito vartotojų procentinis pasiskirstymas pagal įsipareigojimų vykdymą proc.....60
12 pav. Įsipareigojimų nevykdymo procentinis pasiskirstymas pagal amžiaus grupes proc.....62
13 pav. Asmenų šeiminės padėties pasiskirstymas pagal įsipareigojimų vykdymą proc.....64
14 pav. Įsipareigojimų vykdymas pagal asmenų turimos paskolos dydį ir terminą proc.....65
15 pav. Vartojimo kreditų pasiskirstymas pagal skolinimosi paskirtį proc.....66
16 pav. „Fizinių asmenų nemokumą sąlygojantys veiksniai“ tyrimo apibendrinti rezultatai.....67

ĮVADAS

Tyrimo aktualumas. Pastaraisiais dešimtmečiais fizinių asmenų skolų lygis, kreditų prieinamumas sparčiai auga visame pasaulyje ir pastebima, jog daugeliui namų ūkių tai tampa problema, nes vis dažniau reikia padėti asmenims, nebepajėgiantiems grąžinti kredito. Taip atsitinka, nes yra susiformavusi skolinimosi rinka, kuri vartotojišką visuomenę skatina skolintis ir leisti pinigus, o kreditorius skolinti. Lankstesni kreditavimo standartai skatina didesnę konkurenciją tarp kreditorių, kas sąlygoja didesnę įvairių kredito formų paklausą ir jų teikimą. Mažai dėmesio per dideliai kredito pasiūlai privedė prie to, jog šiomis dienomis asmenys gali gauti kreditą įvairiausiais būdais, kas jiems yra labai patogu. Vis dėlto yra ir blogoji to pusė, kuri lėmė rekordinio masto fizinių asmenų skolas bei neatsakingo skolinimo(si) praktiką. Kol autoriai savo moksliniuose darbuose nagrinėjo kredito prieinamumo suvaržymus, kaip kredito rinkos netobulumo ženklą, įsipareigojimų nevykdymo tempai ėmė sparčiai didėti nuo 1980 m., kartu su kredito „demokratizacija“ ir suvaržymų liberalizavimu JAV bei Europoje. Nuo to momento bankrotą paskelbusių asmenų sąrašas ėmė po truputį augti, kol galiausiai pasiekė tokį greitį, kad šiomis dienomis milijonai žmonių kasmet pasirašo bankroto aktą. Augant gyventojų pradelstų mokėjimų skaičiui, Lietuvoje irgi atsirado poreikis padėti nemokiems asmenims, todėl Seimas priėmė Fizinių asmenų bankroto įstatymą, įsigaliojusį 2013 m. kovo 1 dieną. Tačiau sunku vertinti, ar bankroto įteisinimas yra tinkamas sprendimas asmenims padėti sukontroliuoti nevaldomas skolas, nesuvokiant pagrindinių priežasčių, dėl kurių žmonės priima neapgalvotus sprendimus ir taip didina nemokumo riziką, t.y. šis įstatymas neišspręs nemokumo problemos, kol nebus išaiškinti veiksniai, kurie skatina žmones priimti sprendimus „įklampinančius“ į nemokumą. Asmuo, sugebantis atsakingai vykdyti įsipareigojimus, kuria savo finansinę gerovę, kai tuo tarpu vėluodamas apmokėti sąskaitas rizikuoja ateityje nepasiekti finansinių tikslų. Asmenų įsipareigojimų nevykdymas nenaudingas nei jiems patiems, nei kreditoriui, todėl norint sumažinti nemokumo riziką, ji turi būti vertinama pirmiausia nustatant veiksnius sąlygojančius asmenų tapimą nemokiais bei kaip galima šią riziką sumažinti, kad skolininkai netaptų nešančiais nevaldomą skolų naštą.

Tyrimo problema. Sugriežtintos Lietuvoje paskolų išdavimo rizikingiems asmenis sąlygos nepašalina iš kreditų rinkos galimo žmonių neatsakingo skolinimosi, kuris gali pasireiškti bankrutavimu. Lietuvoje įsigaliojus fizinių asmenų bankroto įstatymui, svarbu nustatyti, kodėl žmonės linkę neapdairiai skolintis ir kokie veiksniai sąlygoja jų tapimą nemokiais?

Tyrimo objektas. Fizinių asmenų nemokumą sąlygojantys veiksniai.

Tyrimo tikslas. Nustatyti pagrindinius fizinių asmenų nemokumą sąlygojančius veiksnius.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išnagrinėti teorinius fizinių asmenų nemokumo problemos aspektus;
2. Parengti fizinių asmenų nemokumą sąlygojančių veiksnių tyrimo metodologiją.
3. Išanalizuoti fizinių asmenų nemokumą sąlygojančių veiksnių tyrimo duomenis;

4. Apibendrinus tyrimo rezultatus, nustatyti pagrindinius veiksnius sąlygojančius Lietuvos gyventojų nemokumą ir pateikti siūlymus efektyviam įsipareigojimų valdymui.

Tyrimo metodai. Sisteminė mokslinės literatūros ir lyginamoji analizė; statistinių duomenų analizė; empirinis kokybinis tyrimas – ekspertinis vertinimas: anketos patikimumo, ekspertų nuomonių suderinamumo ir ekspertų kompetencijos koeficientai; empirinis kiekybinis tyrimas – kintamųjų, gautų iš finansinės institucijos atsitiktinai parinktų keturių šimtų vartojimo kreditais besinaudojančių asmenų įrašų, tarpusavio ryšių koreliacinė analizė, neparametrinis Stjudento t-test kriterijus hipotezei apie nepriklausomų imčių vidurkių lygybę tikrinti; statistiniam tyrimui atlikti naudojama SPSS Statistics statistinių duomenų apdorojimo programa, aprašomoji statistika, grafinis duomenų vaizdavimas.

Tyrimo reikšmingumas ir naujumas. Siekiant nustatyti nemokumo problemą sąlygojančius veiksnius, matomos, tolimesnės tyrimo rezultatų galimybės, kuriant statistiškai pagrįstą nemokumo valdymo modelį, kuris atskleistų asmenų skolinių įsipareigojimų valdymo įpročius ir padėtų vertinti jų valdymo sprendimus. Toks modelis galėtų būti realybę atitinkančio ir nemokumo rizikai vertinti tinkančio tikslesnio metodo pagrindas. Tyrimas pasižymi naujumo aspektu, nes nagrinėjant lietuvių mokslinę literatūrą apie galimas nemokumo priežastis, susiduriama su problema, kad nėra sisteminių duomenų (statistikos) konkrečiai įvertinančių fizinių asmenų nemokumo prielaidas.

Darbo struktūra. Darbą sudaro trys skyriai. *Pirmame skyriuje* tiriama asmenų nemokumo problemos valdymo svarba teoriniu aspektu – palyginama užsienio ir lietuvos mokslininkų pateikiama fizinio asmens nemokumo samprata, aptariamos nemokių skolininkų rūšys ir jų klasifikacija, išanalizuojama tokių asmenų integracija ir atskirtis visuomenėje, identifikuojamos pagrindinės fizinių asmenų nemokumo priežastys ir asmenų nemokumo problemos sprendimo praktika. Remiantis šio darbo autorės bei prof. dr. D. Jurevičienės mokslinėmis publikacijomis – „Default and personal credit rating“ publikuotas 2012 m. Sofijos Žinių visuomenės instituto tarptautiniame mokslo darbų žurnale „KSI transactions on knowledge society“ bei „Faktory domácností factors of households‘ default“ publikuotas 2013 m. Komarno J.Selye universiteto leidinyje „Acta Oeconomica Universitatis Selye“ – apibendrinamas individų nemokumo vertinimas asmeniniu kredito reitingu. *Antrame skyriuje* išanalizuojami panašius tyrimus atlikusių autorių gauti rezultatai ir naudotos metodikos. Pateikiama įsipareigojimų prisiėmimo pagrindinių priežasčių ir vartojimo kredito patrauklumą skatinančių veiksnių nustatymo metodologija taikant ekspertinį vertinimą. Taip pat pateikiamas imties dydžio skaičiavimas ir nustatoma kiekybinio tyrimo (kai remiantis vienos finansinės institucijos atrinktais duomenimis tiriama vartojimo kreditais besinaudojančių asmenų populiacija) imtis. Aprašoma koreliacinė analizė, kurios dėka įvertinami nemokumą sąlygojančių veiksnių tarpusavio ryšiai. Išnagrinėjamas Stjudento t-test kriterijaus taikymas kintamųjų vidurkių lygybei tikrinti. *Trečiame skyriuje* apskaičiuojami tyrimo metodologijoje aptarti ekspertinio vertinimo dydžiai. Kiekybiniu tyrimu nustatoma individo lyties, amžiaus, gyvenamosios vietos įtaka vartojimo kreditų paklausai bei lyties, amžiaus, šeiminės padėties, paskolos dydžio ir termino įtaka įsipareigojimų nevykdymui. Apibendrinant rezultatus, pateikiami siūlymai skolinių įsipareigojimų efektyviam valdymui.

1. FIZINIŲ ASMENŲ NEMOKUMO TEORIJA

1.1. Fizinių asmenų nemokumo koncepcija

Ne tik ūkio subjektai bet ir žmonės dažnai nori patenkinti didesnius poreikius nei turima tam išteklių, kitaip sakant, reikia išleisti daugiau pinigų nei jų uždirbama. Asmeniui ar šeimai tenka priimti tam tikrus sprendimus, siekiant išspręsti lėšų trūkumo problemą, ir tokiu atveju dažniausiai pasirenkamas sprendimas trūkumą dengti skolintomis lėšomis, kai prisiimami skoliniai įsipareigojimai.

Kalbant apie patį skolinimo(si) reiškinį, jis turi ilgą istoriją, susijusią su žmogaus elgesiu, todėl kreditas gali būti toks pat senas reiškinys kaip prekyba ar komercija, dėl to nenuostabu, kad šiuo metu skolinimosi rinka yra pakankamai išvystyta (Thomas, 2000). Pasak Lander (2004), dabartinė kredito sistema žmones skatina skolintis ir leisti pinigus, o kreditorius skolinti, kad skolininkai bei skolintojai ir ekonomika galėtų klestėti. Kai kurie vartotojai naudoja skolintus pinigus, kad pagerintų savo gyvenimo lygį, kiti susiduria su įvairiomis nelaimėmis ar sudaužytomis svajonėmis, kurias lydi didelės skolos. Tuo tarpu skolintojai sugeba pelningai paskolinti tokioje sistemoje ir nesiruošia mažinti skolinimo, kol tai neprieštarauja įstatymams ir yra naudinga (Getter, 2006).

Skolos suteikimas yra naudingas, nes tam tikrą laikotarpį padeda išspręsti lėšų trūkumo problemą, o ir padidėjęs vartojimas skatina ekonomikos augimą. Tačiau mažiau sutariama dėl to, ar lengvesnis priėjimas prie kredito yra iš tiesų naudingas pačiam skolininkui, ypač tada, kai jis įsipareigoja mokėti aukštas palūkanas (Karlan, Zingman 2009). Paprasta pirminė logika kaip ir sako, jog taip turėtų būti, nes asmuo turėtų skolintis tik tada, jei jis turės iš to naudos (mažos, laukiamos). Tačiau bihevioristinis modelis sako, kad nebūtinai - polinkis tenkinti poreikius ir nepakankamas supratimas gali privesti prie neapgalvoto įsipareigojimų prisiėmimo. Be to kaip teigia Karlan, Zingman (2009), neproduktyvus, lupikiškas skolinimas yra vertinamas kritiškai, nes dažniausiai sąlygoja būtent fizinių asmenų įsipareigojimų nevykdymo problemą.

Brennan, Gallagher (2007) pastebi, kad tarptautiniame moksliniame projekte, kuriame buvo nagrinėjamos Tarptautinės ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos šalys, nustatyta, jog per pastaruosius dešimtmečius bendras namų ūkio skolinimasis, kaip bendrojo vidaus produkto dalis, žymiai padidėjo ir namų ūkių skola vis dar sparčiai auga daugelyje šalių (išskyrus Japoniją ir Vokietiją). Toks skolinimosi lygis daugeliui namų ūkių nėra problema, jeigu jie turi turto, kurio grynoji vertė taip pat gerokai auga, arba jie yra iš tų asmenų, kurie gauna vidurkį viršijančias pajamas (Brennan, Gallagher, 2007). Namų ūkiams, kurie gali būti laikomi gaunantys vidutines arba mažas pajamas, iki 1970 m. apskritai buvo smarkiai apribotos skolinimosi galimybės (Getter, 2006). Todėl nagrinėjant mokslinę literatūrą, pastebima, kad daugelis autorių (Getter, 2006; Kilborn, 2005; Reifner

et al., 2003 ir kt.) sutaria, jog dėl šios priežasties iki 1980 m. daugelyje šalių nebuvo taip dažnai susiduriama su fizinių asmenų įsipareigojimų nevykdymo problema.

Lendol Calder nagrinėdamas XX a. kredito sistemą tiek JAV, tiek Europoje, ją apibūdino taip: žmonės, kurie turi pinigų, gali lengvai skolintis ir daug, o pinigų neturintiems tai beveik neįmanomas (Kilborn, 2005). Kol autoriai nagrinėjo kredito naudojimo problemą ir į skolininkų atmetimą žiūrėjo, kaip į kredito rinkos netobulumo ženklą (Getter, 2006), kredito rinkos plėtros tempai ėmė sparčiai didėti 1970 m. pabaigoje – 1980 m. pradžioje, kartu su kredito „demokratizacija“ ir jo vartojimo suvaržymų liberalizavimu JAV bei Europoje. Asmens sprendimas, ar ir kokiu mastu prisiimti įsipareigojimus, buvo paliktas visiškai vartotojo valiai. Taip atvėrus kredito rinką paskatinta konkurencija tarp norinčių tiekti tokį pelningą produktą. Konkurencinis spaudimas privertė kreditorius reklamuoti ir struktūrizuoti produktus taip, kad gautų naudos (sąmoningai ar nesąmoningai) iš stiprių konkurencinių jėgų – psichologinių faktorių ir klientų silpnybių. Tuo metu, kai įstatymų leidėjai tarsi sumetė žmones į „naujų skolinimosi galimybių vandenyną, kupiną ryklių“, bihevioralizmo šalininkai bandė atskleisti tokio „pasiplaukiojimo“ grėsmes ir skatino elgtis racionaliai (Langevoort, 1998).

Kadangi įsiskolinusių namų ūkių skaičius labiausiai pradėjo didėti 1980 m. pabaigoje, Lander (2004) išskiria dvi pagrindines to priežastis: pirma, buvo panaikinti likvidumo apribojimai skolinantis ir antra, palūkanų normos sumažėjimas. Šie įvykiai padarė namų ūkius labiau priklausomus nuo ekonominės aplinkos pokyčių ir padidino tvarios skolos riziką tapti netvaria. Įsiskolinę asmenys tapo priklausomi nuo palūkanų normos, pajamų, turto vertės pokyčių, naudojamų skolų grąžinimui užtikrinti (Lander, 2004). Lankstesni kreditavimo standartai paskatino konkurenciją tarp kreditorių tiekiančių kreditą, o spartus ekonomikos augimas sąlygojo didesnę įvairių kredito formų paklausą (Getter, 2006). Daug dėmesio kredito suvaržymams ir per mažai kredito pasiūlai, privedė prie to, jog ne tik finansinės institucijos, bet ir kiti kredito tiekėjai leidžia asmenims gauti kreditą įvairiausiais būdais: internetu, naudojant trumpųjų žinučių paslaugą ir pan. Šios naujovės kredito prieinamumą padarė patogesnį, tačiau blogoji viso to pusė lėmė rekordinio masto skolas, neatsakingo skolinimo(si) praktiką, „plėšikiškas“ palūkanų normas ir neveiksmingą teisinę vartotojų apsaugą (McDonald, 2005).

Išanalizavus skirtingų autorių darbus, galima apibendrinti, kad pastaruosius keletą dešimtmečių stebimas spartus kreditų tiek prieinamumo, tiek naudojimo augimas. Taip atsitinka, nes bankai atveria plačias skolinimosi galimybes, o žmonės taupymą iškeičia į vartojimą, todėl vis dažniau priima neapgalvotus skolinimosi sprendimus, kurie vėliau juos „įklampina“ į taip vadinamą nemokumą. Esant tokiai kredito rinkai, neišvengiamai atsiranda vartotojų, kurie supranta esantys nemokūs, kas reiškia finansinę padėtį, kai asmuo nebesugeba grąžinti skolų ir vykdyti kitų finansinių įsipareigojimų, nesumažinęs savo išlaidų iki normalaus minimalaus lygio. Toks nevaldomas įsiskolinimas gali nemažai kainuoti tiek skolininkui, kreditoriui, tiek ir visuomenei bendrai bei prisidėti prie socialinės, finansinės atskirties ar skurdo.

Nemokumo sąvoka ir jos taikymas. Neapgalvotas skolinimasis tampa didele problema šiuolaikinėje visuomenėje, todėl dažnai mokslinėje literatūroje, nagrinėjančioje įsiskolinimą, galima rasti „fizinių asmenų nemokumo“ terminą, kurį svarbu apsibrėžti kalbant apie įsipareigojimų nevykdymą. Apibrėždami „nemokumo“ sąvoką Reifner et al. (2003) teigia, kad kaip socialinis reiškinys, fizinių asmenų nemokumas gali būti suprantamas, kaip padėtis, kai asmuo tikrai negalės įvykdyti savo prisiimtų finansinių įsipareigojimų netolimoje ateityje. Taip yra apibrėžiama visaapimanti pablogėjusi asmenų ir jų išlaikytinių finansinė situacija, kuri palaipsniui nulemia socialinę atskirtį, didesnes pragyvenimo išlaidas („skurdesni moka daugiau“) ir pasyvesnį dalyvavimą bendroje ekonomikos plėtroje ir socialiniame progrese (Reifner ir kt., 2003).

Tuo tarpu Barry (2004) ir Butkus ir kt. (2005) teigia, jog „nemokumo“ sąvoką reikia skirti nuo teisinio termino „bankrotas“, kuris apibrėžiamas labiau iš kreditorių pusės, kaip negalėjimas atgauti paskolintų sumų dėl skolininko neigiamo skolų bei turto santykio ir likvidumo trūkumo. Nemokus asmuo negali būti laikomas bankrutavusiu, jeigu šeimos nariai gali jam padėti, jeigu jis vis dar turi galimybę pasinaudoti nauju kreditu ar kreiptis pagalbos dėl kitų išteklių ir jeigu asmuo nori visa tai išnaudoti, siekdamas įvykdyti įsipareigojimus (Barry, 2004). Tačiau mokus asmuo visada gali tapti nemokiu, nes dabartinė skolų našta gali palaipsniui privesti prie gyvenimo sąlygų blogėjimo ateityje.

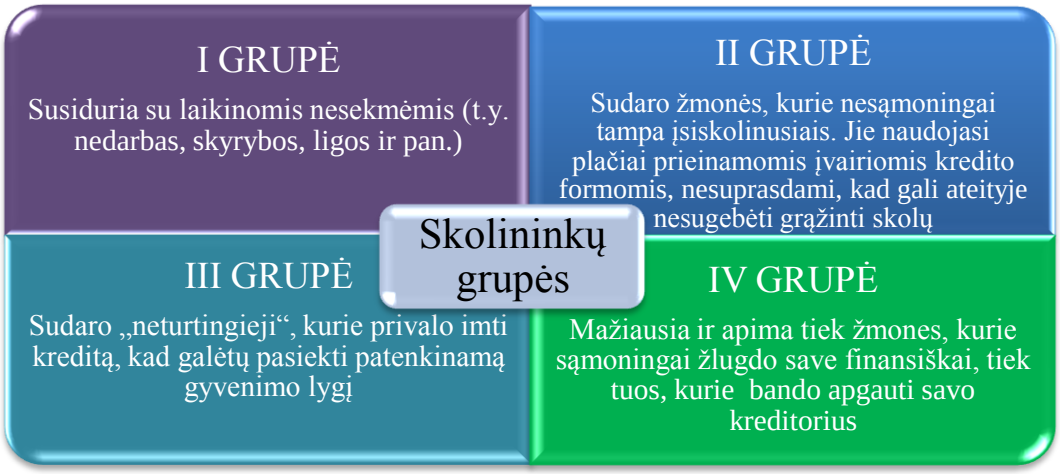
Nors šiuo metu nėra visuotinai priimto „nemokumo“ sąvokos apibrėžimo, daugelis valstybių sutelkia dėmesį į tradicinį nemokumo apibrėžimą (nesugebėjimas vykdyti įsipareigojimų laiku), o kai kurios šalys, pavyzdžiui, Prancūzija ir Skandinavija, naudoja apibrėžimą, atsižvelgiantį į socialines skolininko perspektyvas. Kaip skirtingose valstybėse suprantama „nemokumo“ sąvoka nurodyta apibendrintoje 1 priedo 1 lentelėje. Lietuvoje fizinio asmens nemokumo terminas pradėtas vartoti tik įsigaliojus Civiliniam kodeksui, kur nemokumas siejamas su fizinio asmens ūkine ir komercine būkle. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad Civilinio kodekso normose „fizinio asmens nemokumo“ sąvoka neapibrėžta, net nėra tiesiogiai paminėta (Bernotaitė, 2005).

Taigi Lietuvos teisės terminijoje ši sąvoka yra pakankamai nauja ir tiksliai apibrėžta tik nuo 2013 m., kai įsigaliojo Fizinių asmenų bankroto įstatymas, kuriame aiškiai nustatyta, jog fizinio asmens nemokumas – būklė, kai jis negali įvykdyti skolinių įsipareigojimų, kurių mokėjimo terminai suėję ir kurių suma viršija 25 LR Vyriausybės patvirtintas minimaliąsias mėnesines algas (šiuo metu reikėtų būti neįvykdžius prievolių, kurių vertė viršytų 25 000 litų, kad būtų galima asmenį vadinti nemokiu). Tačiau tai grynai teisinis požiūris į nemokumą, pavyzdžiui, kreditų biuras „Creditinfo“ (2013) skolininką pripažįsta nemokiu, jeigu atsiskaitymų pradelsimas vyksta daugiau nei 90 dienų.

Išanalizavus skirtingų autorių nuomonę ir įvairiose šalyse naudojamus nemokumo apibrėžimus, galima daryti išvadą, jog plačiąja prasme nemokumas – tai tokia skolininko finansinė padėtis, kai jis nebesugeba vykdyti prisiimtų finansinių įsipareigojimų laiku, nesumažinęs savo minimalių išlaidų ir nepabloginęs gyvenimo lygio.

1.2. Nemokių skolininkų klasifikavimas, integracija ir atskirtis

Dauguma ekspertų, nagrinėdami asmenų įsipareigojimų nevykdymą, sutaria, kad pagrindinė – bet ne vienintelė – per didelio įsiskolinimo priežastis yra kreditai. Kaip teigia Huls (1997), su nevaldomu įsiskolinimu susiduria nebūtinai tik tam tikros socialinės ar ekonominės grupės, bet tai gali atsitikti beveik kiekvienam kredito vartotojui. Vadovaujantis panašia prielaida, Reifner et al. (2003), atsižvelgdami į asmenų tapimo nemokiais priežastis, išskiria keturias skirtingas skolininkų grupes:

Šaltinis: sudaryta pagal U. Reifner et al, 2003

1 pav. **Skolininkų grupės pagal nemokumo priežastis**

Visas šias žmonių grupes sieja ne tik tai, kad jie nesugeba vykdyti savo prisiimtų įsipareigojimų, bet ir nemokumo jausmas, galintis sumažinti pasitikėjimą savimi dėl kitų žmonių neigiamo požiūrio į juos. Mintis, jog nemokiems asmenims reikia suteikti nepamirštamą pamoką, netinka siekiant ekonomiškai išspręsti jų skolinimosi problemas (Huls, 1997). Tokiam požiūriui pritaria ir Reifner et al. (2003), kurie teigia, jog skolininkų baudimo požiūris nėra teisingas, nes jis veda į kai kurių skolininkų grupių atskirtį, todėl žmonės, kurie turi didelių finansinių problemų ir negali vykdyti įsipareigojimų, neturėtų būti laikomi nusikaltėliais. Nėra teisinga, kai visuomenė pirmiausia pati skatina žmones prisiimti įsipareigojimus, o kai viskas pradeda blogėti ir skolininkui ima nebesisekti – palieka jį vieną.

Išnagrinėjus susijusią mokslinę literatūrą, nustatyta, jog nuostata, kad skolininkas visą likusį gyvenimą turėtų kentėti, dėl to, kad tapo nemokus, daugiau nėra priimtina kredito visuomenėje, kuri skatina skolintis ir teigiamai vertina rizikos prisiėmimą finansiniuos reikaluose. Pagal Barry (2004), nesėkmingas skolinimas(is) yra tiek pat rinkos proceso dalis, kiek ir sėkmė, todėl kreditoriai turėtų iš anksto įvertinti galimą skolinimo riziką. Tą dažniausiai kreditoriai ir daro, nes per daug įsiskolinę klientai yra tam tikra kreditoriaus kredito suteikimo kaina (Huls, 1997). Visuomenė, kuri priima kredito pasiūlymą iš rinkos, taip pat turėtų, kaip neatsiejamą šalutinį poveikį, priimti ir įsiskolinimą. Be to, faktas apie nukentėjusius dėl skolinimosi rodo, kad rinka veikia, nes pelnas ir nuostolis yra

neatskiriamai susiję su konkurencingos rinkos procesais, o laimėtojai, kaip ir pralaimėtojai, yra tokių procesų rezultatas.

Reifner et al. (2003) išskirdami skolininkų grupes, pažymi, kad visos keturios skolininkų grupės ir kreditoriai turėtų būti vertinami kaip finansų sistemos dalis. Su nemokiais fiziniais asmenimis neturėtų būti elgiamasi kaip su kaltais (nebent įrodomas jų kaltumas [4 grupė]), ypač tada, kai tokių asmenų tapimo nemokiais tikrosios priežastys gali būti pateisinamos. Daugelis skolininkų patiria finansinius sunkumus dėl išorinių priežasčių, įskaitant nedarbą, skyrybas ar mažėjančias nekilnojamo turto kainas (1 grupė). Be viso to, namų ūkiai gali patekti į bėdą dėl prasto finansų valdymo, pervertinamų grąžinimo galimybių arba materialinės gerovės noro (2 grupė). Taip pat manoma (Huls, 1997), kad dalis šeimų patiria finansinius sunkumus dėl Vyriausybės politikos, nutaikytos į gerovės valstybės ir socialinio sektoriaus stumimą atgal. Keliose Europos šalyse, pasikeitimai iš tikrųjų vyksta keliose srityse nuo viešojo į privatų finansavimą, kuris sukelia padarinius privačiajame sektoriuje. Nors visuomenės dėmesys dažnai sutelktas į tokius mažiausias pajamas gaunančių grupių pokyčius, bet viešojo sektoriaus susitraukimas irgi veikia vidurines ir aukštesnes pajamas gaunančias grupes.

Kiti panašių tyrimų autoriai, nagrinėjantys skolininkų integraciją visuomenėje, aiškina, kad į skolinimosi procesą galima žiūrėti kaip į socialinę problemą, nors socialiniai bei psichologiniai įsiskolinimo padariniai ir nėra taip lengvai pastebimi. Skolos grąžinimo problemos gali turėti labai neigiamą poveikį šeimos gyvenimui, be to, gali atsirasti socialinių ir psichologinių sutrikimų, kurie pasireiškia atitrūkimu nuo tikrovės arba visišku pasitraukimu iš visuomeninio gyvenimo dėl gėdos jausmo (Lander, 2004). Kadangi teisiškai tokių nemokių žmonių padėtis yra silpna, jie yra neapsaugoti nuo kreditorių ir skolų išieškojimo agentūrų grasinimų. Nors, kaip rodo statistika, tikrasis iškeldinimų, atjungimo ir pan. skaičius yra palyginti mažas, bet tokių priemonių įgyvendinimo laukimas gali būti jaučiamas kaip nuolat gresiantis pavojus. Esant tokioms aplinkybėms, jaučiamas nevilties, nesaugumo jausmas, nes skolininkai nemato jokių perspektyvų kurti naują gyvenimą (Karlan, Zingman 2009).

Analizuojant nemokumą kaip socialinę problemą, labiausiai iš visų nagrinėtų autorių pasižymėjo Reifner et al. (2003), tvirtinantys, kad daugelis valstybių savo gyventojams garantuoja minimalų pragyvenimo lygį, kas reiškia, jog valstybė netiesiogiai turi padengti nuostolius, atsirandančius kaip neapgalvoto įsiskolinimo rezultatas. Kai privatūs kreditoriai tiesiog gali nebeteikti kreditų ir prisiimti savo nuostolius, valstybė turi ilgalaikę atsakomybę nepalikti savo gyventojų vienų. Pavyzdžiui, kai žmonės iškeldinami iš namų, nes jie nebeišgali susimokėti nuomos, valstybė turi suteikti alternatyvų būstą, kadangi žmonių palikimas gatvėje laikomas nepriimtinu daugelyje šalių.

Be to, visuomenė suteikia kreditoriams įsipareigojimų vykdymo užtikrinimo priemones (įstatymai, nurodymai), taip pat atskirų skolų surinkimo sąnaudos tampa visos visuomenės lėšų švaistymu, jei paaiškėja, kad skolininkas neturi jokių galimybių sumokėti (Reifner et al., 2003). Dėl visą gyvenimą trunkančios atsakomybės už skolas, nemokūs asmenys praranda finansinius stimulus

aktyviai dalyvauti visuomenėje, jiems atsiranda didžiulė pagunda pasitraukti iš darbo rinkos, pasislėpti nuo kreditorių, piktnaudžiauti teismais ar dirbti juodojoje rinkoje (Huls, 1997). Taigi, padidėjus nemokių žmonių skaičiui, visuomenėje situacija taip pat pablogėja, o jei valstybė palengvina ir bankrutavimo sąlygas, tai pradeda kilti dar ir skolinimosi kaina. Kai asmuo pradeda nebesugebėti grąžinti skolų, į šį procesą yra įtraukiami kreditoriai, ypač bloga situacija susidaro, kai nusprendžiama sustabdyti mokėjimus vienam kreditoriui siekiant sumokėti kitam, tokią situaciją N. Huls (1997) pavadino „apiplėšti Petrą, kad sumokėti Pauliui“. Toks elgesys yra nulinės sumos žaidimas, kai vienu atveju gaunama nauda yra panaikinama atsiradusiu didesniu nuostoliu kitam kreditoriui.

Taigi, norint suvaldyti įsipareigojimų nevykdymo lygį, būtina atsižvelgti į skolininkų integraciją visuomenėje. Jie turi būti „perdirbti“ taip, kad dar kartą galėtų dalyvauti finansų sistemoje ir negali būti atskirti nuo visuomenės. Dėl šios priežasties nemokumą lemiančių veiksnių nustatymas, pagalba sprendžiant finansines problemas, tampa labai svarbūs visų pirma patiems asmenims, bet kartu ir visai visuomenei, kurios tikslas skolininko visapusė integracija, kad jis išspręstų ne tik savo asmenines finansines problemas, bet ir būtų produktyvus, aktyvus, nešantis pridėtinę vertę pilietis. Kiekvienas fizinis asmuo, kuris neapgalvotai prisiėmė įsipareigojimus, neturi gailėtis visą likusį gyvenimą, bet turi suprasti savo finansų valdymo klaidas ir žinoti, ką ir kaip keisti, kad tai nebesikartotų ateityje.

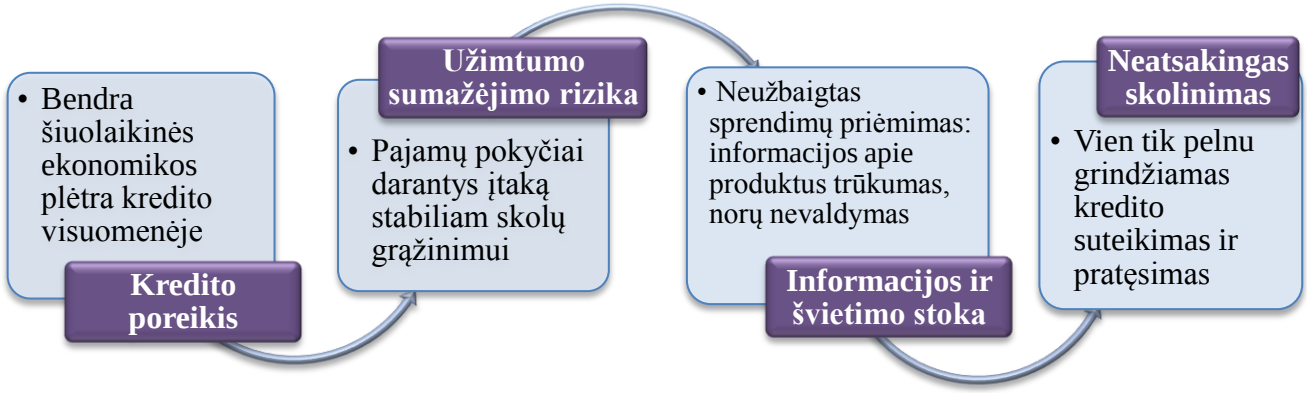
1.3. Pagrindinės fizinių asmenų nemokumo priežastys

Jei pernelyg didelis ir neapgalvotas įsiskolinimas vertinamas kaip socialinis procesas, tai pagrindinės įsiskolinimo priežastys gali būti suvokiamos labai įvairiai: nedarbas, turimo verslo nesėkmės, asmeninės problemos (liga, skyrybos) ar pernelyg didelis vartojimas. Tokie įvykiai per vieną naktį dažniausiai nepaverčia asmenų nemokiais kredito vartotojais, greičiau atvirkščiai, procesas praeina tam tikrus etapus ir tam tikri sprendimai yra priimami anksčiau, nei asmuo tampa nemokus (Reifner et al., 2003). Skolininko elgesio strategijos yra labai svarbios siekiant išvengti nemokumo, tačiau ir kreditorių veiksmai yra vienodai svarbūs. Skolinimo praktika dažnai prisideda prie didelio įsiskolinimo masto, kaip ir skolos išieškojimo praktika turi lemiamą vaidmenį leisdama skolininkui išgyventi ir sudurti galą su galu arba pasukdama situaciją taip, kad su ja sudėtinga susidoroti.

Nagrinėjant mokslinius šaltinius susiduriama su problema, kad nėra sisteminių duomenų konkrečiai įvertinančių asmenų ar jų atskirų socialinių grupių nemokumo prielaidas. Butkus ir kt. (2005), nagrinėdami nemokumo problemų sprendimo būdus, pripažįsta, jog objektyviai vertinant ir fizinis asmuo, ir sąlyginai tas pats juridinis asmuo priimdami sprendimus tam tikrais finansų, teisės, moralės klausimais savo esme neturėtų skirtis dėl požiūrių. Toks teiginys galėtų būti pagrįstas esama teisinių normų sistema, įtvirtinančia personalią atsakomybę kiekvienu atveju. Vertindami nemokumą salygojančius veiksnius plačiąją prasme, autoriai (Butkus ir kt., 2005) išskiria tokias priežastis:

- netinkama (neatsargi) asmeninių finansų ir jų veiklos (gautinų lėšų ir būtinų mokėjimų apimčių) vadyba, nesugebėjimas tinkamai valdyti piniginius srautus;
- nepakankamai pagrįstas kreditinių lėšų poreikis (skolinamasi per daug arba per mažai) ir nesugebėjimas aptarnauti paskolos (nesavalaikis kreditų gražinimas/ palūkanų mokėjimas);
- neįvertinti supančios aplinkos ir pačios veiklos rizikos faktoriai (darbas tik su vienu tiekėju/ pirkėju, negebėjimas konkuruoti darbo rinkoje) arba tiesiog neatsargus (rizikingas) elgesys;
- blogas finansų administravimas (neturima instrumentų, generuojančių pasyvias įplaukas);
- "sąmoningo savęs žlugdymo", sukčiavimo atvejai (lėšų panaudojimas ne pagal paskirtį, manipuliacijos turtu/lėšomis siekiant savanaudiškų tikslų).

Tam tikras tikėtinas fizinių asmenų nemokumo padidėjimas gali būti siejamas su ateityje numatomu paskolų brangimu. Jeigu rinkoje susidarytų tokia situacija, turintieji paskolų kintamomis palūkanomis turėtų pasirengti didesnėms išlaidoms, nenorint „įklimpti" į skolas (Butkus ir kt., 2005). Daroma išvada, kad didėjant besiskolinančiųjų skaičiui bei paskolų sumoms, tiesiog proporcingai didėja ir nemokių asmenų skaičius bei nemokumo mastai pinigine išraiška, nes tarp asmenų yra tam tikras procentas skolininkų, kurie dėl vienos ar kitos priežasties neišgali arba nenori grąžinti skolų. Europos Sąjungos 2001 m. deklaracijoje dėl vartojimo kredito ir skolų nustatytos kiek kitokios apibendrintos priežastys ir priemonės dėl per didelio įsiskolinimo, kurios yra išdėstytos įvairiuose mokslinių tyrimų projektuose visame pasaulyje. Vartotojų pernelyg didelis įsiskolinimas šioje deklaracijoje yra vertinamas keturiais aspektais (Reifner et al., 2003):

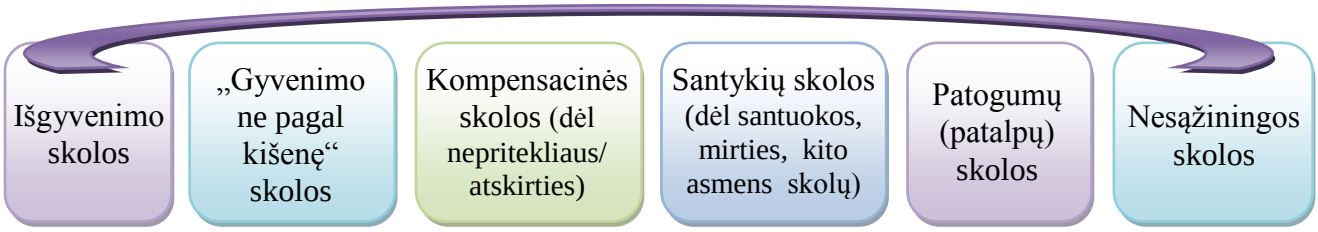

Šaltinis: sudaryta pagal U. Reifner et al, 2003

2 pav. **Įsipareigojimų nevykdymo priežastys vertinant keturiais aspektais**

Tuo tarpu, Gruodytė ir kt. (2010), nagrinėdami fizinio asmens bankroto problemą Lietuvoje, tvirtina, kad tiesioginė nemokumo priežastis tarsi yra pats kreditas, nes savaime aišku, jog asmuo gali tapti nemokus tik tuomet, jeigu jis turi paėmęs paskolų ir nebegali jų tinkamai bei laiku grąžinti. Pažymima, kad kai kreditas yra lengvai prieinamas daugeliui žmonių, tai gali tapti nemokumo priežastimi. Tarptautinė Restruktūrizavimo, nemokumo ir bankroto profesionalų asociacija pagal

susidariusių skolų pobūdį išskiria 6 skolų kategorijas, kurias galima matyti žemiau pateiktame paveikslėlyje (Gruodytė ir kt., 2010):

Šaltinis: sudaryta pagal Gruodytė ir kt., 2010

3 pav. **Skolų kategorijos pagal susidariusių skolų pobūdį**

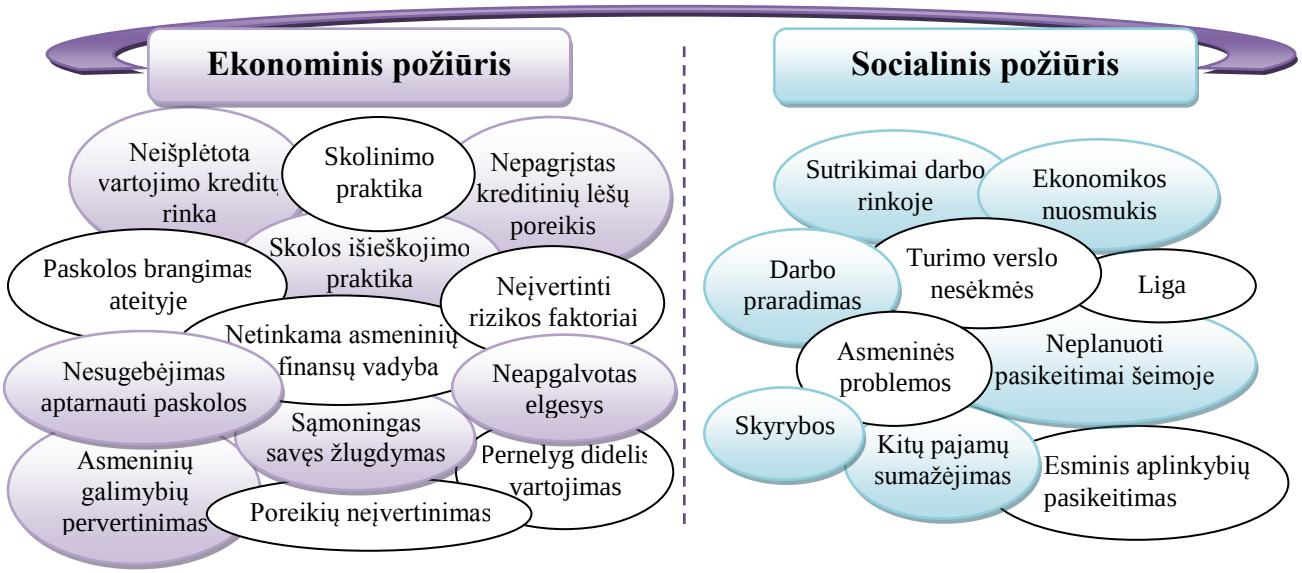
Atsižvelgiant į skirtingų skolų pobūdį, turėtų būti taikomos atitinkamos skolų grąžinimo užtikrinimo priemonės bei pašalinamos nemokumo priežastys. Iš tiesų teorijoje vyrauja du asmens tapimo nemokiu požiūriai: *ekonominis ir socialinis* (Kiesilainen, Henrikon, 2005). Ekonominiu požiūriu akcentuojami vartotojų kredito panaudojimas ir elgsena kredito rinkose. Toks požiūris remia idėją, kad viena vertus, vartotojas neįvertina savo poreikių ir galimybių, kita vertus, kreditorius neįvertina asmens galimybių vykdyti įsipareigojimus ateityje. Analizuojant gebėjimą įvertinti skolinimo(si) riziką bei ją kontroliuoti kreditorių padėtis yra kur kas geresnė nei skolininkų. Nors esant agresyviai konkurencijai tarp kreditorių didėja „blogų“ skolų portfelis, tačiau tai yra neišvengiama kreditavimo verslo kaina, kuri gali būti įvertinama dar prieš suteikiant kreditą (Gruodytė ir kt., 2010). Skolininkui nesugebėjimas grąžinti skolų neretai tampa asmenine finansų tragedija, todėl griežtinant skolinimo sąlygas nors ir lėtėtų skolinimosi tempai, bet taip pat mažėtų rizikingų paskolų apimtis.

Socialiniu požiūriu, mokslininkai didžiausią dėmesį skiria nemokių skolininkų analizei bei nustato, kad daugeliu atvejų prie nemokumo prisideda koks nors nenumatytas veiksnys (liga, neplanuoti pasikeitimai šeimoje, darbo praradimas ir kt.), susilpninantis asmens finansinę padėtį (Kiesilainen, Henrikon, 2005). Tokie individualių aplinkybių pokyčiai, ypač bedarbystė ar kiti sutrikimai darbo rinkoje, sąlygoja apie 10 proc. nemokumo avejų. Įsiskolinimo problemų padidėjimas taip pat būna susijęs su ekonomikos nuosmukiu. Siekiant išsiaiškinti, kokie namų ūkiai gali susidurti su nemokumo rizika, buvo atlikti tyrimai ir prieita išvados, kad tai yra problema, galinti smogti labai skirtingiems namų ūkio tipams. Nemokumas nėra skurdo ženklas, jis gali būti tiek viduriniosios klasės, tiek mažas pajamas gaunančių asmenų problema (Kiesilainen, A.S. Henrikon, 2005).

Kito mokslinio tyrimo autoriai vienareikšmiškai pripažino, kad asmens gyvenimo sukrėtimai arba nenumatytas esminis aplinkybių pasikeitimas yra pagrindinė nemokumo priežastis. Iš dalies tokio pobūdžio rizikas, kaip galimas darbo praradimas arba pajamų sumažėjimas, liga, autorių nuomone, galima numatyti ir imtis tam tikrų apsaugos priemonių (draustis), bet šių priemonių efektyvumas taip pat priklauso nuo draudimo patikimumo bei nuspėjamumo (Gruodytė ir kt., 2010).

Kalbant apie nemokumo priežastis, svarbu paminėti, kad yra autorių (Betti et al. 2001), kurie nemano, jog dėl atsiradusio nemokumo skolininkai turėtų kaltinti tik save, nes tai padaryti lengviausia. Tokį teiginį jie argumentuoja, kad praktiškai labai sunku nustatyti ar įsipareigojimų nebesugebama vykdyti dėl asmens strateginio elgesio, ar dėl beviltiškų pastangų išgyventi sunkmetį. Dažnai daugeliui šeimų kreditas yra kaip išsigelbėjimo priemonė siekiant išgyventi finansiškai sunkų laikotarpį ir jeigu per laiką situacija dar labiau pablogėja, asmeniui tai baigiasi nesuvaldomu įsiskolinimu.

Europos sąjungos valstybėse buvo atliktas tyrimas, kuriuo nustatyta, kad dėl netinkamo išteklių valdymo arba nerūpestingo elgesio kyla apie 25–30 procentų visų fizinių asmenų bankrotų. Tuo tarpu didžioji dalis (apie 70 proc.) visų nemokumo atvejų yra padidėjusių finansinių įsipareigojimų grąžinant paskolą ar sumažėjusių pajamų pasėkmė. Be to įrodyta, kad nemokių asmenų yra daugiau valstybėse, kuriose prasčiau išvystyta vartojimo paskolų sistema, nei tose, kur ši sistema funkcionuoja gerai, todėl siūloma plėtoti vartojimo kreditų rinką, kas skatintų ir ekonomikos augimą (Gruodytė ir kt., 2010). Autorių išskirtas nemokumo priežastis galima apibendrinti ir atvaizduoti pateikta schema (žr. 4 pav.):

Šaltinis: sudaryta pagal Reifner ir kt, 2003, Butkus ir kt., 2005, Gruodytė ir kt., 2010, Kiesilainen, Henrikon, 2005

4 pav. **Fizinių asmenų nemokumo priežastys**

Pastaruosius dešimtmečius įvairių sričių mokslininkai ypač domėjosi įsiskolinimo problema, bandydami nustatyti svarbiausius su didesne įsiskolinimų rizika susijusius demografinius, socialinius, ekonominius, psichologinius veiksnius. Vienas iš dažniausiai su didesne įsiskolinimų rizika siejamų psichologinių faktorių yra palankios nuostatos skolinimosi atžvilgiu ir skolininkų asmeninių galimybių pervertinimas, kurį, kalbant apie nemokumo priežastis, labai svarbu paanalizuoti plačiau.

Skolininkų asmeninių galimybių pervertinimas – kaip pagrindinė nemokumo priežastis. Žmonės yra linkę būti optimistais ir pernelyg savimi pasitikėti, kai kalbama apie jų polinkį rizikuoti. Jie nepakankamai tiksliai įvertina savo galimybes išspręsti nepageidaujamus reiškinius, net tada, kai

puikiai supranta kitų asmenų tikimybę išgyventi tas pačias nesėkmes (tai pasireiškia požiūriu „*Tai gali atsitikti kitam, bet ne man*“) (Kilborn, 2005). Visų socialinių kategorijų žmonės per daug pasitiki savo sprendimų teisingumu ir jautrumu rizikai, net ir tie, kurie yra labiau informuoti apie faktinę nepalankių įvykių statistinę tikimybę (Manning,2000). Per didelis pasitikėjimas savo galimybėmis dar labiau padidinamas dėl „kontrolės iliuzijos“, kad galima išvengti neigiamų įvykių kontroliuojant savo elgesį.

Per didelis pasitikėjimas, kad „*Tai negali atsitikti man*“ galų gale priverčia vartotojus neįvertinti tikimybės apie galimą likvidumo krizę arba nemokumo tikimybę, kuri gali atsirasti dėl paprasčiausio neatitikimo tarp dabartinio įsiskolinimo ir būsimųjų pajamų. Atsižvelgiant į palūkanų normos skaičiavimų sudėtingumą ir šeimos biudžeto užgaidas, nesudėtinga pamatyti, kaip per didelis pasitikėjimas daugelį vartotojų priveda prie finansinio nestabilumo ir kad tikroji finansinių būsimųjų sandorių „kontrolė“ iš tikrųjų yra silpna (Kilborn, 2005). Studijuodami, kaip asmenys naudoja psichikos nuorodas, kad supaprastintų ateities įvykių tikimybės prognozes, mokslininkai atrado, jog žmonės tai daro labai neracionaliai. Pavyzdžiui, asmenys vertina būsimo įvykio tikimybę remdamiesi tuo, kaip lengvai panašūs įvykiai gali būti prisimenami. Taip pat nustatyta, kad neigiamo įvykio „pasiekiamumas“ labiausiai priklauso nuo pasikartojimo, naujumo ir svarbumo. Jeigu asmuo įvykį patiria dažnai, tai bus linkęs pervertinti panašaus įvykio tikimybę ateityje (Hanson, Kysar, 2000).

Kalbant apie nemokumą, daugeliui kredito vartotojų trūksta informacijos apie nemokius asmenis „pasiekiamumo“, todėl jie netinkamai įvertina įsisikolinimo pavojų. Jei asmenys nebuvo dažnai arba neseniai paveikti likvidumo krizės, jie žinoma nuvertins tokios problemos galimybę ateityje (Hanson, Kysar, 2000). Net ir tokiu atveju, jei asmenys kiekvieną dieną yra įspėjami apie kitų nemokumo grėsmes ar bankrotų skaičiaus didėjimą, ši informacija gali atrodyti nereikšminga asmeniui, jei ji nėra suasmeninta. Kaip žmonės neįvertina vienos surukytos cigaretės rizikos dėl svarumo trūkumo, taip pat yra neįvertinama augančių, bet mažų skolų rizika ir jos poveikis didelėms finansinėms problemoms.

Hanson, Kysar (2000) pažymi, kad galimybių pervertinimas gali puikiai įveikti net ir gerai „pasiekiamus“ neigiamus įvykius, taip padėdamas asmenims nuvertinti praeities nesėkmės įvykimo tikimybę ateityje („*neįmanoma, kad man nutiks tai dar kartą*“). Nors asmuo dažnai supranta potencialią dabartinio skolinimosi kainą ateityje, vis tiek, kai ateina laikas rinktis ar pirkti daiktą iš skolintų pinigų ar taupyti ir įsigyti vėliau, dėl hiperbolizuoto diskontavimo priimamas sprendimas palankus skolinimuisi (Manning, 2000). Net tuomet, jeigu tiksliai pamatuotos objektyvios būsimosios išlaidos ir nemokumo rizika ateityje nusveria dabartinę naudą, hiperboliškas diskontavimas iškreipia asmens sprendimų priėmimo procesą ir taip priimamas finansiškai nenaudingas sprendimas.

Apibendrinant, autoriai sutaria, kad nuo tada, kai kreditas buvo "demokratizuotas", vartotojai, pervertindami savo galimybes grąžinti skolas, prisiima nepamatuotus įsipareigojimus, galinčius ateityje tapti našta. Skirtingai nei verslo pasaulyje, „rinkos pataisymai“ negali pašalinti asmenų, išgyvenančių nemokumo problemas, paliekant tik pačius stipriausius. Taigi priimtina nuostata, kad

visuomenė negali palikti nemokių asmenų likimo valiai, todėl klausimas, kaip susidoroti su fizinių asmenų nemokumo problema ir kokių imtis priemonių, kad skolininkai netaptų tais, kurie neša nevaldomą įsiskolinimų naštą, tampa vis aktualesne asmeninių finansų valdymo diskusijų tema.

1.4. Fizinio asmens nemokumo problemos sprendimo būdai

Šiuolaikinės ekonomikos sąlygomis, asmens pripažinimo nemokiu tikslai nebus pasiekti ir mokslinės literatūros autorių darbai bus beverčiai, jei skolininkas bus paliktas vienas su tomis priežastimis ir veiksniais, kurie jį atvedė prie nemokumo būsenos. Dėl to ypač svarbu, kad pripažinus skolininką nemokiu jam būtų užtikrinta pagalba, tokia kaip švietimas apie kreditavimo sistemą, finansų ekspertų patarimai, reabilitacijos proceso kontrolė, socialinė pagalba, nes šios priemonės svarbios siekiant išspręsti nemokumo problemą (Gruodytė ir kt., 2010). Reifner et al. (2003) nuomone, asmenų nemokumo dažniausiai galima išvengti bendromis įstatymų leidėjo, valstybės institucijų, skolininkų ir kreditorių pastangomis. Akivaizdu, kad nemokumo, kaip socialiai nepageidaujamo reiškinio, prevencija praktikoje yra daug efektyvesnė negu įsipareigojimų nevykdymo padarinių šalinimas.

Asmuo tampa nemokus tik tada, jeigu turi paėmęs paskolų ir nebegali jų grąžinti, todėl paskola, kurią išduodamas kreditorius prisiima tam tikrą riziką, yra tiesioginė nemokumo priežastis. Atsižvelgdami į tokią prielaidą, Kiesilainen, Henrikon (2005) atliko lyginamąją Europos ir Jungtinių Amerikos Valstijų kreditų rinkų analizę, kuri atskleidė, kad JAV namų ūkiai yra paėmę daugiau kreditų, nes kreditų sistema yra liberalesnė, palyginti su europietiška, todėl JAV yra ir daugiau problemų dėl laiku negrąžinamų skolų. Taigi, kreditorius, būdamas kreditų rinkos profesionalas, kur kas pajėgesnis įvertinti paskolos išdavimo riziką ir ją valdyti, nei paskolos gavėjas. Dėl to, sekiant sumažinti įsipareigojimų nevykdymo tikimybę, čia svarbų vaidmenį turi atlikti kreditoriai.

Kaip teigia Gruodytė ir kt. (2010), kitų šalių patirtis rodo, kad kreditorių elgesį, teikiant paskolas, turėtų reguliuoti sąžiningo ir etiško elgesio kodeksas, kuris turėtų būti peržiūrimas kas kart pasikeitus rinkos sąlygoms. Be to, tiek kreditoriams, tiek skolininkams neabejotinai būtų naudinga sudaryti instituciją iš abiejų sandorių dalyvių teises ginančių organizacijų atstovų, kuri nuosekliai stebėtų paskolų rinkoje vykstančius reiškinius, identifikuotų ir spręstų kylančias problemas.

Išanalizavus mokslinę literatūrą, nustatyta, kad atsakas į fizinio asmens nemokumą skiriamas į tris kategorijas (žr. 1 lent.): **reabilitaciją, prevenciją ir skolininko padėties sušvelninimą** (angl. *alleviation*) (Kiesilainen, Henrikon, 2005). Pirmenybė teikiama prevencijai, kai yra siekiama tam tikromis priemonėmis užkirsti kelią fizinio asmens nemokumui. Kitos dvi priemonės – skolininko padėties sušvelninimas, reabilitacija – iš esmės skirtos palengvinti skolininko situaciją, užtikrinti kreditorių ir skolininko interesų pusiausvyrą bei taikyti priemones, kad skolininkas nepiktnaudžiautų kreditais bei užtikrintų, kad jo nemokumas nepasikartotų ateityje (Gruodytė ir kt., 2010).

1 lentelė. Nemokumo problemos sprendimo būdų požymiai

NEMOKUMO SPRENDIMO BŪDAI		
Reabilitacija	*Prevencija*	*Padėties sušvelninimas*
- Laikotarpis skirtas išspręsti finansinėms problemoms; - Visuma dalinio skolų sumokėjimo, atleidimo nuo likusių skolų ir konsultavimo apie skolų valdymą; - Skolininko ekonominio pajėgumo grąžinimas, susidedantis iš: 1) skolininko įsipareigojimų sumažinimas – dalinis skolų grąžinimo planas, kuris rodo pajėgumą kontroliuoti finansus; 2) konsultacijos, kad situacija nesikartotų ateityje.	- Socialinės ir teisinės priemonės, kuriomis siekiama maksimaliai apsaugoti asmenį; - Valstybės ekonominės ir socialinės politikos priemonės; - Sudėtinga įvertinti konkretų prevencinės priemonės poveikį, dėl šalies ekonomikos ir rinkos pokyčių poveikio.	- Užtikrina tinkamą bei veikiantį skolų išieškojimą; - Užtikrina minimalius skolininko ir jo šeimos narių poreikius ir patenkinimą.

Šaltinis: sudaryta pagal Apeldoorn, 2008; Gruodytė ir kt., 2010; Kiesilainen, Henrikon, 2005; Reifner et al., 2003.

Kadangi skolininko padėties sušvelninimo priemonės tiesiogiai susijusios su skolų išieškojimu ir jo vykdymo proceso reglamentavimu, šiame darbe jos nebus plačiau aptariamos, nes tai reikalautų išsamios teisės aktų analizės. Analizuojant nemokumo problemą tikslinga aptarti šiuo metu pasaulyje plačiausiai taikomas priemones bei įvairių ekspertų ir mokslininkų rekomendacijas nemokumo reabilitacijos bei prevencijos klausimu.

1.4.1. Reabilitacinių priemonių taikymas

Gruodytė ir kt. (2010) akcentuoja, kad viena iš pagrindinių asmens reabilitacijos priemonių yra dalinio skolų grąžinimo plano parengimas bei jo sėkmingas vykdymas, įrodantis, kad asmuo pajėgus kontroliuoti savo finansus. Asmens elgesio plano vykdymo priežiūra yra antroji daugelyje valstybių įtvirtinta reabilitacijos priemonė. Tai reiškia, kad norint užtikrinti įsipareigojimų plano vykdymą paprastai yra reikalaujama, kad asmuo, esant galimybei, dirbtų arba bent jau ieškotų darbo (Kiesilainen, Henrikon, 2005). Be to, labai svarbu, kad skolininkas elgtųsi sąžiningai. Ši sąlyga yra esminė sprendžiant, ar asmeniui būtina padėti išspręsti susidariusias problemas, nes pagalbos idėja yra padėti sąžiningiems skolininkams. Todėl, Kiesilainen, Henrikon (2005) nuomone, didelis dėmesys turėtų būti skiriamas tam, kad per reabilitacijos periodą skolininkas dalį pajamų galėtų investuoti į nekilnojamąjį turtą, būtų atleistas nuo kuo daugiau įsipareigojimų, o tokie sprendimai būtų socialiai pagrįsti. Apeldoorn (2008) mano, kad skolininko elgesio apribojimai (galimybės gauti kreditą, pradėti verslą), kuriuos nustato teismas arba kreditorius, neturėtų pernelyg varžyti jo „naujos pradžios“.

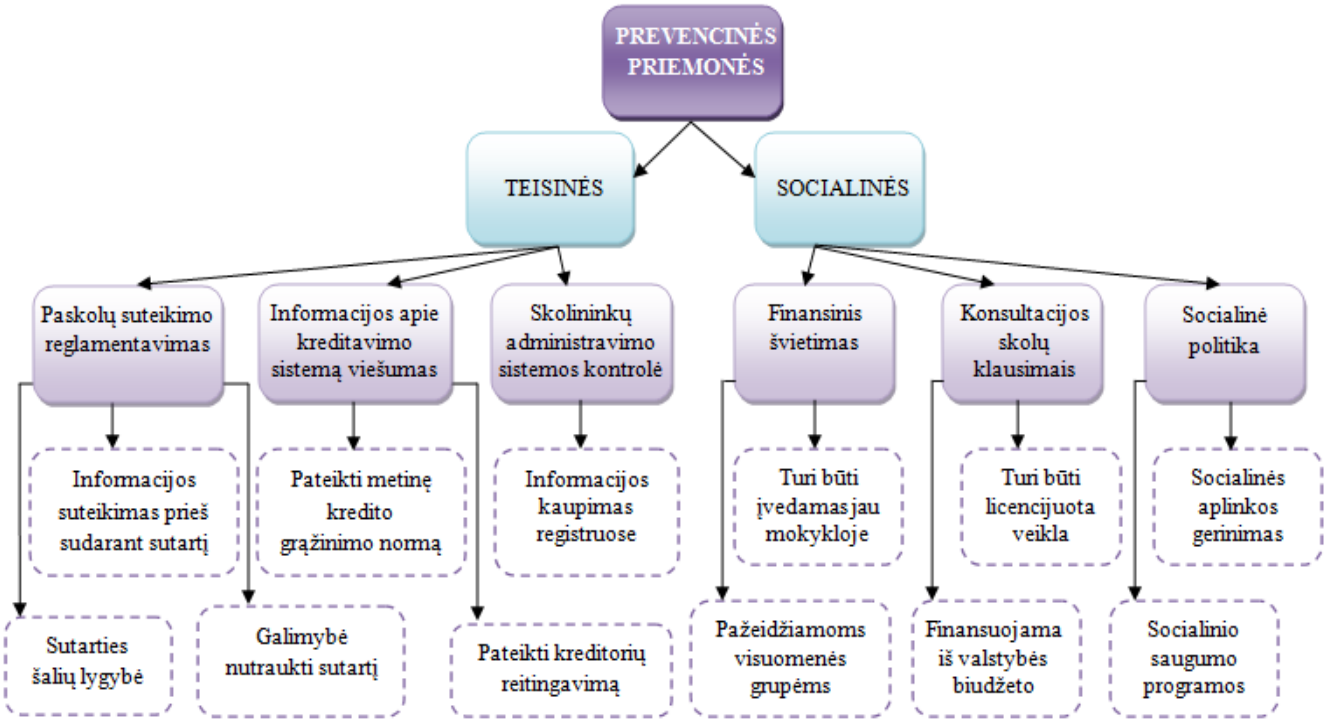
Teisinėje literatūroje, atsižvelgiant į taikomas reabilitacines priemones, nustatytos 3 didelės reabilitacijos grupės: *pirmoji – Šiaurės valstybių; antroji – Vokietijos, Austrijos, Estijos; trečioji –*

Prancūzijos, Belgijos, Olandijos ir Liuksemburgo valstybių grupės. Šiaurės šalys išskirtinį dėmesį skiria skolininko sąžiningumui, o teismams suteikta teisė netenkinti bankroto prašymo tais atvejais, kai nustatoma, kad skolininkas elgėsi neatsakingai, nesistengė grąžinti skolų arba elgdamasis neprotingai prisidėjo prie didelių skolų atsiradimo iki bankroto procedūros inicijavimo (Kiesilainen, Henrikon, 2005). Antrojo modelio šalys dėmesį teikia mokėjimo planui ir jo vykdymui. Skolininkas užsitarnauja atleidimą, įvykdydamas įsipareigojimus pagal planą. Skolininkas privalo gerbti kreditoriaus teises, elgtis gerai ir nuolat ieškoti darbo, jeigu jo neturi. O trečiojo modelio valstybės akcentuoja prevencines priemones ir labiausiai čia skatinami geranoriški ikiteisminiai sandorio šalių susitarimai, o atleidimo nuo skolų sąlygos ir teismų procedūros yra sunkios bei sudėtingos, mokėjimo planų terminai ilgi.

Siekiant apsaugotį asmenį nuo skolinimosi problemų, pirmenybė turėtų būti teikiama „minkštoms“ priemonėms, kuriomis būtų pasiektas susitarimas tarp skolininko ir kreditoriaus. Taigi efektyviausias reabilitacijos modelis turėtų būti toks, kuriuo remiantis būtų teikiama ypač daug dėmesio sąžiningam skolininko elgesiui vykdant prisiimtus įsipareigojimus ar grąžinimo planą bei vykdymo kontrolei, o prevencinės priemonės turėtų būti taikomos labai individualiai, atsižvelgiant į veiksnius, atvedusius fizinį asmenį prie nemokumo būsenos (Gruodytė ir kt., 2010).

1.4.2. Prevencinių priemonių taikymas

Mokslinėje literatūroje autoriai prevencinėms asmens nemokumo priemonėms skiria daugiausia dėmesio ir siūlo jas suskirstyti į dvi grupes – teisines ir socialines priemones (žr. 5 pav.).

Šaltinis: sudaryta pagal Gruodytė ir kt., 2010; Kiesilainen, Henrikon, 2005; Reifner et al., 2003; Stephen, 2003.

5 pav. **Pagrindinės prevencinės priemonės ir jų skirstymas**

Kalbant apie *teisines prevencines priemones*, prie efektyviausių priskiriami: paskolų suteikimo reglamentavimas bei informacijos apie kreditavimo sistemą viešinimas. Sprendimas suteikti kreditą turėtų būti grindžiamas informacija apie skolininko gebėjimą grąžinti skolas. Nemokėjimo atveju, kreditoriui svarbi informacija apie skolininko turtą ir pajamas (Reifner et al., 2003). Asmens kredito informacija dažniausiai skirstoma į neigiamą (apie asmens nevykdomus įsipareigojimus) ir teigiamą (apie paskolas, kurios yra tvarkingai mokamos). Siekiant suvaldyti „blogų“ skolų portfelį, neigiama informacija yra kaupiama viešuose ir privačiuose registruose.

Kaip puikų prevencinių priemonių taikymo pavyzdį, galima laikyti kreditų suteikimo tvarką Europos Sąjungoje (ES) reglamentuojančias direktyvas dėl vartojimo kreditų sutarčių – 1986 m. Europos Tarybos direktyva ir ją keičianti 2008 m. direktyva, kurios nuostatas valstybės buvo įpareigotos perkelti į nacionalinę teisę iki 2010 m. Šių direktyvų privalumas, kad jos suteikia daugiau teisių vartotojams, be to, informacijos pateikimas yra standartizuojamas ES valstybėse, o tai praplečia galimybes lengviau orientuotis finansų rinkose (Gruodytė ir kt., 2010). Direktyvoje įtvirtintas reikalavimas pateikti vienu skaičiumi metinę kredito grąžinimo normą, kas parodo, kiek pabrangęs kreditas ir kokią reikia sukaupti pinigų sumą. Direktyva nustato ir 14 dienų apsisprendimo periodą, per kurį suteikiama teisė nenurodant priežasties nutraukti kredito sutartį nepriskaičiuojant baudų.

Mažinant nemokumą svarbūs yra bendrieji skolinimosi sutartis reglamentuojantys klausimai: reikiamos informacijos suteikimas prieš sudarant sutartį ir ją vykdant, sutarties šalių lygybė, galimybė nutraukti sutartį ir pan. (Reifner et al., 2003; Kiesilainen, Henrikon, 2005). Gruodytė ir kt., (2010) aiškina, kad asmenų supratimas apie kreditavimo rinką, gali būti pasiekiamas surinkus statistinę informaciją apie kreditorius ir skolininkus. Be to, kreditavimo informacija turėtų būti lengvai prieinama, suprantama ir patikima, gali būti pateikiamas kreditorių reitingavimas, padėsiantis asmeniui orientuotis kredito rinkoje. Informacinė sistema gali padėti kreditoriams sužinoti apie problemų turėjusius skolininkus, todėl kaupiama informacija turėtų apimti duomenis apie kiekvieną pasiskolinusį asmenį, siekiant pagerinti kreditoriaus galimybes objektyviau vertinti asmens galimybę grąžinti skolas. Tačiau informacinės sistemos kūrimas gali kelti praktinių problemų, nes ne visas paskolas įmanoma suregistruoti (asmenys skolinasi vieni iš kitų), o ir nėra garantijų, kad kreditoriai naudosis esama sistema arba, kad, net ir atsižvelgę į aukštą rizikingumą, nesuteiks kreditų (Gruodytė ir kt., 2010).

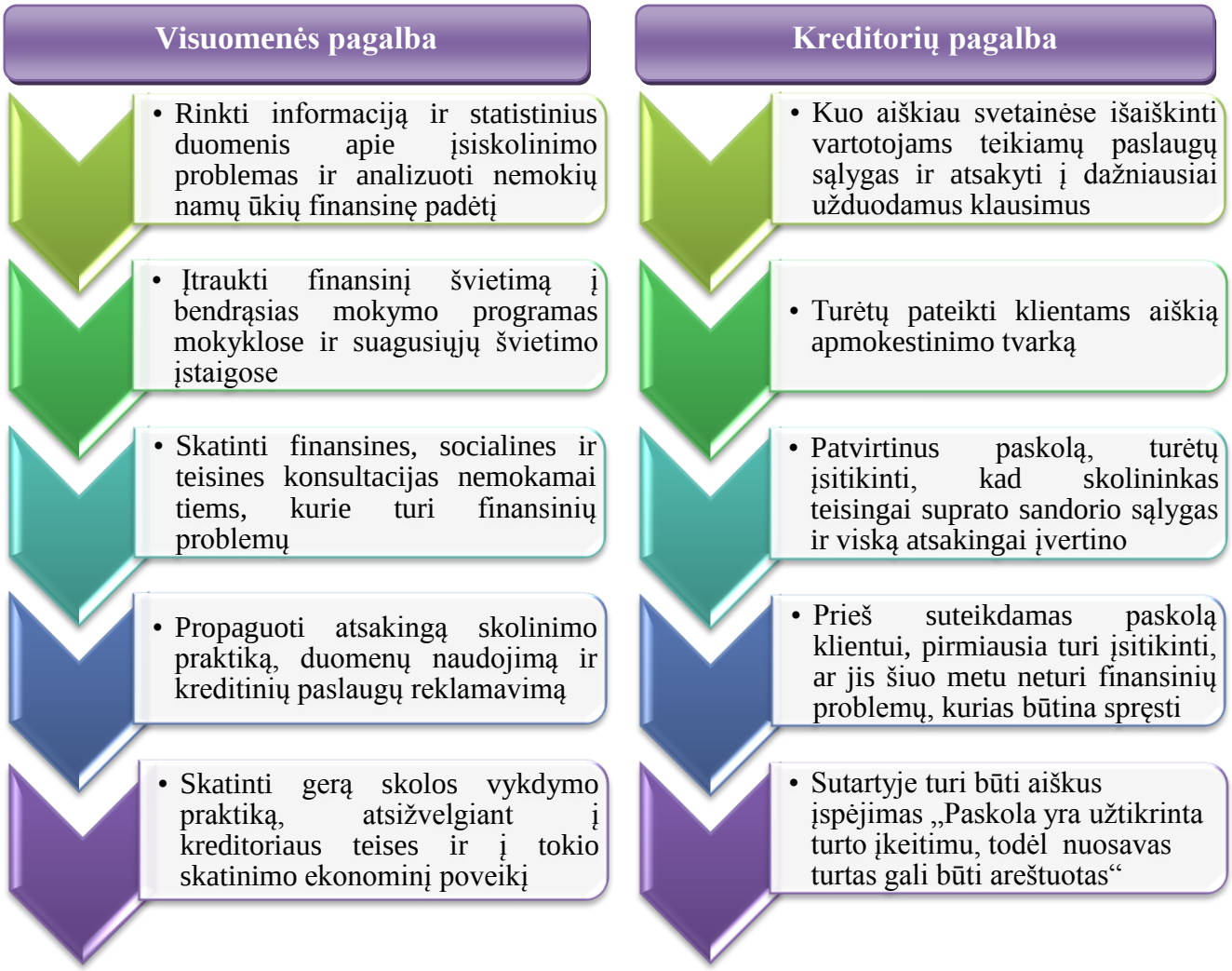
Kalbant apie *socialines prevencines priemones*, prie jų priskiriamos socialinio saugumo programos, tokios kaip bedarbystės išmokos, sveikatos apsauga, nes jos daro poveikį nemokumui iš esmės pasikeitus aplinkybėms (gimus vaikui, išsiskyrus ir pan.). Šiuolaikinėje visuomenėje žmonės turi turėti finansinių įgūdžių, nes įprastas gyvenimas reikalauja lyginti kainas, finansų planavimą ir būsimųjų pajamų ir sąnaudų sumas. Nemažai šeimų nori pagerinti savo finansinę padėtį investuojant ir naudojant kreditus, todėl finansinis švietimas ir konsultavimas skolų klausimais yra du būdai priartėti prie skolininko pažintinių gebėjimų gyventi kredito visuomenėje (Kiesilainen, A.S. Henrikon, 2005).

Daugelio šalių geroji patirtis rodo, kad *edukacinės finansinio švietimo programos* turi būti orientuotos į žinių apie namų ūkio biudžeto formavimą, palaikymą bei administravimą suteikimą. Ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas nustatytoms labiau socialiai pažeidžiamoms visuomenės grupėms, pavyzdžiui jaunimui, aukštojo išsilavinimo neturintiems ir kitiems asmenims. Finansinį ugdymą, kaip prevencinę priemonę, Gruodytė ir kt. (2010) siūlo įvesti jau mokykloje, kad asmenys įgytų šeimos biudžeto tvarkymo pagrindų, be to, tvirtina, jog tikslinga taikyti ir suaugusiųjų finansinį švietimą, kaip priemonę finansinių sunkumų turintiems asmenims. Nors svarstydamas, ar finansinio raštingumo ugdymas ir skatinimas taupyti sumažina vartotojų skolinimosi lygį, autorius Lender (2004) padaro kiek kitokią išvadą, nes teigia, kad finansinio ugdymo programos gali padėti priimti geresnius sprendimus tiems skolininkams, kurie turi pasirinkimą, bet ne tiems, kurie skolinasi, kad išgyventų.

Kol kas tokio finansinio švietimo projektams dar būtina papildoma plėtra, tuo tarpu, kur kas labiau šiuo metu išplėtota konsultacijų skolų klausimais sistema. Atsižvelgiant į kai kurių valstybių praktiką kredito rinkoje, pastebima, kad konsultavimo paslaugas teikia skirtingi asmenys, nors iš esmės dominuoja trečiųjų asmenų, tokių kaip nevyriausybinės organizacijos (Austrija, Belgija, Vokietija), socialinių darbuotojų (Prancūzija, Olandija, Norvegija) ir savivaldybių (Norvegija, Šveicarija, Švedija) vykdomi projektai (Gruodytė ir kt., 2010). Daugelyje šalių veikia valstybės, vietos ir trečiųjų asmenų teikiamų finansinių konsultacijų derinys (finansuojamas iš valstybės biudžeto), o tai vertinama labai teigiamai. Konsultacinio pobūdžio veikla turėtų užsiimti tam tikrus reikalavimus atitinkantys asmenys, kad jų konsultacijos būtų naudingos ir teisingos. Pavyzdžiui, Austrijoje, Belgijoje ir Vokietijoje tai yra licencijuojama veikla, o asmenys, norintys ją teikti, turi gauti licenciją.

Siekiant maksimaliai įgyvendinti konsultacijų tikslus, turi būti tenkinama bendra tendencija, kad jos yra nemokamos ir apimti tokius klausimus: biudžeto analizė ir patarimai, susiję su namų ūkio balansu; finansinis planavimas; skolų planavimas ir derybos su kreditoriais; teisinių pretenzijų kontrolė; valstybės garantuojamos socialinės išmokos; skolų grąžinimo priežiūra (Kiesilainen, A.S. Henrikon, 2005). Tačiau jei seniau tradiciškai konsultuojant daugiausia dėmesio buvo skiriama asmens gebėjimui vykdyti namų ūkio biudžetą, tai šiuolaikinėmis ekonomikos sąlygomis konsultacijų paskirtis turėtų būti – parengti skolų suderinimo planą bei prižiūrėti jo vykdymą. Gruodytė ir kt. (2010) pataria, jog kitas finansinio konsultavimo paslaugas, tokias kaip finansinis švietimas, galima teikti grupėms, kaip tai daroma JAV ir Kanadoje, kur nemokiems fiziniams asmenims yra privaloma dalyvauti tokiose švietimo programose. Taigi, apibendrinant galima teigti, kad finansinis švietimas turėtų tapti prioritetu kovojant su fizinių asmenų nemokumu, nors ir pakankamai sunku įvertinti jo konkretų poveikį, dėl to, kad svarbesni išlieka didesni nacionalinės ekonomikos ir kreditų rinkos pokyčiai.

Taigi, jeigu visuomenė ir kreditoriai siekia sumažinti įsiskolinimų lygį ir padėti nemokiems asmenims finansų srityje, jie turėtų imtis visų šių siūlomų nemokumo mažinimo priemonių:

Šaltinis: sudaryta pagal Kiesilainen, Henrikon, 2005; Stephen, 2003; Gruodytė ir kt. 2010; Reifner et al., 2003; Apeldoorn, 2008; Lender 2004.

6 pav. **Nemokumo problemos mažinimo būdai**

Šią schemą būtų galima papildyti pridedant ir paties asmens pagalbą sau, o tai jis padaryti gali pasinaudodamas dviem patarimais, pirma, prieš ruošdamasis prisiimti įsipareigojimus, asmuo visada turi atkreipti dėmesį į tam tikrus signalus (žemas kredito reitingas, neigiamas skolos ir turto rodiklis ir pan.), kurie įspėja apie nemokumo tikimybę ir, antra, kas kart pasikeitus finansinei padėčiai, turi įvertinti galimybę vykdyti įsipareigojimus ir jeigu matoma grėsmė, nedelsiant į tai reaguoti. Siekiant sumažinti nemokumo problemą būtina kompleksiškai taikyti tiek teisines, tiek socialines priemones.

Optimalus nemokumo prevencijos priemonių modelis turėtų apimti griežtesnį paskolų išdavimo vertinimo sistemos įtvirtinimą bei informacinės sistemos apie skolininkus ir kreditorius diegimą, taip pat finansinio švietimo programas ir konsultacijas skolų valdymo klausimais. Visiškas įsiskolinimo problemų eliminavimas yra nei įmanomas, nei siekiamas, bet nemokumo prevencija yra geras tikslas ne tik atskirų skolininkų labui, bet ir siekiant gerai veikiančios kredito rinkos. Iki šiol nebuvo užsiminta apie vis plačiau visame pasaulyje naudojamą priemonę, skirtą įsipareigojimų nevykdymo

priežastims ir pasekmėms suvaldyti, - asmeninį kredito reitingą. Pradelstų mokėjimų skaičiaus padidėjimas rodo asmenų nemokumo rizikos valdymo būtinybę, todėl vis daugiau finansinių įstaigų pradeda naudoti asmeninio kredito reitingo sistemą. Kredito reitingas yra naudingas, nes padeda kreditoriams priimti tikslesnius ir efektyvesnius skolinimo sprendimus. Tačiau didžiausias tokios asmens nemokumo vertinimo sistemos privalumas yra tas, jog ji priverčia žmones laikytis gerų finansinių įpročių, padedančių suvaldyti įsipareigojimų vykdymą ir „neįklimpti“ į skolas. Dėl šios priežasties, šiame darbe kredito reitingui bus skiriama daugiau dėmesio nei kitoms prevencinėms priemonėms.

1.5. Asmenų nemokumo vertinimas kredito reitingu

Tam tikra dalis žmonių dėl anksčiau aptartų priežasčių nesugeba kontroliuoti įsipareigojimų vykdymo, dėl to nemokumas tampa ne tik asmeninių finansų valdymo problema, bet ir žemo kredito reitingo priežastimi. Kredito reitingas, kaip nemokumo tikimybės vertinimas, yra vienas svarbiausių procesų sąlygojantis kredito valdymo sprendimus, ir gebantis įvertinti asmenų nemokumo riziką. Šis procesas apima skirtingų kredito elementų rinkimą ir analizavimą tam, kad būtų galima įvertinti asmens anksčiau priimtus sprendimus vykdant įsipareigojimus. Kredito reitingas yra svarbi kredito įvertinimo proceso dalis, kuria siekiama sumažinti laukiamą riziką, jog klientas bus blogas skolininkas ir taps visiškai nemokus (Abdou, Pointon, 2011).

Analizuojant kredito reitingo terminą, Anderson (2007) siūlo jį apibrėžti kaip statistinių modelių naudojimą, siekiant naudingą informaciją išreikšti skaitine reikšme, kuria vadovaujantis būtų priimami skolinimo(si) sprendimai. Kredito reitingas taip pat gali būti apibūdinamas, kaip skaitmeninis asmens kreditingumo įvertinimas, kuris yra sudaromas iš bankų ar kitų finansinių institucijų surinktos informacijos apie klientą (Thomas, 2000). Kredito reitingą galima vadinti modeliu, kuriuo bandoma nuspėti, kaip asmuo vykdys prisiimtus įsipareigojimus ateityje ir kuris apsprendžia, kokios turi būti skolinimo sąlygos ir kas yra „geras“, o kas „blogas“ klientas. Kredito reitingas yra patikimas ir objektyvus kreditingumo vertinimas, kuris buvo pradėtas teikti kredito biurų XX amžiuje, siekiant objektyvumo ir greitumo sprendimų priėmimo procese.

Nuo 1975 m., kai JAV buvo priimti Lygių kredito galimybių įstatymai (angl. *The Equal Credit Opportunity Acts*), kurie reiškė pritarimą kredito taškų sistemai, kreditingavimo sėkmė paskatino bankus naudoti tokį vertinimą suteikiant būsto paskolas, išduodant kreditą smulkiajam verslui, draudimo srityje ir pan. Per pastaruosius dešimtmečius kredito reitingų sistema pradėta taikyti priimant sprendimus, susijusius su būsto, draudimo, pagrindinėmis komunalinėmis paslaugomis ir net įdarbinimu (Barefoot, 1995). Finansų institucijos reitingą naudoja prognozuojant vartotojų ir klientų pelningumą, o kreditinių kortelių tiekėjai kaip svarbų apsisprendimo faktorių identifikuojant tikslinę

rinką, platinant kreditines korteles ir pan. (Punch, 2000). Asmenų reitingavimas padeda pagreitinti paraiškos paskolai gauti eigą ir leidžia automatizuoti skolinimosi procesą. Be to, šis metodas smarkiai sumažina žmogaus įsikišimo poreikį bei kredito suteikimo sąnaudas, o finansinės institucijos gali teisingai įvertinti riziką, susijusią su konkrečiu asmeniu, per daug trumpesnį laiką (Barefoot, 1995).

Asmeninio kredito reitingo pirmieji modeliai buvo sukurti daugiau nei prieš 50 metų Fair Isaac korporacijoje (1956 m.). Šių modelių sukurti taškai buvo pavadinti FICO taškais ir yra plačiai naudojami visame pasaulyje (Australija, Austrija, Indija, Skandinavija, Anglija, Airija, Rusija, didžioji dalis Europos) (Demyanyk, 2010). Šiuo metu kredito taškų skaičiavimu užsiima ne tik Fair Isaac korporacija, bet ir daugybė kitų bendrovių (TransUnion, Equifax, Experian, patys kreditoriai) (Fuller, Dawson, 2007). Kiekviena įmonė sudaro sau tipinius taškus, todėl yra daug kredito taškų modelių, skaičiuojamų skirtingiems skolinimo tikslams, bet dažniausiai vartotojai yra supažindinami tik su vieno tipo kreditingumo vertinimo taškais - „vartotojo reitingu", kur pagrindiniais išlieka vis tik FICO ir VantageScore taškai (Hendricks, 2005).

Plačiau nagrinėjant FICO ir VantageScore taškus, šiuose abiejuose vertinimuose naudojama ta pati informacija, bet apskaičiuojami jie skirtingai. Galima sakyti, kad tiek FICO, tiek VantageScore taškai yra trijų skaitmenų skaičius, kuris suskirsto asmenis pagal nemokumo tikimybę, t.y. tikimybę, kad asmenys 90 dienų arba per ateinančius 24 mėnesius vėluos vykdyti įsipareigojimus (Burns, Quinn, 2010). Kuo didesnis asmens taškų skaičius, tuo mažiau tikėtina, jog jis vėluos atsiskaityti 90 dienų. Be to Burns, Quinn (2010) patvirtina, jog skolininkai, kurie turi mažesnį reitingo balą yra mažiau kreditingi ir labiau tikėtina, kad jie ne tik nesugebės tinkamai valdyti savo skolas, bet ir turės ateityje finansinių sunkumų.

Įvairiuose šaltiniuose gerų ir rizikingų skolininkų apibrėžimai skiriasi, tačiau priimtina riba, skirianti juos vieną nuo kito, yra laikoma 620 FICO taškų. Tai reiškia, kad asmenys, turintys daugiau nei 620 taškų yra pripažįstami „gerais“ skolininkais, o tie, kurie turi mažiau – „blogais“ (Fuller, Dawson, 2007). Pastarųjų skolinimasis pasižymi didesnėmis palūkanų normomis bei mažiau palankiomis skolinimosi sąlygomis, siekiant kompensuoti jų didesnę nemokumo riziką. Šie du metodai, kuriais vertinamas asmens kreditingumas yra labai panašūs ir, nors kiekvienoje šalyje informaciją renka ir skaičiavimus atlieka ten veikiantis kredito biuras, tačiau visų jų reitingo pagrindą sudaro asmens kredito istorijos ir dabartinio elgesio vykdant įsipareigojimus analizė.

Kiekviena organizacija, skaičiuodama tam tikrą kredito reitingą, tikslią formulę laiko paslaptyje, tačiau pagrindiniai veiksniai darantys įtaką kreditingumo vertinimui vis dėlto yra žinomi. Pasak Avery et al. (2004), reitinge naudojamus veiksnius galima suskirstyti į 4 plačias grupes: mokėjimų istoriją, asmens įsiskolinimus, kredito istorijos trukmę ir naujų kreditų įsigijimą. Demyanyk (2010), remdamasi Hendriks (2005) veiksnių klasifikacija, pateikia tokį veiksnių, kurie daro lemiamą įtaką apskaičiuojant FICO taškus, grupavimą, kurį galima matyti pateiktoje lentelėje (žr. 2 lent.).

2 lentelė. Asmeninį kredito reitingą sąlygojantys veiksniai

FICO veiksnys	Dalis reitinge	Paaiškinimas
Mokėjimų istorija	35%	Kreditorius domina: mokėjimų istorija visose sąskaitose; teigiamos kredito istorijos trukmė; didelės nesumokėtos skolos; pradelstų mokėjimų skaičius.
Skolos suma	30%	Per didelis kredito sąskaitų skaičius ir kredito limito likučiai gali paveikti kredito taškus. Kiekvienos sąskaitos skolos suma turi įtakos reitingui.
Kredito istorijos trukmė	15%	Ilgesnio laikotarpio kredito istorija teigiamai veikia reitingą. Į reitingą įtraukiama: kredito istorijos trukmė, kiek laiko konkreti sąskaita buvo atidaryta.
Kiek yra naujų kreditų	10%	Stebimi asmenys, kurie staigiai imasi naujas skolas neapgalvoję pasekmių ir savo galimybių. Tikrinama, kada asmuo paskutinį kartą ir kiek atidarė kreditų
Kredito tipas	10%	Turimo kredito rūšis svarbi apskaičiuojant reitingą. Būsto paskolų ir kitų banko kreditų „sveikas derinys“ daro teigiamą įtaką reitingui.

Šaltinis: adaptuota pagal Jurevičienė, Sukačevskytė, 2012; Hendriks, 2005; Myfico.com, 2011.

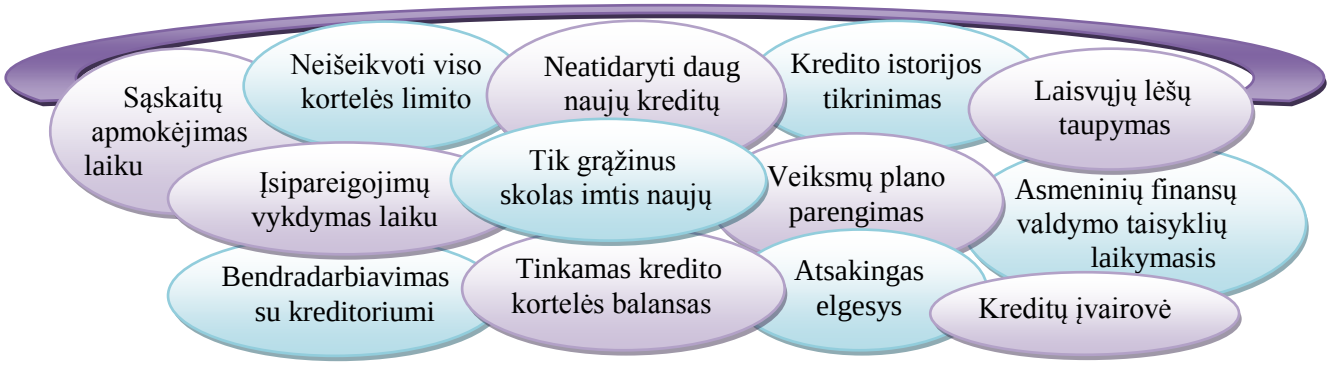
Thomas (2000) ir Saunders, Allen (2002) taip pat sutaria, jog priimamas sprendimas dėl kredito suteikimo grindžiamas nuomone, jog svarbiausia čia 6 „C“:

1. Asmens charakteris (angl. ***Character***). Vertinama asmens reputacija ir patikimumas, darbo patirtis, išsilavinimas, rekomendacijos.
2. Kapitalas (angl. ***Capital***). Vertina asmens nuosavybę: kuo daugiau turima turto, tuo geriau.
3. Įkeičiamas turtas (angl. ***Collateral***). Vertinamas turimas turtas, pavyzdžiui, jei dėl tam tikrų priežasčių asmuo nebesugebės grąžinti kredito, turtas bus šaltinis užtikrinantis grąžinimą.
4. Pajėgumas mokėti (angl. ***Capacity***). Vertinamos asmens galimybės (pajamų pastovumas) vykdyti įsipareigojimus bei atsižvelgiama į tai, ar asmuo turi laisvų lėšų.
5. Rinkos sąlygos (angl. ***Conditions***). Atsižvelgiama į esamą situaciją rinkoje, į supančią aplinką. Be to, žiūrima kokiais tikslais siekiama kredito, kokios jo sąlygos.
6. Sveikas protas (angl. ***Common sence / Confidence***). Vertinamas asmens gebėjimas priimti protingus sprendimus asmeninių finansų klausimais, remiantis asmens atsakymais į klausimus.

Kaip galima matyti iš pateiktų pavyzdžių, kredito taškai yra labiausiai susiję su asmens kredito istorija, kuri leidžia standartizuotai įvertinti asmens kreditingumą bei paskolos teikimo tam asmeniui riziką. Nors ir ne visi autoriai vienodai formuluoja pagrindinius veiksnius, visais atvejais autoriai įžvelgia, jog pačiu svarbiausiu veiksniu apskaičiuojant reitingą, reikėtų laikyti tą informaciją, kuri gaunama iš asmens praeityje vykdytų įsipareigojimų duomenų.

Svarbu pažymėti, kad kredito reitingo atsiradimas, sprendžiant nemokumo problemas, yra naudingas ne tik kreditoriams, bet ir būsimiems skolininkams. Fuller, Dawson (2007) teigia, jog žmonės gali *naudoti kredito reitingo informaciją siekdami geriau suprasti savo pačių kredito riziką*. Šis reitingas gali *padėti apsispręsti, ar galima sau leisti įsigyti tam tikrus pirkinius*, ar kreiptis dėl kredito ir pan. Anot Burns, Quinn (2010), tik šios sistemos dėka, vartotojams yra *suteikiami labiau jų*

rizikingumui pritaikyti kredito pasiūlymai, o svarbiausia, jog toks vertinimas skatina žmones laikytis gerų finansinių įpročių. Jurevičienė, Sukačevskytė (2012) taip pat įrodė, jog asmenys, kurie žino apie kreditingumo vertinimą kredito reitingu, yra labiau motyvuoti atsakingai vykdyti įsipareigojimus ir rečiau tampa nemokūs. Taigi, gera kredito istorija yra vienas svarbiausių veiksnių, siekiant *išlaikyti finansinę gerovę*, turėti gerą kredito istoriją reiškia ne tik *naudotis palankesnėmis paskolos* sąlygomis - ji atspindi ir asmens perkamąją galią (Fensterstock, 2005). Užsienio autoriai išskiria dar kitus aukšto reitingo privalumus: mažesnės palūkanos, geresnės skolinimosi sąlygos, mažesnės draudimo įmokos, didesnė galia derybose ir t.t. O siekiant pasinaudoti tais privalumais, norint greičiau pasiekti finansinių tikslų bei apsisaugoti nuo nemokumo rizikos, patariama laikytis tokių reitingo gerinimo taisyklių:

Šaltinis: adaptuota pagal Jurevičienė, Sukačevskytė, 2013

7 pav. **Pagrindinės kredito reitingo ir mokumo valdymo taisyklės**

Apibendrinant, autoriai sutaria, jog kredito reitingas teikia išmatuojamą naudą namų ūkiams ir pastebi, kad tokia vertinimo sistema skatina nuoseklumą sprendimų priėmimo procese. Mokslinėje literatūroje išskiriama, kad reitingas padeda kreditoriams priimti tikslesnius, efektyvesnius ir laiko atžvilgiu vartotojams patogesnius skolinimo sprendimus. Tačiau didžiausias kredito reitingo sistemos privalumas yra tas, jog ji priverčia žmones laikytis gerų finansinių įpročių, kurie ateityje padeda suvaldyti savo įsiskolinimus ir greičiau pasiekti finansinį pasitenkinimą. Išanalizavus kredito reitingo svarbą sprendžiant asmens nemokumo problemą, nustatyta, kad mažiausiai dėmesio šiam vertinimui skiriama suteikiant vartojimo kreditus, todėl šioje rinkoje ir suteikiama tiek daug blogų paskolų.

1.6. Fizinių asmenų bankroto įteisinimo įtaka nemokumo problemos mastui

Egzistuoja du fizinių asmenų bankroto modeliai:

- anglo-amerikietiškasis, dar kitaip vadinamas „fresh start“ (bankrutuoti gali kiekvienas panorėjęs, o skolų panaikinimo procedūra yra paprasta);

- kontinentinis-europietiškas, dar vadinamas „earned fresh start“ (bankrotas ir skolų panaikinimas galimas tik ne dėl savo kaltės patekusiems į bėdą sąžiningiems skolininkams).

JAV galiojantis fizinių asmenų bankroto įstatymas, kuris laikomas vienu palankiausiu skolininkams, priimtas dar praėjusio amžiaus 7 dešimtmetyje. Tuo tarpu Europoje toks įstatymas pradėtas taikyti palyginus neseniai, tik praėjusio amžiaus 9 dešimtmetyje ir pasižymi sudėtingomis procedūromis (Aitis, 2013). Tačiau šiuos du įvykius sieja tai, jog po jų bankrotą paskelbusių asmenų skaičius ėmė po truputį augti, kol galiausiai pasiekė nenumaldomą greitį – nuo 1996 metų milijonai žmonių kasmet pasirašo bankroto aktą. Augant paskolas pasiėmusių gyventojų pradelstų mokėjimų skaičiui ir dėl šuoliuojančios infliacijos darantis sunkiau pasiskolintus pinigus grąžinti, Lietuvoje taip pat priimtas Fizinių asmenų bankroto įstatymas, įsigaliojęs nuo 2013 m. kovo 1 dienos.

Lietuvos laisvosios rinkos institutas (2009) teigia, kad bankroto įteisinimas iškreipia racionalų ekonominį elgesį, skatina piktnaudžiavimą bankrotu, taip pat veikia žmonių požiūrį į asmeninius įsipareigojimus (atsakomybę), neskatina gyventi pagal išgales ir formuoja netinkamus lūkesčius, todėl galimybė bankrutuoti skatina žmones priimti rizikingus sprendimus. Nagrinėjant mokslinius šaltinius, pastebima, jog daugelis autorių Lehnert, Maki (2002), Dick, Lehnert (2009), White (2007) pateikia labai panašią nuomonę. Apskritai autoriai, tiriantys bankroto poveikį besiskolinantiems, gali būti suskirstyti į dvi grupes: tuos, kurie teigia, jog namų ūkiai nėra strateginiai fizinių asmenų bankroto įstatymo naudotojai (sociologinis vartojimo aspektas) ir tuos, kurie teigia, jog asmenys pasinaudoja bankroto įstatymu tokiu pačiu būdu, kaip jie pasinaudotų bet kuria finansine galimybe ir veikia strategiškai kaip skolininkai pagal vyraujančią teisę (ekonominis aspektas) (Lehnert, Maki, 2002).

Lehnert, Maki (2002) teigia, kad asmenys, kurie gyvena ne pagal savo išgales, prisiimdami finansinius įsipareigojimus fizinių asmenų bankrotą naudoja kaip „apsidraudimo“ mechanizmą ir pažymi, jog Nelson 1999 metais nustatė, kad bankroto įstatymas turi mažai įtakos namų ūkių elgsenai, kol kiti teisinės kultūros veiksniai yra nepakitę. Tuo tarpu Porter (2012) akcentuoja, kad sunku įvertinti, ar bankroto įteisinimas yra tinkamas sprendimas nevaldomoms skoloms sukontroliuoti, nesuvokiant pagrindinių problemų, dėl kurių žmonės priima neapgalvotus sprendimus ir taip didina nevaldomų skolų mastą. Kai kurie autoriai į bankroto įstatymo poveikį besiskolinantiems pabandė pažiūrėti kitaip ir analizavo, dėl kokių priežasčių po fizinių asmenų bankroto įteisinimo taip didėjo nemokių asmenų skaičius, ar prie to prisideda būtent šis įstatymas. Dick, Lehner (2009), pastebi, kad viena vertus, vieni autoriai teigia, jog nemokumo problemos padidėjimas yra vartotojų piktnaudžiavimo pernelyg švelniais bankroto įstatymo reikalavimais rezultatas, kita vertus, kiti, kaip galimas padidėjimo priežastis, išskiria veiksnius, kurie apima:

- visuomeniškai sumažėjusį gėdos jausmą dėl bankroto bei sumažėjusias juridines bylų išlaidos;
- padidėjusį informacijos srautą apie bankroto procedūras ir paraiškų pateikimą;
- kredito rizikos vertinimo sistemos gerinimą, didinantį paskolų pasiūlą rizikingiems klientams.

Tačiau patys Dick, Lechner (2009) apibendrinantys savo tyrimus, išskiria, kad asmenų bankroto padidėjimas yra lydimas tokiu pačiu kreditavimo galimybių padidėjimu, esant nežymiems fizinių asmenų bankroto įstatymo pakeitimams. Lopes (2008) nustatė, kad nemokumo problemos mastui didžiausią įtaką turi kredito rinkos sąlygos, o ne bankroto įstatymas, t.y. konkurencijos kredito rinkose apribojimų panaikinimas sąlygoja nemokių asmenų skaičiaus padidėjimą, ir atvirkščiai. Tuo tarpu White (2007), analizuodama rizikingas skolas, kredito vartotojus suskirsto į racionalius ir hiperbolizuojančius diskontuotojus. Pastarieji renkasi mažesnę, bet greitesnę naudą, vietoj didesnės, bet vėlesnės naudos, nes jie linkę vartoti (skolintis) šiandien, o pradėti taupyti rytoj. Taigi, tiriant nemokumo problemą, dėmesys turi būti sutelktas į hiperbolizuojančius diskontuotojus, nes bankroto įsigaliojimas juos dar labiau skatina priimti rizikingus sprendimus, galinčius ateityje tapti įsipareigojimų vykdymo problema.

Kadangi asmuo yra priverstas skelbti bankrotą tuo atveju, kai nebegali vykdyti skolinių įsipareigojimų, šiame procese didelę svarbą turi neatsakingai prisiimamos būtent vartojimo paskolos, kurios laikomos kaip galimybė, padedanti įgyvendinti norus neturint jiems lėšų dabar, neįvertinant to kainos ateityje. Dar visai neseniai Lietuvoje įsigaliojęs fizinių asmenų bankroto įstatymas sulaukė įvairių komentarų ir sukėlė nemažai naujų klausimų ypač apie jo poveikį neatsakingai prisiimamų būtent vartojimo paskolų mastui.

1.7. Nemokumo problema vartojimo kreditų rinkoje

Kalbant apie nemokumo problemą ir jos mažinimą taikant asmens kreditingumo vertinimą labai svarbu atkreipti dėmesį į vartojimo kreditų rinką, nes dažniausiai asmenys susiduria su finansinėmis problemomis, kurios atsiranda dėl paimto vartojimo kredito. Viena didžiausių vartojimo kreditų rinkos problemų, anot Lietuvos banko (2013), yra netinkamas kliento mokumo vertinimas. Lietuvos bankas (2013) nustatė, kad tik 1 iš 10 vartojimo kredito teikėjų vadovaujasi Atsakingojo skolinimo nuostatais (2011). Be to, 20 proc. vartojimo kredito teikėjų netikrina, ar klientas turi pajamų, netaiko pajamų ir įsipareigojimų santykio taisyklės, daugeliu atveju nėra vertinami net turimi įsipareigojimai. O vartojimo kredito paslaugos prieinamumas yra itin didelis – 95 proc. sutarčių sudaroma ryšio priemonėmis, be to paraiškos priimamos 24 valandas per parą (Lietuvos bankas, 2013). Tokios paskolos suteikimo sąlygos yra labai palankios ir patrauklios silpną finansinę discipliną turintiems individams, kurie neįvertindami savo finansinių galimybių priima rizikingą sprendimą ir pasinaudoja kredito pasiūlymu, nes noras turėti daiktą dabar yra stipresnis už įvertintas nepalankias pasėkmes. Toks neatsakingas naudojimasis kreditais gali būti paaiškinamas labiau žmonių polinkiu į materializmą, kurį dar labiau skatina neapdairi vartojimo kreditų pasiūla.

3 lentelė. Vartojimo kreditų rinkos dalyvių pasiskirstymas pagal išduotų paskolų vertę proc.

Vartojimo kreditų rinkos dalyvis	*Rinkos dalis procentais*
Bankai	61 %
Lizingo bendrovės	22 %
Greitųjų kreditų bendrovės	14 %
Kredito unijos	3 %

Šaltinis: sudaryta pagal Lietuvos banko (2013) duomenis

Kaip nustatė Lietuvos bankas (2013), didžiąją dalį šios rinkos, skaičiuojant pagal išduotų paskolų vertę, užima bankai (žr. 3 lent.), tačiau didžiausią nerimą kelia greitųjų kreditų tiekėjai, kurie kartais už suteiktas paskolas pareikalauja didesnių nei 200 proc. metinių palūkanų. Taigi, vartojimo kreditų rinkoje ypač dažnai susiduriama su fizinių asmenų nemokumo problema, nes besiskolinantiems vartojimo paskola dažniausiai lygi greitiems pinigams (nereikia įkeisti nekilnojamo turto), o dar blogiau pasidaro kai skolinamasi tam, kad būtų grąžintos senos skolos. Kadangi asmuo yra priverstas pripažinti save nemokiu tuo atveju, kai nebegali vykdyti skolinių įsipareigojimų, todėl nemokumo atsiradimui didelę svarbą turi neatsakingai prisiimamos vartojimo paskolos, kurios laikomos kaip galimybė, padedanti įgyvendinti norus neturint jiems lėšų dabar, neįvertinant to kainos ateityje. Tai rodo poreikį, analizuojant nemokumą lemiančius veiksnius, tirti būtent vartojimo kreditais besinaudojančius asmenis.

Lietuvoje nuo 2011 metų balandžio 1 dienos įsigaliojo pirmasis Lietuvos Respublikos vartojimo kredito įstatymas, kurio paskirtis – nustatyti vartojimo kreditų teikimo sąlygas ir informavimo apie šias sąlygas reikalavimus, vartojimo kredito davėjų ir vartojimo kredito tarpininkų pareigas bei atsakomybę teikiant vartojimo kreditus ir tikrinant vartojimo kredito gavėjų mokumą, vartojimo kredito gavėjų teisę grąžinti vartojimo kreditą anksčiau nustatyto termino ir vartojimo kredito davėjų teisę į kompensaciją išankstinio vartojimo kredito grąžinimo atvejais (Vartojimo kredito įstatymas, 2011). Vis dėlto, šiuo įstatymu labiausiai siekta suvaldyti rizikingų vartojimo paskolų mastą, kuris nemažai vartojimo kreditų klientų galėtų privesti prie nemokumo ribos, jei nebūtų reguliuojamas.

Įvairių rūšių paskolas galima suskirstyti į „geras“ ir „blogas“. Geros paskolos yra tos, kurios paskolą paėmusiam asmeniui ateityje teiks ekonominę naudą, pavyzdžiui, suteiks galimybę gauti aukštesnį išsilavinimą, kas savo ruožtu padidins gaunamas pajamas, arba padės įgyti turto, kai bus baigta mokėti būsto paskola. Tuo tarpu, blogos paskolos – skirtos ekonominės naudos ateityje nesukursiantiems, dažniausiai trumpalaikio vartojimo daiktams įsigyti (Jurevičienė ir kt., 2009). Būtent tokiems ekonominės naudos neduosiantiems daiktams įsigyti ir yra naudojamas vartojimo kreditas.

Rinkoje teikiami vartojimo kreditai yra kelių tipų, jų skirstymas gali šiek tiek skirtis tarptautiniu lygiu, bet pati sąvoka nesikeičia. *Vartojimo kreditas* – tai toks paskolos tipas, kai pinigai už tam tikrą palūkanų normą yra skolinami vartojimui (daiktui ar paslaugai įsigyti), dažniausiai suvartojimas

įvyksta per trumpą laiką. Svarbiausia vartojimo kreditų savybė yra ta, jog jiems garantuoti nėra reikalaujamas užstatas ar kito žmogaus laidavimas (Jurevičienė ir kt., 2009). Paprastai jei Lietuvoje skolinamasi suma neviršija 10 000 litų, kreditorius net nereikalauja specialių banko išrašų apie gaunamas pajamas. Vartotojams tokios paskolos yra pasiekiamos ne tik bankų ar kitų įmonių filialuose, bet ir neišeinant iš namų, todėl tinkamas kredito rūšies pasirinkimas, dabartinių galimybių ateityje grąžinant paskolas įvertinimas tampa dar svarbesni, kalbant apie tokių kreditų paklausą. Prisiimant skolinius įsipareigojimus asmuo turėtų labai atsakingai apsvarstyti visus galimus skolinimosi variantus ir jų pasekmes bei įvertinti ar imamas kreditas tikrai yra būtinas.

Galima išskirti tokias vartojimo kreditų rūšis: vartojimo paskola, greitieji vartojimo kreditai, finansinis lizingas, kredito kortelės limitas (plačiau apie kiekvieną žiūrėti 2 priedo 2 lent.). Vartotojiškoje visuomenėje, kur asmeninis vartojimas sudaro didžiąją dalį bendrojo vidaus produkto, ryšys tarp kreditų ir vartojimo vaidina pagrindinį vaidmenį, kalbant apie per didelį asmenų įsiskolinimą. Pastaruosius dešimtmečius kylantis vartojimo lygis jau pralenkė gyventojų disponuojamas pajamas, o, pavyzdžiui, JAV santaupų lygis net pasiekė žemiausią tašką. Daroma išvada, kad blogiausia, jog padidėjusį namų ūkių vartojimą lėme ne išaugusios pajamos, bet, greičiausiai, naujai sukurti skolinimosi instrumentai, suteikiantya galimybę vartotojams išleisti daugiau trumpuoju laikotarpiu, nei jie gali sau leisti (Yerex, 2011).

Kreditų prieinamumas skatina žmonių prastą finansinį planavimą, nes jiems suteikiama galimybė vartoti dabar, o išlaidas atidėti ateičiai. Todėl siekiant išvengti tokio finansų valdymo neigiamų pasekmių, vartotojai turi vykdyti savikontrolę ir elgtis apgalvotai. Ištyrus kredito rinką, tyrime neatsitiktinai buvo pasirinkta analizuoti vartojimo kreditų rinka, siekiant išsiaiškinti tokių kreditų naudojimo priežastis, jų patrauklumo veiksnius, o kadangi vartojimo kreditų rinkoje matoma dar ir didžiausia nemokumo problema, analizei pasirinkti šiais kreditais besinaudojantys asmenys, kad būtų nustatyti nemokumą sąlygojantys veiksniai.

2. „NEMOKUMO PROBLEMĄ SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ“ TYRIMO METODOLOGIJA

Asmeninės kredito istorijos sistemos duomenimis šiuo metu (2013 m. spalio mėn. duomenys) Lietuvoje pradelstų mokėjimų turi 261 tūkstantis fizinių asmenų, o tik įsigaliojusiu fizinių asmenų bankrotu galėtų pasinaudoti net 12 700 skolininkų. Tokie skaičiai rodo, kad didelė dalis žmonių dėl skirtingų priežasčių nesugeba kontroliuoti savo įsipareigojimų, todėl asmenų nemokumas tampa ne tik didele asmeninių finansų valdymo tragedija, bet ir visuomenės problema. Mokslinių šaltinių analizė parodė, kad asmens įsipareigojimų nevykdymo reikšmę kreditoriui tiria daugelis užsienio mokslininkų, ši tema yra plačiai analizuojama teisiniu, socialiniu ir psichologiniu aspektu. Tačiau, veiksniai, lemiantys Lietuvos gyventojų nemokumą, yra iš viso mažai nagrinėta ir inovatyvi tema.

Lietuvoje nemokumo sąvoka yra pakankamai nauja teisės terminijoje ir tiksliai apibrėžta tik nuo 2013 m., kai įsigaliojo Fizinių asmenų bankroto įstatymas, todėl tik nedaugelis autorių yra parengę mokslinių ir analitinių straipsnių tokiai temai analizuoti, o jei ir parengę, dažniausiai nemokumas analizuojamas teisiniu aspektu. Be to, mokslininkai paprastai tyrinėja įmonių kredito rizikos valdymą, todėl savo studijose nemokumą sieja su šia rizikos rūšimi ir analizuoja įsipareigojimų nevykdymo svarbą būtent kreditoriams. Dėl to, neretai nemokumo reikšmė pačiam individui, kaip ir veiksniai, sąlygojantys įsipareigojimų sąlygų nesilaikymą, lieka neanalizuoti. Tačiau, kai dabar įvairios institucijos pateikia daug skolinimosi galimybių, asmenys vis dažniau neapgalvoję priima rizikingus sprendimus, kurie vėliau juos „įklampina“ į nemokumą, kas tik dar labiau parodo, kad nemokumą sąlygojančių veiksnių žinojimas tampa vis aktualesnis sprendžiant finansines problemas.

Asmuo, sugebantis atsakingai vykdyti visus savo įsipareigojimus, ne tik yra patrauklus kreditoriui, bet ir kuria savo finansinę gerovę, kai tuo tarpu vėluodamas apmokėti sąskaitas rizikuoja ateityje patirti didesnes išlaidas ir nepasiekti finansinių tikslų. Aišku, kad asmenų įsipareigojimų nevykdymas nėra naudingas nei pačiam asmeniui, nei kreditoriui, todėl norint sumažinti nemokumo riziką, ji turi būti vertinama pirmiausia nustatant, kokie veiksniai sąlygoja asmenų tapimą nemokiais bei kaip galima šią riziką sumažinti. Būtent toks ir buvo pasirinktas atlikti tyrimas, dėka kurio nustatyti veiksniai, sąlygojantys Lietuvos fizinių asmenų nemokumą. Pagal atlikto tyrimo rezultatus, siekta pateikti siūlymus, kuriais pasinaudoję žmonės galėtų efektyviau valdyti savo įsipareigojimų vykdymą bei išvengti nemokumo rizikos.

Analizuojant mokslinę literatūrą, pastebima, jog yra atliktų panašių tyrimų apie asmenų nemokumą sąlygojančius veiksnius, tačiau mokslininkai paprastai savo analizėms pasirenka vieną konkretų veiksnį, kuris daro įtaką nemokumui, arba aiškinasi, kaip demografiniai, socialiniai, psichologiniai veiksniai veikia asmenų elgesį ir nemokumo riziką. Savo darbuose, norėdami nustatyti

ryšius tarp duomenų, autoriai renkasi skirtingus analizės būdus literatūros šaltinių, įstatimų ir kitų teisės šaltinių analizę; atlieka namų ūkių apklausas, o apibendrinimui pasinaudoja aprašomąja statistika; taip pat duomenų analizei renkasi koreliacinę, regresinę analizę, scenarijų kūrimo metodus.

Pavyzdžiui, N.J. Kiesilainen, A.S. Henrikon (2005) atliko lyginamąją Europos ir Jungtinių Amerikos Valstijų kreditų rinkų analizę, kuria nustatė, jog JAV namų ūkiai yra paėmę daugiau kreditų, nes čia kreditų sistema yra liberalesnė, todėl JAV atitinkamai yra ir daugiau problemų dėl laiku negrąžinamų skolų. Jie padarė išvadą, kad didėjant kreditų skaičiui, atitinkamai didėja ir negrąžinamų skolų procentas, todėl kreditorius, būdamas kreditų rinkos profesionalas, atlieka svarbų vaidmenį mažinant nemokumo tikimybę. Tuo tarpu, E. Gruodytė ir kt. (2010), nagrinėdami bankroto problemą Lietuvoje teisiniu aspektu ir naudodami lyginamąją teisinių šaltinių analizę, nustatė, kad tiesioginė nemokumo priežastis yra pats kreditas ir liberali kredito rinka, nes aišku, jog fizinis asmuo gali tapti nemokus tik tuomet, jeigu turi paėmęs rizikingų paskolų ir nebegali jų grąžinti.

Analizuojant įsipareigojimų nevykdymą kaip socialinę problemą, labiausiai iš visų nagrinėtų autorių pasižymėjo U. Reifner ir kt. (2003), kurie, atlikę skolininkų duomenų ryšių analizę, tvirtina, kad nemokumas yra skirtingų namų ūkio tipų problema, nes daugeliu atvejų prie nemokumo prisideda koks nors nenumatytas veiksnys, susilpninantis asmens finansinę padėti. Pasinaudoję ryšių analize jie nustatė, kad dažniausiai netikėti įvykiai būna liga, pasikeitimai šeimoje ar darbo praradimas.

Fillotto, Nicollini (2009), tirdami asmeninių finansų valdymo ir finansinių galimybių įtaką įsipareigojimų vykdymo procesui, atliko koreliacinę analizę, kuria nustatyta, kad įsipareigojimų vykdymas priklauso nuo asmens finansinių galimybių ir finansų valdymo, t.y. kuo geresnė asmens finansinė situacija, kuo labiau jis kontroliuoja savo pinigų srautus, tuo didesnė tikimybė, jog jis tvarkingai vykdys įsipareigojimus.

Lusardi, Tufano (2009), tyrę jau kitokį ryšį – tarp finansinio išprusimo ir nemokumo, teigia, kad finansinių žinių trūkumas didina nemokumo tikimybę, t.y. asmenys, neturintys pakankamai finansinių žinių, dažniau priima neteisingus finansinius sprendimus, dėl kurių pablogina savo finansinę situaciją. Tuo tarpu Agarwal et al. (2009) atlikę ryšių analizę įrodė, kad asmenys, kurie nelinkę migruoti, turi nuosavą būstą, gyvena santuokoje, yra vyresnio amžiaus, įsipareigojimus vykdo daug atsakingiau, todėl mažiau tikėtina, jog ateityje taps nemokūs.

Taigi, nagrinėjant mokslinę literatūrą apie galimas nemokumo priežastis, tenka susidurti su problema, kad nėra sisteminių duomenų konkrečiai įvertinančių fizinių asmenų, jau turinčių paskolas, nemokumo veiksnius. Nors ir vis dažniau įvairiuose publicistiniuose straipsniuose, asmeninių finansų valdymo ekspertų komentaruose pradedamas akcentuoti būtinas ir neišvengiamas nemokumo priežasčių šalinimas. Kadangi literatūroje nebuvo nustatytas analogiškas tyrimas, kuris būtų nagrinėjęs nemokumo svarbą asmenims, buvo atliktas naujumo aspektu pasižymintis tyrimas - „Nemokumo problemą sąlygojančių veiksnių“ tema.

2.1. Įsipareigojimų prisiėmimo pagrindinių priežasčių ir vartojimo kredito patrauklumą skatinančių veiksnių nustatymo metodologija

Nagrinėjanti mokslinių tyrimų metodus V. Rudzkienė (2013) teigia, jog modeliai tam tikra prasme yra abstrakčios konstrukcijos, kuriomis stengiamasi pavaizduoti tik kai kurias realaus pasaulio savybes. Pabrėžiama, kad klausti, ar modeliai yra empiriškai teisingi yra netikslinga, kadangi to nė negali būti, bet geriau klausti apie nagrinėjamo modelio tinkamumą konkrečiu empiriniu atveju. Geras modelis turi tenkinti daugybę sąlygų: būti išsamus, paprastas, pasižymėti maža paklaida, neklaidingas, neprieštaringas ir pan. Europos prognozavimo stebėsenos tinklo (angl. *European Foresight Monitoring Network*) 2008 metų duomenimis, plačiausiai taikomi metodai buvo: literatūros apžvalga, ekspertinis vertinimas ir scenarijų metodas. Šiomis dienomis vienas populiariausių modelių kompleksinėms problemoms spręsti – ekspertinio vertinimo modelis. Atsižvelgiant į paminėtus aspektus, šis kokybinis tyrimo metodas buvo pasirinktas ir šiame darbe, siekiant išsiaiškinti įsipareigojimų prisiėmimo pagrindines priežastis ir vartojimo kredito patrauklumą skatinančius veiksnius.

Ekspertinis vertinimas suprantamas kaip apibendrinta ekspertų grupės nuomonė. Ekspertinis vertinimas – tai kokybinė duomenų analizė, paremta apibendrinta ekspertų, turinčių pakankamai patirties nagrinėjamoje sferoje, nuomone, artima tikrajam problemos sprendimui. Kitaip sakant, ekspertinio vertinimo metodas apibrėžiamas kaip procedūra, kuri leidžia suderinti atskirų ekspertų nuomones ir suformuoti bendrą sprendimą. Ekspertinių vertinimų tikslas - žinių iš eksperto gavimo sisteminis organizavimas, kodavimas, struktūrinis perdirbimas ir interpretavimas, taikant loginius ir matematinius metodus (Bilevičienė, Jonušauskas, 2011).

Ekspertinio vertinimo metodai grupuojami į:

- pasyvius - stebėjimai, „mąstymo balsu“ analizė, samprotavimų eigos analizė, paskaitos;
- aktyvius metodus, kurie dar skirstomi į :
    a) individualius - anketavimas, interviu, alternatyvų atrankos;
    b) grupinius - diskusijos, teismo, smegenų šturmo, delfi, scenarijai.

Bendru atveju ekspertinio vertinimo metodologija grindžiama dviem prielaidom: ekspertas yra sukaupęs didelį kiekį racionaliai apdorotos informacijos ir gali būti kokybinės informacijos šaltiniu bei ekspertų grupės nuomonė nedaug skiriasi nuo tikrojo problemos sprendinio (Rudzkienė, 2005). Įsipareigojimų prisiėmimo ir vartojimo kredito patrauklumo priežastims nustatyti buvo pasirinktas individualus anketavimo ekspertinio vertinimo metodas, kuomet ekspertams pateikiama anketa su 6 galimomis alternatyvomis, kuriomis siekiama sužinoti ekspertų nuomonę dėl kokių priežasčių namų ūkiai nusprendžia prisiimti įsipareigojimus, ir 4 galimomis alternatyvomis, atskleidžiančiomis vartojimo kredito patrauklumo priežastis (žr. 4 lent.). Papildomai ekspertų buvo paprašyta įvertinti vieną teiginį, kuriuo siekiama išsiaiškinti, ar asmenų bankrotas sumažins „blogų“ paskolų mastą.

4 lentelė. Ekspertų anketoje pateikiamos vertinti alternatyvos

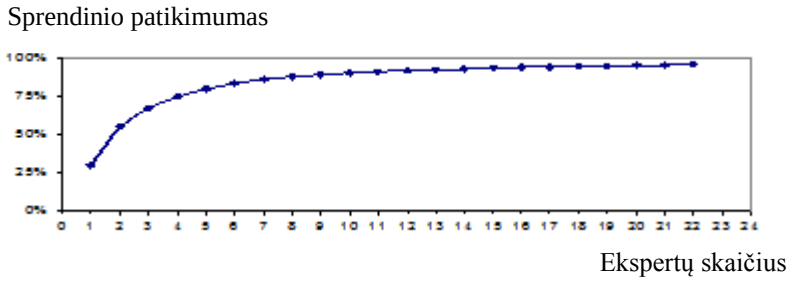
Prisiimtų skolinių įsipareigojimų pagrindinė paskirtis	***Veiksniai, dėl kurių labiausiai pasireiškia vartojimo kreditų patrauklumas***
A – brangesniems pirkiniams įsigyti iš karto;	**A1** – mažesnėmis mėnesinėmis įmokomis;
B – iškilusiai likvidumo problemai spręsti (praradus darbą, sunkiai susirgus ir pan.);	**B1** – trumpesniu paskolos terminu;
C – likvidumo lygiui, kuris suteikia saugumo jausmą, palaikyti;	**C1** – mažesne palūkanų norma;
D – anksčiau įsigytiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti;	**D1** – lankstaus mokėjimo galimybe.
E – gyvenimo lygiui ne pagal išgales palaikyti;	
F – prisiimami be iš anksto numatytos paskirties susiviliojus patraukliu paskolos pasiūlymu.	

Šias visas pateiktas alternatyvas (bei vieną papildomą teiginį apie įsigaliojusį fizinių asmenų bankrotą) ekspertai vertina pagal anketoje nurodytą skalę, kurios intervalas buvo pateiktas nuo 0 (skiriamas jei alternatyva vertinama silpniausiai arba jei teiginys negalioja jokiais atvejais) iki 10 (skiriama kai alternatyva vertinama stipriausiai arba teiginys galioja visais atvejais). Tarpiniai intervalo skaičiai reiškia silpnesnę arba stipresnę alternatyvos vertinimo išraišką. Kaip teigia Augustinaitis ir kt. (2009), alternatyvų vertinimas reiškia prioritetų tvarkos nustatymą, nesvarbu kokia naudojama skalė.

Ekspertinio vertinimo patikimumas gali būti nustatytas tik praktiškai pritaikius rekomenduotą sprendimo būdą ir išanalizavus gautus rezultatus, todėl sudarant ekspertų grupę remiamasi kriterijumi, kad ekspertų grupė turi būti pajėgi patikimai ir efektyviai išspręsti nagrinėjamą problemą (Augustinaitis ir kt, 2009). Taigi, ekspertinio vertinimo patikimumas priklauso nuo:

- ekspertų sudėties pagal jų specialybes;
- ekspertų grupės dydžio (ekspertų skaičiaus);
- ekspertų savybių.

Didelę įtaką daro specialybių bei jų savybių sudėtis, ekspertai neturi daryti įtakos vienas kito nuomonei, jie neturėtų būti pažįstami, nes žmonės ilgainiui supanašėja, todėl ekspertų nuomonė gali sutapti ir tik dėl to nereikšti tikrojo sprendinio. Didelę reikšmę ekspertinio vertinimo kokybei ir rezultatams turi ekspertų kompetencija, nuo jos priklauso ekspertų grupės dydis. Pasirenkant ekspertų kiekį svarbu suprasti, kad didelis ekspertų skaičius apsunkina bendros nuomonės formulavimą ir trukdo gauti optimalų rezultatą (V. Rudzkienė, 2013). Dėl tos priežasties, kad išvadų patikimumą ir ekspertų skaičių sieja greitai slopstantis netiesinis ryšys (žr. 8 pav.), didinant ekspertų grupę gautų įverčių tikslumas truputį didėja, o didžiausiu tampa pasitelkiant 5-9 ekspertus. Todėl darbe atliekant tyrimą buvo pasirinkti 8 ekspertai, bet dalyvavo 6.

Šaltinis: Augustinaitis ir kt., 2009

8 pav. **Vertinimo patikimumo priklausomybė nuo ekspertų skaičiaus**

Atliekant ekspertinį vertinimą svarbu patikrinti pateiktos anketos patikimumą, nes paaiškėjus, kad sudarytas klausimynas netinkamas, gali prireikti papildyti anketą arba į skaičiavimus neįtraukti jau įvertintų alternatyvų. Anketos patikimumas nustatomas apskaičiuojant **Cronbacho alfa koeficientą** (angl. *Cronbach's alpha*), kuris remiasi atskirų klausimų, sudarančių klausimyną, koreliacija ir įvertina, ar visos pateiktos alternatyvos pakankamai atspindi tiriamąjį dydį. Kaip teigia K. Pukėnas (2009), jeigu atskirų klausimų dispersijų suma yra artima viso klausimyno dispersijai, tai reiškia, kad atskiri klausimai tarpusavyje nekoreliuoja (neatspindi to paties dalyko). Tokiu atveju Cronbacho alfa koeficientas yra artimas 0. Jeigu viso klausimyno dispersija yra daug didesnė už atskirų klausimų dispersijų sumą, reiškia jie tarpusavyje koreliuoja (atspindi tą patį dalyką) ir koeficientas artimas 1. Cronbacho alfa koeficiento apskaičiavimo formulės pateiktos 3 priede.

Įsitikinus, jog sudarytas klausimynas yra tinkamas, toliau analizuojami ekspertų vertinimai. Čia remiamasi prielaida, kad sprendimas gali būti gautas tik esant ekspertų nuomonių suderinamumui, todėl iš grupės pašalinami tie, kurių nuomonės skiriasi nuo daugumos. Tais atvejais, kai ekspertų yra tik du (n=2), jų nuomonių suderinamumas tikrinamas ranginės koreliacijos koeficientais, kai daugiau nei du (n>2) – **Kendalo** (*Kendall*) **konkordancijos koeficientu** (W), parodančiu nuomonių sutapimo laipsnį. Kendalo konkordancijos laipsnis gali kisti [0;1] ribose, kai šio koeficiento reikšmė artima 1, tai reiškia ekspertų nuomonių vieningumą, o jei reikšmė artima 0 – ekspertai neturi vieningos nuomonės. Paprastai laikoma, kad ekspertų nuomonė yra pakankamai vieninga, jei koeficiento reikšmė viršija 0,6.

Skaičiuojant šį konkordancijos koeficientą ekspertų vertinimai ranguojami. Tarkime, turime m ekspertų, kurie įvertino k alternatyvų. Pirmiausia kiekviename stulpelyje esančios reikšmės keičiamos rangais. Tikrinant, ar ekspertų vertinimai dera tarpusavyje, suformuluojamos hipotezės:

$\boldsymbol{H_0}$: ekspertų vertinimai prieštaringi (t.y. konkordancijos koeficientas lygus nuliui);

$\boldsymbol{H_A}$: ekspertų vertinimai panašūs (t.y. konkordancijos koeficientas nelygus nuliui).

Priklausomai nuo sutampančių rangų buvimo ar nebuvimo pasirenkamos skirtingos Kendalo konkordancijos koeficiento išraiškos, kurių formulės yra pateiktos 4 priede.

Sprendimui priimti pasirenkamas reikšmingumo lygmuo α. Hipotezė H_0 atmetama, jeigu apskaičiuota W reikšmė ne mažesnė už kritinę reikšmę W_α (pateikiama lentelėse). Jeigu alternatyvų m

skaičius pakankamai didelis (m≥7), konkordancijos koeficiento reikšmingumui tikrinti galima naudoti χ^2 (chi-kvadrato) kriterijų. Tuomet dydis $W \times n \times (m-1)$ turi χ^2 skirstinį su $f = m-1$ laisvės laipsniais (n - ekspertų skaičius; m – alternatyvų skaičius). Jeigu apskaičiuota statistikos $W \times n \times f$ reikšmė prie pasirinkto reikšmingumo lygmens α ir laisvės laipsnių skaičiaus f viršija kritinę reikšmę χ_{krit}^2 (t.y. $W \times n \times f > \chi_{krit}^2$), tai hipotezė H_0, kad ekspertų vertinimai prieštaringi, atmetama.

Apskaičiuotas konkordancijos koeficientas neatsako į klausimą, ar yra ekspertų, kurių vertinimas skiriasi nuo daugumos. Norint nustatyti tokius ekspertus, rekomenduojama įvertinti jų kompetenciją (sprendimas gaunamas tik esant nuomonių suderinamumui). **Ekspertų kompetencijos koeficientas** apskaičiuojamas pagal alternatyvų įvertinimo rezultatus, o jo apskaičiavimo žingsniai ir formulės nurodytos 5 priede. Kad vertinimas būtų efektyvus, sudarytas toks ekspertinio tyrimo atlikimo planas:

1. Anketos formulavimas. Pasirinktas atlikti ekspertų nuomonės tyrimas struktūrizuoto klausimyno forma, laikantis klausimyno sudarymo principų, nes siekiama gauti kuo objektyvesnę informaciją. Ekspertams nurodoma, jog siekiama išsiaiškinti ekspertų požiūrį į įsipareigojimų prisiėmimo pagrindines priežastis, į vartojimo kreditų patrauklumo veiksnius bei sužinoti nuomonę apie fizinių asmenų bankroto poveikį „blogų“ paskolų mastui, ekspertų atsakymus pateikiant kaip asmeninę nuomonę, o ne organizacijos poziciją. Klausimyną sudaro trys uždaro tipo klausimai, kuriuose prašoma įvertinti pagal Likerto skalę (nuo 0 iki 10). Uždarais atsakymais siekiama sumažinti apklausėjo įtaką, paspartinti apklausos procesą, supaprastinti apklausos rezultatų įvertinimą. Ekspertinio vertinimo klausimynas pateiktas 6 priede.

2. Ekspertų atranka. Ekspertai buvo atrenkami, remiantis netikimybiniu grupių parinkimo būdu – tikslinių grupių formavimo metodu. Tai reiškia, jog respondentų atranka buvo vykdoma atsižvelgiant į tikslines tyrimo auditorijas ir parenkami ekspertai išmanantys skolinius įsipareigojimus. Pirmame tyrimo organizavimo etape buvo planuojama apklausti aštuonis susijusių sričių ekspertus, tačiau tyrime iš viso dalyvavo šeši respondentai. Taigi, tyrimo imtį sudaro 6 anoniminiai ekspertai, dirbantys 4 skirtingose Lietuvos finansinio sektoriaus įmonėse, teikiančiose vartojimo kreditus (žr. 5 lent.).

5 lentelė. Ekspertų charakteristika pagal pareigas ir darbo patirtį toje srityje

Ekspertas	Pareigos	Darbo patirtis metais
Ekspertas Nr. 1	Skyriaus, kuris aptarnauja klientus be skolų, vadovas	5,5 m.
Ekspertas Nr. 2	Skyriaus, kuris dirba su skolininkais, vadovas	5 m.
Ekspertas Nr. 3	Skyriaus, kuris priima sprendimus dėl paskolų išdavimo, vadovas	3 m.
Ekspertas Nr. 4	Asmeninių finansų valdymo ekspertas	5 m.
Ekspertas Nr. 5	Asmeninis bankininkas	3 m.
Ekspertas Nr. 6	Klientų aptarnavimo skyriaus vadovas	4,5 m.

Siekiant neutralizuoti išankstinį nusistatymą ir gauti kompetentingus teiginius apie tiriamąjį objektą, specialistais pasirinkti asmenys iš skirtingų organizacijų, turintys skirtingą darbo patirtį ir pobūdį, nagrinėjamos problemos atžvilgiu.

3. Tyrimo vykdymas. Anketos ekspertams buvo išsiųstos elektroniniu paštu, lydraštyje nurodant, kokiu tikslu siunčiama anketa ir kur bus panaudojami rezultatai. Kvietimai dalyvauti vertinime išsiųsti aštuoniems ekspertams, tačiau atsakyti sutiko šeši (25 procentai respondentų atsisakė arba ignoravo prašymą dalyvauti vertinime). Tyrimo metu laikytasi etikos principų ir vengta šališkumo. Metodo patikimumo paklaida sumažinta aiškiai formuluojant klausimus, laikantis griežtų apklausos procedūros reikalavimų. Magistro baigiamojo darbo išvadas gauti panoro pusė dalyvavusių specialistų.

4. Gautų tyrimo rezultatų apdorojimas ir analizė. Surinktiems duomenims apdoroti naudota SPSS Statistics statistinių duomenų apdorojimo programa, o analizei atlikti pasitelktas ekspertinis vertinimas. Siekiant tiksliau įvertinti surinktus duomenis, pasirinkta juos analizuoti tokiais žingsniais:

1. Suvesti gautus tyrimo duomenis į matricą;
2. Apskaičiuojant Cronbacho alfa koeficientą patikrinti anketos patikimumą;
3. Suranguoti ekspertų vertinimus;
4. Apskaičiavus konkordancijos koeficientą patikrinti ekspertų nuomonių suderinamumą;
5. Nustatyti tyrime dalyvavusių ekspertų kompetenciją;
6. Pagal dažnumą išrikiuoti paskolų prisiėmimo ir vartojimo kreditų patrauklumo priežastis.

2.2. Fizinių asmenų nemokumą sąlygojančių veiksnių nustatymo metodologija

Nustatant nemokumo veiksnius bei asmenų turimų vartojimo kreditų požymių tarpusavio ryšį, reikia nagrinėti realius išduotų vartojimo kreditų duomenis ir juos apibūdinančius veiksnius. Pasak V. Rudzkienės (2005), paprastai dominančių požymių pasiskirstymas populiacijoje nėra žinomas, o jį nustatant, reikėtų analizuoti visus populiacijos elementus, kas beveik neįmanoma. Dėl to empiriniuose tyrimuose duomenys renkami tik iš dalies visumos narių, darant išankstinę atranką – parenkama atsitiktinė elementų dalis, išanalizuojamas dominančio požymio pasiskirstymas šioje dalyje ir daroma išvada apie populiacijai būdingas ypatybes. Ta dalis, apie kurią renkami duomenys, vadinama *imtimi*, o jos sudarymą sąlygoja du veiksniai – ji turi kuo pilniau atspindėti populiaciją, būti reprezentatyvi, ir užtikrinti mažą paklaidą (Pukėnas, 2009). Šioms sąlygoms užtikrinti paprastai naudojama tikimybinė atsitiktinė atranka, kai kiekvienas aibės elementas turi tokias pat galimybes patekti į imtį:

$$p = \frac{1}{N}; \qquad (1)$$

Čia: N – populiacijos dydis.

Pateikiant statistiškai reikšmingas išvadas, pirmiausia prieš atliekant tyrimą, svarbu nustatyti reikalingą minimalų tiriamųjų skaičių. Analizuojant Lietuvos fizinius asmenis nemokumo aspektu, irgi nustatomas reikalingas duomenų skaičius bei jų parinkimo būdas, pagrįstas aukščiau aptartu imties atsitiktinumo principu. Kai populiacija yra žinoma, imties dydžiui nustatyti taikoma tokia formulė:

$$n = \frac{N*1{,}96^2*p*q}{\varepsilon^2*(N-1)+1{,}96^2*p*q}; \qquad (2)$$

Čia: *N* – populiacijos dydis;

p – tiriamojo požymio patekimo į imtį tikimybė;

q – tiriamojo požymio nepatekimo į imtį tikimybė;

1,96 – atitinka standartizuoto normaliojo skirstinio 95 procentų patikimumo lygmenį;

ε - pageidaujamas tikslumas (paprastai ±5 proc.). Kai populiacijos ir imties dydžiai yra žinomi, galima nustatyti, su kokiu paklaidos dydžiu daromos išvados, pagal iš (2) formulės išreikštą formulę:

$$\varepsilon = \sqrt{\frac{N*\ 1{,}96^2*\ p\ *\ q}{n*(N-1)+\ 1{,}96^2*p*q}}; \qquad (3)$$

Šiame tyrime, siekiant užtikrinti imties reprezentatyvumą, pasirinktas *tikimybinis lizdinis imties sudarymo būdas*, apsvarstant ir kitus galimus tikimybinius parinkimo būdus: paprastosios atsitiktinės, sisteminės ir sluoksninės imties atrankos metodus (žr. 6 lent.).

6 lentelė. Imties sudarymo būdų tinkamumo (tyrimo imčiai nustatyti) palyginimas

Paprastoji atsitiktinė imtis	***Sisteminė imtis***	***Sluoksninė imtis***	***Lizdinė (klasterinė) imtis***
* Iš populiacijos atsitiktinai parenkamas narių skaičius. * Taikoma esant mažai populiacijai. * Parinktos grupės sąvybės turi būti tokios pat kaip populiacijos. * Tyrimui netinka dėl didelio populiacijos narių skaičiaus ir imties pasiskirstymas pagal lytį ar amžių nebūtinai bus toks pat kaip populiacijos.	* Populiacija išdėstoma į eilę pagal atitinkamą požymį ir iš pirmųjų elementų pasirenkamas vienas, toliau išrinkimo žingsniu atrenkami visi likę. * Netinka, nes artimas atsitiktinei atrankai dėl didelės populiacijos.	* Netinka, nes norint gauti imtį, su tokiomis pačiomis populiacijos savybėmis, asmenys parenkami tokia tvarka, kad požymio santykis imtyje atitiktų santykį populiacijoje.	* Iš *N* populiacijos parenkama *n* klasterių, iš jų atsitiktinės imties būdu po *m* elementų. * Tyrime: *N* populiacija – pilnamečiai Lietuvos fiziniai asmenys; *n* klasteriai – finansinės institucijos, teikiančios vartojimo kreditus; *k* elementai – vartojimo kreditais besinaudojantys asmenys.

Šaltinis: sudaryta pagal Bilevičienė, Jonušauskas, 2011; Rudzkienė, 2013 ir pasirinktą tyrimą.

Pasinaudojant (2) formule apskaičiuojamas reikalingas imties dydis. Pirmiausia surandami visi nežinomi dydžiai, kuriuos reikia įstatyti į formulę. Šiame tyrime siekiama ištirti vartojimo kreditais besinaudojančius asmenis ir padaryti išvadas apie jų populiaciją, o kadangi tikslūs duomenys apie Lietuvoje 2012 m. pasinaudojusių vartojimo kreditais asmenų skaičių nėra žinomi, toliau nagrinėjama imtis, kurios dydžio pakanka įvertinti visą Lietuvos pilnamečių gyventojų populiaciją. Pagal Lietuvos statistikos departamento (LSD) 2012 metų duomenis, surandamas *N* populiacijos dydis, kuris lygūs *2 447 278* (tiek Lietuvoje yra pilnamečių asmenų). Populiacija analizuojama su *ε=0,05* tyrimo tikslumu ir vienoda asmenų tikimybe (50 proc.) papulti į imtį, todėl *p=q=0,5*. Esant tokioms sąlygoms, išvadoms apie visą populiaciją daryti, pagal (2) formulę, užtenka nagrinėti imtį:

$$n = \frac{2447278 * 1{,}96^2 * 0{,}5 * 0{,}5}{0{,}05^2 * (2447278 - 1) + 1{,}96^2 * 0{,}5 * 0{,}5} = 384.$$

Atsižvelgiant į apskaičiuotą *n=384* dydį, *tyrime analizuojami keturių šimtų vartojimo kreditais besinaudojančių asmenų 2012 metų duomenys*, kurie atsitiktinai parinkti vienos Lietuvos finansinės institucijos, teikiančios vartojimo kreditus, kompiuterinės programinės įrangos pagalba (įstaiga paprašė likti anonimine). Tyrime, nagrinėjant 400 įrašų imtį, galima daryti išvadas apie visą 2,45 mln. asmenų populiaciją su ±5 proc. paklaida. Turimi imties duomenys susideda iš dviejų charakteristikų:

- Asmens, besinaudojančio vartojimo kreditu, charakteristikos – lytis, amžius, gyvenamoji vieta, bruto pajamos, šeiminė padėtis;
- Paimto vartojimo kredito charakteristikos - paskolos dydis, paskolos terminas, paskolų skaičius, paskolos paskirtis, įsipareigojimų (ne)vykdymas laiku.

Kadangi šiuo tyrimu siekiama išsiaiškinti, kokie veiksniai žmones skatina apskritai prisiimti finansinius įsipareigojimus bei kas sąlygoja įsipareigojimų nevykdymą, tai galima sakyti, jog šis ***tyrimas susideda iš dviejų dalių.*** *Atliekant pirmąją tyrimo dalį* tiriama, ar tam tikros lyties, amžiaus bei gyvenamosios vietos namų ūkiai yra daugiau ar mažiau linkę prisiimti skolinius įsipareigojimus. Tam išsiaiškinti, lyginamas nagrinėjamoje imtyje esančių asmenų socialinis-demografinis pasiskirstymas su realiu procentiniu Lietuvos gyventojų populiacijos pasiskirstymu pagal tuos pačius požymius, taip nustatant pasirinktų rodiklių įtaką vartojimo kreditų paklausai. Gautus rezultatus galima pavaizduoti grafiškai dviejų tiesių pagalba, kai laikoma, jog imties kreivės reikšmės, esančios virš Lietuvos gyventojų populiacijos procentinio pasiskirstymo pagal požymį kreivės (arba teigiamas skirtumas tarp imties ir LSD duomenų), parodo tos lyties, amžiaus ar gyvenamosios vietos didesnį polinkį naudotis vartojimo kreditais, o reikšmės, esančios žemiau kreivės – sumažintą polinkį skolintis.

Siekiant išsamiau išanalizuoti asmens lyties įtaką daromiems sprendimams dėl vartojimo kredito, reikia suskirstyti turimus imties duomenis į 2 grupes: pirma imtis apima informaciją, apie moterims

išduotas paskolas, antra – vyrams. Kai turimos tik 2 imtys, vienas iš dažniausiai taikomų statistinės analizės metodų yra hipotezių apie populiacijos vidurkių lygybę tikrinimas, pasitelkiant Stjudento t-test kriterijų. Šiuo kriterijumi tikrinama dviejų nepriklausomų imčių (X ir Y) pasirinkto parametro vidurkių (μ_x ir μ_y) lygybė. Suformuluojamos tokios statistinės hipotezės:

$\boldsymbol{H_0}$: $\mu_x = \mu_y$;

$\boldsymbol{H_1}$: $\mu_x \neq \mu_y$.

Įvertinus dispersijų lygybę, pasirenkamas vienas iš dviejų galimų *t* kriterijaus skaičiavimo būdų.

1) Kai kintamųjų dispersijos yra lygios $\sigma_x^2 = \sigma_y^2 = \sigma^2$ Stjudento t kriterijus randamas taip:

$$t = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{s_p^2(\frac{1}{n} + \frac{1}{m})}}; \qquad (4)$$

Čia: $\bar{X}$ - pirmos imties ($X_1, \ldots, X_n$) vidurkio įvertis;

$\bar{Y}$ - antros imties ($Y_1, \ldots, Y_n$) vidurkio įvertis;

s_p^2 – jungtinės populiacijos dispersijos σ^2 įvertis, randamas pagal formulę:

$$s_p^2 = \frac{(n-1)s_x^2 + (m-1)s_y^2}{n+m+2}; \qquad (5)$$

Čia: s_x^2 - imties ($X_1, \ldots, X_n$) dispersijos įvertis;

s_y^2 - imties ($Y_1, \ldots, Y_n$) dispersijos įvertis.

Kritinė sritis sudaroma remiantis tuo, kad statistika turi Stjudento skirstinį su (n + m – 2) laisvės laipsniais. Hipotezė H_0 atmetama, kai apskaičiuota $|t| > t_{\alpha/2}(n + m - 2)$.

2) Kai kintamųjų dispersijos nelygios $\sigma_x^2 \neq \sigma_y^2$, Stjudento t kriterijus apskaičiuojamas taip:

$$t = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{(\frac{s_x^2}{n} + \frac{s_y^2}{m})}}; \qquad (6)$$

Čia: s_x^2 - imties ($X_1, \ldots, X_n$) dispersijos įvertis;

s_y^2 - imties ($Y_1, \ldots, Y_n$) dispersijos įvertis.

Taikant Stjudento t kriterijų galima patikrinti, ar moterų ir vyrų imamų paskolų dydis, terminas, uždirbamos bruto pajamos statistiškai reikšmingai skiriasi, taip pat galima palyginti skirtingų lyčių besiskolinančiųjų amžiaus vidurkius. Naudojant SPSS statistinį paketą, hipotezės apie vidurkių lygybę gali būti tikrinamos pasirinkus *Analyze → Compare Means → Independent-Samples T Test* funkciją. Jei tokiu būdu gauta *p-reikšmė* mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį α, tada nulinė hipotezė apie vidurkių lygybę atmetama ir su 95 proc. patikimumu vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi.

Atliekant antrąją tyrimo dalį tiriama, ar lytis, amžius, gyvenamoji vieta, bruto pajamos, šeiminė padėtis, paskolos charakteristikos turi įtakos asmens įsipareigojimų nevykdymui. Tam pasirinkta ryšių analizė, leidžianti ne tik analizuoti kintamuosius atskirai, bet ir nustatyti jų tarpusavio ryšį. Kintamųjų ryšio stiprumą galima įvertinti koreliacijos koeficientais. Kiekybinių kintamųjų tiesiniam ryšiui nustatyti skaičiuojamas Pirsono (*Pearson*) koreliacijos koeficientas, o ranginių – Spirmeno (*Spearman*). Pagal kryptį koreliaciniai ryšiai būna teigiami (vienam kintamojo reikšmėms didėjant, didėja ir kito) ir neigiami (kai vieno kintamojo reikšmė didėja, kito mažėja). Koeficiento reikšmė kinta intervale [-1; 1]. Kuo reikšmė artimesnė 0, tuo ryšys tarp kintamųjų silpnesnis, ir atvirkščiai.

Pirsono koreliacijos koeficientas – vertina tiesinio ryšio stiprumą. Jis apskaičiuojamas iš turimų duomenų pagal formulę:

$$r = \frac{\frac{1}{n-1}\sum(x_i - \bar{x})\,(y_i - \bar{y})}{S_x\, S_y}; \qquad (7)$$

Čia: $\bar{x}$ ir $\bar{y}$ – atitinkamai stebėjimų x ir y vidurkiai;

S_x ir S_y - standartiniai nuokrypiai.

Tiesinis ryšys tuo stipresnis, kuo apskaičiuota |r| reikšmė yra arčiau 1.

Spirmeno koreliacijos koeficientas ryšio stiprumui vertinti taiko ne pačias kintamųjų reikšmes, o jų rangus. Kai tarp stebimųjų nėra pasikartojančių reikšmių, jis apskaičiuojamas pagal formulę:

$$r = 1 - \frac{6\,\sum_{i=1}^{n} D_i^2}{n^3 - n}; \qquad (8)$$

Čia: D_i – skirtumas tarp vienos poros rangų;

n – imties dydis.

Tiek Pirsono, tiek Spirmeno koreliacijos koeficientų reikšmingumas tikrinamas t kriterijumi, suformuluojant tokias statistines hipotezes:

$\boldsymbol{H_0}$: koreliacijos koeficientas lygus 0.

$\boldsymbol{H_1}$: koreliacijos koeficientas nelygus 0.

Hipotezei $\boldsymbol{H_0}$ teisingumui tikrinti naudojamas Stjudento t kriterijus, kuris apskaičiuojamas:

$$t = r\sqrt{\frac{n-2}{1-r^2}}; \qquad (9)$$

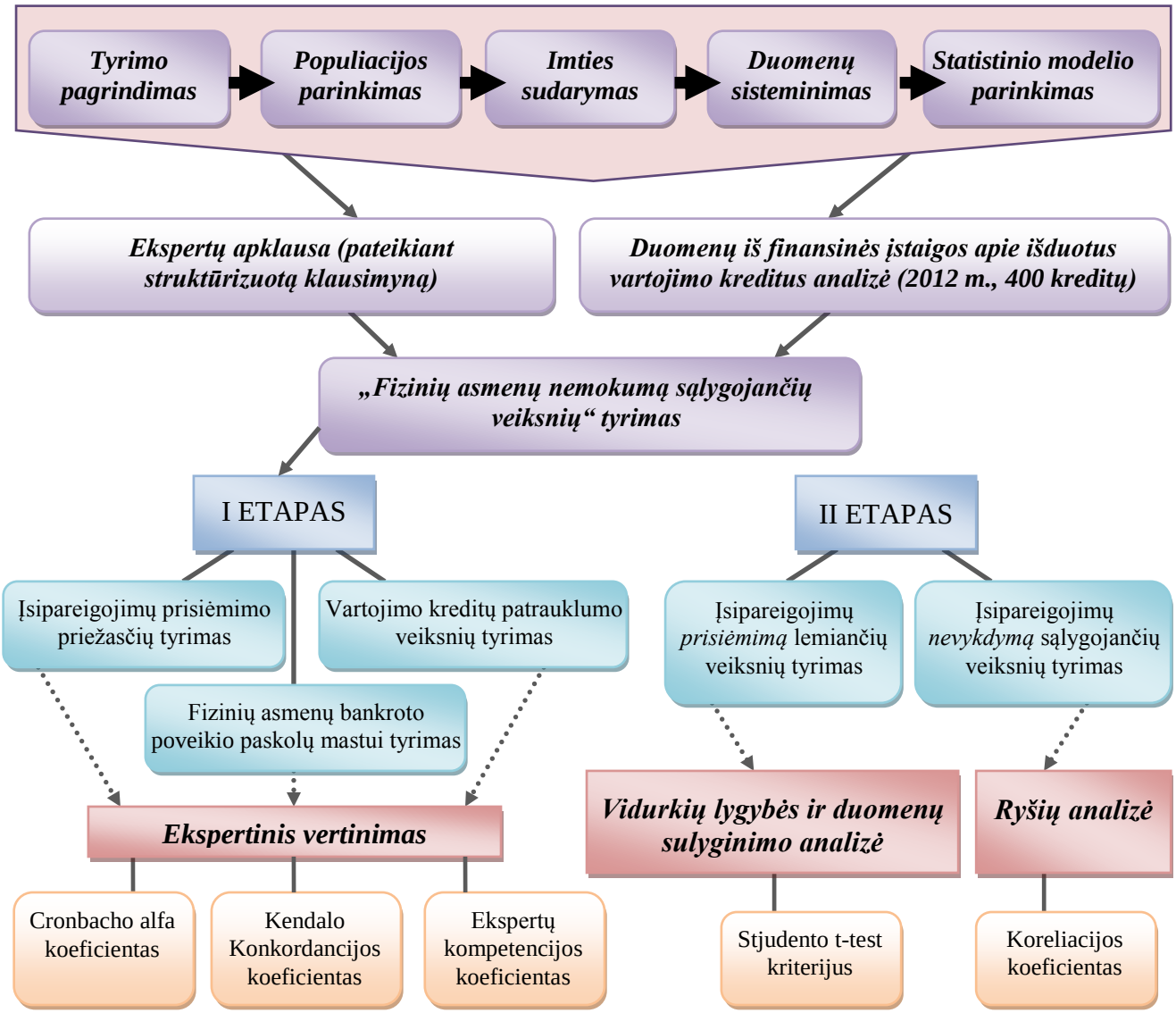
Čia: r – apskaičiuotas Pirsono koreliacijos koeficientas;

n – imties dydis.

Hipotezė $\boldsymbol{H_0}$ atmetama, jei absoliuti t reikšmė viršija Stjudento skirstinio su (n – 2) laisvės laipsniais α/2 kritinę reikšmę $t_{\alpha/2(n-2)}$.

Tyrime buvo pasirinkta taikyti šiuos aptartus koeficientus tikrinant, ar konkretūs veiksniai turi ryšį su įsipareigojimų nevykdymu. Kadangi koreliacijos koeficientui apskaičiuoti ir hipotezėms tikrinti galima naudoti statistinę programą, todėl atliekant analizę buvo pasitelkta SPSS statistiniu paketu, pasinaudojant *Analyze → Correlate → Bivariate* funkcija. Kai skaičiavimams taikoma statistinė programa, ar hipotezę $\boldsymbol{H_0}$ atmesti sprendžiama iš stebimojo reikšmingumo lygmens *p-reikšmė*. Jeigu šio lygmens reikšmė mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį α (*p-reikšmė* < α), tai hipotezė $\boldsymbol{H_0}$ atmetama bei daroma išvada, kad koreliacija yra reikšminga ir kintamieji priklausomi.

Taigi, apibendrinant visą tyrimo metodologiją, galima akcentuoti, kad visas tyrimas buvo atliktas ir suskirstytas į atskiras dalis taip, kad kiekviena jų pateiktų tinkamą ir tikslią informaciją, kuri yra svarbi tyrimo problemai nustatyti. Viso tyrimo eigą galima atvaizduoti žemiau pateikta schema:

9 pav. **Pasirinkto atlikti tyrimo eiga**

3. „NEMOKUMO PROBLEMĄ SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ“ TYRIMAS

3.1. Įsipareigojimų prisiėmimo pagrindinių priežasčių nustatymas

Įsipareigojimų prisiėmimo pagrindinių priežasčių tyrimui atlikti, kaip jau buvo minėta anksčiau, buvo pasinaudota ekspertinio vertinimo metodu, kurio metu sudaryta ir ekspertams pateikta anketa su 6 galimomis alternatyvomis, kurias kiekvienas jų turėjo įvertinti pagal savo darbe sukauptą patirtį, žinias bei dabartines tendencijas. Buvo apklausti 6 anoniminiai ekspertai, kurių vertinimo rezultatus galima matyti žemiau pateiktoje 7 lentelėje.

7 lentelė. Ekspertų vertinimo informacija apie įsipareigojimų prisiėmimą lemiančias priežastis

Ekspertai	***Alternatyvos***					
	A *Brangesniems pirkiniams įsigyti iš karto*	***B*** *Iškilusiai likvidumo problemai spręsti*	***C*** *Likvidumo lygiui, suteikiančiam saugumo jausmą, palaikyti*	***D*** *Anksčiau įsigytiems įsipareigojimams refinansuoti*	***E*** *Gyvenimo lygiui ne pagal išgales palaikyti*	***F*** *Be paskirties, susiviliojus patraukliu paskolos pasiūlymu*
Nr. 1	9	5	1	7	5	7
Nr. 2	9	4	3	6	3	2
Nr. 3	5	2	1	2	3	1
Nr. 4	8	4	1	6	5	1
Nr. 5	7	5	2	6	4	2
Nr. 6	8	4	1	5	4	1

Prieš pradedant ekspertų vertinimo analizę, patikrinamas anketos klausimyno patikimumo laipsnis, kurį pasirinkta nustatyti statistiniu SPSS paketu, apskaičiuojant **Cronbacho alfa koeficientą** pagal 3 priedo (1) formulę. Gerai sudarytam klausimynui alfa reikšmė turėtų būti didesnė už 0,7 (kai kurių autorių teigimu – 0,6), o nagrinėjamu atveju apskaičiuotas koeficientas lygus ***0,816***. Kadangi šis koeficientas įvertina, ar visos pateiktos alternatyvos pakankamai atspindi tiriamąjį dydį, galima teigti, kad gauta ***0,816*** reikšmė (su 95% patikimumu) parodo, jog ekspertams pateiktos alternatyvos apie įsipareigojimų prisiėmimo pagrindines priežastis tarpusavyje koreliuoja, t.y. jos atspindi tiriamąjį dalyką ir *ekspertams pateiktas klausimynas yra patikimas*. Kad klausimyno patikimumu būtų galima įsitikinti labiau, atkreiptinas dėmesys į atskirų alternatyvų koreliacinius ryšius su visu klausimynu. Pateiktoje 8 lentelėje atskleidžiama šiems ryšiams išaiškinti reikalinga informacija.

8 lentelė. SPSS duomenų analizės išvestis skaičiuojant 6 alternatyvų Cronbacho alfa koeficientą

	Klausimyno vidurkis pašalinus elementą	Klausimyno dispersija pašalinus elementą	Koreguota Elemento-Klausimyno koreliacija	Cronbacho Alfa pašalinus elementą
A_alternatyva	17,17	27,367	,796	,737
B_alternatyva	20,83	30,567	,859	,747
C_alternatyva	23,33	40,667	,075	,857
D_alternatyva	19,50	23,500	,919	,695
E_alternatyva	20,83	35,767	,523	,806
F_alternatyva	22,50	24,300	,538	,837

Svarbiausia informacija, kurią teikia 8 lentelės duomenys, yra atskleista stulpelyje *Koreguota Elemento-Klausimyno koreliacija,* kuriame pateiktos koreliacijos koeficiento tarp atsakymų į konkretų klausimą ir suminės klausimyno skalės reikšmės (t.y. nurodomos alternatyvų koreliacijos su visu klausimynu). Klausimai, turintys silpną koreliacinį ryšį su klausimyno skale (kurių koreliacijos su klausimyno skale koeficientas mažesnis už *0,1 – 0,2*), gali būti iš klausimyno pašalinti, jeigu tai sąlygoja Cronbacho alfa koeficiento pastebimą padidėjimą ir jeigu jie teoriškai nėra būtini klausimyne.

Šiuo nagrinėjamu atveju, C alternatyvos (įsipareigojimų prisiėmimo pagrindinė priežastis yra likvidumo lygiui, kuris suteikia saugumo jausmą, palaikyti) koreliacija su visu klausimynu yra tik ***0,075***, tai reiškia, jog koreliacija silpna ir alternatyva gali būti pašalinama iš anketos. Tačiau, kaip pasikeis Cronbacho alfa koeficiento reikšmė pašalinus C alternatyvą iš klausimyno, nurodoma 8 lentelės stulpelyje *Cronbacho Alfa pašalinus elementą* ir šiuo atveju, Cronbacho alfa koeficientas padidėtų nuo ***0,816*** iki ***0,857***. Toks skirtumas nedaro didelės reikšmės anketos patikimumui, nes ir su C alternatyva koeficientas yra pakankamas, kad laikytume anketą patikima. Be to, C alternatyva gali būti laikoma teoriškai būtina klausimyne, nes Jurevičienė, Sukačevskytė (2013) yra anksčiau pastebėjusios, kad tie namų ūkiai, kurie nevaldo savo asmeninių finansų (nėra susidarę nuoseklaus taupymo plano), yra labiau linkę prisiimti skolinius įsipareigojimus ir jų nevykdyti. Taigi, įvertinus C alternatyvos pašalinimo pasekmes, nuspręsta ją palikti anketoje ir tolimesniame tyrime ekspertų vertinimai nagrinėjami visoms 6 alternatyvoms.

Ekspertinis vertinimas remiasi prielaida, kad tik esant ekspertų nuomonių suderinamumui gali būti gautas sprendimas, galima remtis išvadomis bei atmesti arba patvirtinti išsikeltas hipotezes. Taigi, toliau, vertinant ekspertų nuomonių sutapimą, skaičiuojamas **Kendalo konkordancijos koeficientas**. Kadangi Kendalo konkordancijos koeficientas taikomas tik ranginiams duomenims, svarbu pažymėti, jog anketoje buvo naudota nominalioji, o ne ranginė skalė, todėl prieš skaičiuojant šį koeficientą reikia pirmiausia suranguoti ekspertų alternatyvų vertinimus, kur r_{ij} reikštų *i*-tojo eksperto *j*-tosios alternatyvos rangą. Alternatyvos ranguojamas kiekvienam ekspertui atskirai, kai alternatyvų įvertinimai surašomi į variacinę eilutę (žr. 9 lent.):

9 lentelė. Alternatyvų įvertinimų variacinių eilučių pavyzdys

Ekspertas Nr. 1	1	5	5	7	7	9
	C	*B*	*E*	*D*	*F*	*A*
Ekspertas Nr. 2	2	3	3	4	6	9
	F	*C*	*E*	*B*	*D*	*A*
...	...	...	...	...	...	...

Rikiuojant kintamuosius eilės tvarka, galima pastebėti atvejų, kai du ar daugiau elementų turi tą pačią reikšmę (pvz.: Nr. 1 eksperto B ir E alternatyvų įvertinimas 5). Taigi, tokiu atveju kiekvienam tokiam elementui suteikiamas rangas, kuris yra vienodų elementų rangų aritmetinis vidurkis. Pavyzdžiui, jei du vienodi elementai užima atitinkamai ketvirtą ir penktą vietas (Nr. 1 eksperto D ir F alternatyvų įvertinimas), tai jiems suteikiamas vienodas rangas yra $r_{4;5} = \frac{4+5}{2} = 4{,}5$, o jei antrą ir trečią vietas (Nr. 2 eksperto C ir E alternatyvų įvertinimas), tai jų rangas yra $r_{2;3} = \frac{2+3}{2} = 2{,}5$. Analogiškai pagal pateiktą pavyzdį suranguojami ekspertų alternatyvų vertinimai ir surašomi į apibendrintą ekspertų alternatyvų vertinimų ir rangų lentelę (žr. 10 lent.).

10 lentelė. Visų ekspertų 6 alternatyvų vertinimai ir jų rangai

Ekspertai	***Ekspertų vertinimai***						***Alternatyvų rangai r_{ij}***					
	A	***B***	***C***	***D***	***E***	***F***	***A***	***B***	***C***	***D***	***E***	***F***
Nr. 1	9	5	1	7	5	7	6	2,5	1	4,5	2,5	4,5
Nr. 2	9	4	3	6	3	2	6	4	2,5	5	2,5	1
Nr. 3	5	2	1	2	3	1	6	3,5	1,5	3,5	5	1,5
Nr. 4	8	4	1	6	5	1	6	3	1,5	5	4	1,5
Nr. 5	7	5	2	6	4	2	6	4	1,5	5	3	1,5
Nr. 6	8	4	1	5	4	1	6	3,5	1,5	5	3,5	1,5
Alternatyvų rangų r_{ij} sumos R_i:							36	20,5	9,5	28	20,5	11,5

Kadangi, kaip galima matyti iš 10 lentelėje apskaičiuotų duomenų, vertinimuose yra sutampančių rangų, taigi konkordancijos koeficientas skaičiuojamas pagal 4 priedo (7) formulę. Pirmiausia, remiantis 4 priedo (8) formule ir 10 lentelėje pateiktais duomenimis, apskaičiuojamos T_j reikšmės kiekvienam j ekspertui ir jų bendra suma:

$T_1 = T_3 = T_6 = (2^3 - 2) + (2^3 - 2) = 12$; $T_2 = T_4 = T_5 = (2^3 - 2) = 6$;

$\mathbf{T_{1\text{-}6}} = 12 + 6 + 12 + 6 + 6 + 12 = 54$

Toliau pagal 4 priedo (6) formulę skaičiuojamas alternatyvų rangų sumų vidurkis:

$$\bar{R} = 0{,}5n(m+1) = 0{,}5 * 6\ (6 + 1) = 21$$

Taip pat pagal 4 priedo (5) formulę surandama dispersija *S*. Ekspertų vertinimo duomenys ir dispersijos skaičiavimo rezultatai taip pat pateikti 7 priedo 3 lentelėje.

$$S = (36 - 21)^2 + (20{,}5 - 21)^2 + (9{,}5 - 21)^2 + (28 - 21)^2 + (20{,}5 - 21)^2 + (11{,}5 - 21)^2 = 497$$

Taigi, Kendalo konkordancijos koeficientas gaunamas visus aukščiau apskaičiuotus dydžius įstačius į 4 priedo (7) formulę:

$$W = \frac{12S}{n^2(m^3 - m) - n\sum_{i=1}^{n} T_i} = \frac{12 * 497}{6^2(6^3 - 6) - 6 * 54} = 0,\ 824$$

Kadangi ekspertams vertino alternatyvas, tai sprendimui priimti - iškeltai hipotezei H_0 (ekspertų vertinimai prieštaringi) su alternatyva H_1 (ekspertų vertinimai panašūs) patvirtinti arba atmesti – ir konkordancijos koeficiento reikšmingumui tikrinti pasirenkamas reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0{,}05$. SPSS paketu apskaičiuota skirstinio *p* reikšmė lygi 0,000 (žr. 11 lent.) ir yra mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį, todėl daroma išvada, jog ekspertų nuomonių skirtumai nėra reikšmingi. Apskaičiuota konkordancijos koeficiento reikšmė nėra lygi nuliui (W=0,824) ir didesnė už 0,6 (ekspertų nuomonė pakankamai vieninga), tad nulinė hipotezė H_0 atmetama ir priimama alternatyva (H_1: ekspertų vertinimai panašūs). Taigi, *su 95% patikimumu galima teigti, kad ekspertų vertinimai panašūs, egzistuoja nuomonių suderinamumas, dėl to galima nagrinėti ir jų suranguotus veiksnius*.

11 lentelė. Kendalo konkordancijos koeficiento reikšmingumo apskaičiavimas

N	6
Kendalo W[a]	,824
Chi-kvadratas	24,726
Df	5
p-reikšmė	,000

a. Kendalo konkordancijos koeficientas

Apskaičiuotas konkordacijos koeficientas neparodo, kurių ekspertų vertinimas skiriasi nuo daugumos. Taigi, toliau skaičiuojamas **kompetencijos koeficientas** ekspertų kompetencijai įvertinti. Pirmiausia, pagal 5 priedo (9) formulę ekspertams suteikiamas vienodas kompetencijos koeficientas:

$$K_j^0 = \frac{1}{6} = 0{,}167$$

Antruoju žingsniu randami grupiniai įverčiai, t.y. kiekvienos iš šešių alternatyvos rangų suma padauginama iš jį vertinusių eksperto kompetencijos koeficiento (žr. 5 priedo (12) formulę):

12 lentelė. Grupiniai alternatyvų įverčiai

Alternatyva	***A***	***B***	***C***	***D***	***E***	***F***
Įvertis x_{ij}	$\frac{36}{6} = 6$	$\frac{20,5}{6} = 3,42$	$\frac{9,5}{6} = 1,58$	$\frac{28}{6} = 4,67$	$\frac{20,5}{6} = 3,42$	$\frac{11,5}{6} = 1,92$

Tolesniu žingsniu kiekviena alternatyva modifikuojama dauginant iš grupinio įverčio ir apskaičiuojama visų gautų elementų suma λ. Skaičiavimų rezultatai pavaizduoti 13 lentelėje:

13 lentelė. Modifikuoti ekspertų 6 alternatyvų vertinimo rangai ir jų sumos

Ekspertai	***Alternatyvos***						**Alternatyvų rangų suma**
	A	***B***	***C***	***D***	***E***	***F***	
Nr. 1	36	8,54	1,58	21,00	8,54	8,63	84,29
Nr. 2	36	13,67	3,96	23,33	8,54	1,92	87,42
Nr. 3	36	11,96	2,38	16,33	17,08	2,88	86,63
Nr. 4	36	10,25	2,38	23,33	13,67	2,88	88,50
Nr. 5	36	13,67	2,38	23,33	10,25	2,88	88,50
Nr. 6	36	11,96	2,38	23,33	11,96	2,88	88,50
						Suma λ	523,83

Paskutiniu žingsniu kiekvieno eksperto kompetencijos koeficientas apskaičiuojamas pagal (10) formulę, kai gautos modifikuotos alternatyvų rangų sumos padalinamos iš $\boldsymbol{\lambda}$ sumos (kompetencijos įverčių suma turi būti lygi vienetui). Apskaičiuotus ekspertų kompetencijos koeficientus ir pavaizduotus mažėjimo tvarka galima matyti žemiau esančioje 14 lentelėje.

14 lentelė. Ekspertų kompetencijos koeficientai mažėjimo tvarka

Ekspertai	***Kompetencijos koeficientas***
Nr. 4	0,1689
Nr. 5	0,1689
Nr. 6	0,1689
Nr. 2	0,1669
Nr. 3	0,1655
Nr. 1	0,1609

Pagal atliktą analizę ir gautus rezultatus galima teigti, jog ekspertai Nr. 4, Nr. 5 bei Nr. 6 turi aukščiausią (vienodą) kompetenciją lyginant su visais apklausoje dalyvavusiais ekspertais. Kalbant apie ekspertą Nr. 1, jo kompetencija šioje ekspertų grupėje yra žemiausia, bet ne tokia žema, kad atliekant tyrimą reikėtų eksperto vertinimą pašalinti.

Apibendrinant ekspertinio vertinimo rezultatus galima teigti, kad anketos patikimumo lygiui išsiaiškinti pasirinktas Cronbacho alfa koeficientas atskleidė, jog anketa su įsipareigojimų prisiėmimo priežasčių alternatyvomis sudaryta tinkamai, ekspertams pateiktos alternatyvos apie įsipareigojimų prisiėmimo pagrindines priežastis tarpusavyje koreliuoja, t.y. jos atspindi tiriamąjį dalyką, todėl klausimynas gali būti įvertintas kaip patikimas ir stabilus. Taip pat išanalizavus atskirų alternatyvų koreliacinius ryšius su visos anketos klausimynu pastebėta, kad C alternatyvos (likvidumo lygiui, kuris suteikia saugumo jausmą, palaikyti) koreliacija su klausimynu yra silpna. Vis dėlto įvertinus C alternatyvos pašalinimo pasekmes, nuspręsta ją palikti anketoje, nes jos pašalinimas nesąlygoja Cronbacho alfa koeficiento pastebimo padidėjimo ir ji gali būti laikoma teoriškai būtina klausimyne.

Pasitelkus ekspertų kompetencijos koeficiento skaičiavimą, įvertinta, jog didžiausią kompetenciją skolinių įsipareigojimų srityje turėjo ekspertai, kurių pareigos susijusios su klientų konsultacijomis asmeninių finansų valdymo klausimais (asmeninių finansų valdymo ekspertas, asmeninis bankininkas, klientų aptarnavimo skyriaus vadovas). Mažiausia kompetencija pasižymėjo ekspertas, vadovaujantis skyriui, kuris aptarnauja klientus be skolų, ir turintis didžiausią darbo patirtį iš visų. Tačiau visų svarbiausia, jog atlikus ekspertinį vertinimą nustatyta, kad įsipareigojimų prisiėmimo pagrindines priežastis galima išrikiuoti pagal numatyto panaudojimo atvejo dažnumą tokia seka:

1. Brangesniems pirkiniams įsigyti iš karto (A);
2. Anksčiau įsigytiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti (D);
3-4. Iškilusiai likvidumo problemai spręsti (praradus darbą, sunkiai susirgus ir pan.) (B);
3-4. Gyvenimo lygiui ne pagal išgales palaikyti (E);
5. Įsipareigojimai prisiimami be iš anksto numatytos paskirties susiviliojus patraukliu paskolos pasiūlymu (F);
6. Likvidumo lygiui, kuris suteikia saugumo jausmą, palaikyti (C).

3.2. Vartojimo kreditų patrauklumo veiksnių nustatymas

Veiksniams, labiausiai sąlygojantiems vartojimo kreditų patrauklumą, nustatyti pasirinkta naudoti taip pat ekspertinio vertinimo metodą. Šiuo atveju 6 anoniminiams ekspertams buvo pateiktas klausimas su 4 galimomis atsakymo alternatyvomis, kurias kiekvienas jų turėjo įvertinti pagal pateiktą skalę nuo 0 iki 10. Susistemintus apklaustų ekspertų vertinimo rezultatus galima matyti pateiktoje 15 lentelėje.

15 lentelė. Ekspertų vertinimo informacija apie kreditų patrauklumą sąlygojančius veiksnius

Ekspertai	***Alternatyvos***			
	A1 *Mažesnėmis mėnesinėmis įmokomis*	***B1*** *Trumpesniu paskolos terminu*	***C1*** *Mažesne palūkanų norma*	***D1*** *Lankstaus mokėjimo galimybe*
Nr. 1	9	5	9	9
Nr. 2	9	4	7	8
Nr. 3	8	7	10	8
Nr. 4	8	5	7	6
Nr. 5	8	5	9	8
Nr. 6	10	6	9	10

Klausimyno skalės vidiniam nuoseklumui įvertinti pasinaudojama SPSS paketu, apskaičiuojant **Cronbacho alfa koeficientą**, kuris nagrinėjamu atveju lygus ***0,731***. Kadangi šio koeficiento reikšmė viršija 0,7, galima teigti, jog ekspertams pateiktos alternatyvos apie labiausiai vartojimo kreditų patrauklumą sąlygojančius veiksnius tarpusavyje koreliuoja, todėl atspindi tiriamąjį objektą ir galima laikyti, kad *ekspertams pateiktas klausimynas yra tinkamas ir patikimas*.

Stulpelis *Koreguota Elemento-Klausimyno koreliacija* rodo (žr. 16 lent.), kad koreliacijos koeficiento tarp atsakymų į konkretų klausimą ir suminės klausimyno skalės reikšmės svyruoja nuo 0,33 iki 0,7. Visų alternatyvų koreliacijos su klausimyno skale koeficientas yra didesnis už *0,1 – 0,2*, todėl siekiant ekspertams pateikti tinkamą anketą, nei vienos alternatyvos nereikia šalinti iš klausimyno. Be to, net ir pašalinus kurią nors alternatyvą Cronbacho alfa koeficientas daugiausia padidėtų iki 0,761, o tai pastebimai nekeičia klausimyno patikimumo lygio. Išanalizavus aptartus koreliacinius ryšius, nuspręsta tolimesniame tyrime nagrinėti visų 4 alternatyvų vertinimus.

16 lentelė. SPSS duomenų analizės išvestis skaičiuojant 4 alternatyvų Cronbacho alfa koeficientą

	Klausimyno vidurkis pašalinus elementą	Klausimyno dispersija pašalinus elementą	Koreguota Elemento-Klausimyno koreliacija	Cronbacho Alfa pašalinus elementą
A1_alternatyva	22,00	8,800	,330	,761
B1_alternatyva	25,33	7,467	,449	,710
C1_alternatyva	22,17	5,767	,646	,590
D1_alternatyva	22,50	5,100	,700	,549

Toliau, siekiant išsiaiškinti vartojimo kreditų patrauklumą labiausiai sąlygojančius veiksnius, vertinamas ekspertų nuomonių suderinamumas, skaičiuojant **Kendalo konkordancijos koeficientą**. Kadangi anketoje buvo naudojama nominalioji skalė, pirmiausia suranguojami ekspertų alternatyvų

vertinimai, kur r_{ij} reikštų *i*-tojo eksperto *j*-tosios alternatyvos rangą. Alternatyvos ranguojamas kiekvienam ekspertui atskirai, kaip buvo parodyta ankstesniame skyriuje. Kai ekspertų vertinimai suranguojami, jie surašomi į apibendrintą žemiau esančią 17 lentelę.

17 lentelė. Visų ekspertų 4 alternatyvų vertinimai ir jų rangai

Ekspertai	***Ekspertų vertinimai***				***Alternatyvų rangai r_{ij}***			
	A1	***B1***	***C1***	***D1***	***A1***	***B1***	***C1***	***D1***
Nr. 1	9	5	9	9	3	1	3	3
Nr. 2	9	4	7	8	4	1	2	3
Nr. 3	8	7	10	8	2,5	1	4	2,5
Nr. 4	8	5	7	6	4	1	3	2
Nr. 5	8	5	9	8	2,5	1	4	2,5
Nr. 6	10	6	9	10	3,5	1	2	3,5
Alternatyvų rangų r_{ij} sumos R_i:					19,5	6	18	16,5

17 lentelės duomenimis, naujai surangavus ekspertų vertinimus atsiranda sutampančių rangų, todėl konkordancijos koeficientas bus skaičiuojamas pagal 4 priedo (7) formulę. Sužinojus sutampančių rangų skaičių, pagal 4 priedo (8) formulę randamos T_j reikšmės kiekvienam *j* ekspertui:

$T_1 = (3^3 - 3) = 24$; $T_3 = T_5 = T_6 = (2^3 - 2) = 6$; $T_2 = T_4 = 0$

$T_{1\text{-}6} = 24 + 6 + 6 + 6 = 42$

Sekančiu žingsniu pagal (6) formulę surandamas alternatyvų rangų sumų vidurkis, kuris reikalingas nuokrypio kvadratui apskaičiuoti:

$$\bar{R} = 0{,}5n(m+1) = 0{,}5 * 6\,(4 + 1) = 15$$

18 lentelė. Dispersijai skaičiuoti reikalingi duomenys

Duomenų pavadinimas	***Alternatyvos***			
	A1	***B1***	***C1***	***D1***
Alternatyvų rangų suma $R_i = \sum_{i=1}^{m} r_{ij}$	19,5	6	18	16,5
Rangų sumų vidurkis a	15	15	15	15
Nuokrypio kvadratas	20,25	81	9	2,25

Remiantis 18 lentelės duomenimis pagal 4 priedo (5) formulę surandama alternatyvų nuokrypio kvadrato suma, t.y. dispersija *S*:

S = 20,25 + 81 + 9 + 2,25 = 112,5

Galiausiai apskaičiuotus dydžius įstačius į (7) formulę gaunamas konkordancijos koeficientas:

$$W = \frac{12S}{n^2(m^3 - m) - n\sum_{i=1}^{n} T_i} = \frac{12 * 112{,}5}{6^2(4^3 - 4) - 6 * 42} = 0{,}708$$

Kadangi alternatyvų skaičius m ≤ 7 (m=4), tai konkordancijos koeficiento reikšmingumui tikrinti pasirenkamas reikšmingumo lygmuo α = 0,05, kuris bus lyginamas su *p* reikšme. SPSS paketu apskaičiuojama skirstinio *p* reikšmė, kuri lygi 0,005 (žr. 19 lent.), ir ji yra mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį, todėl ekspertų nuomonių skirtumai nėra reikšmingi. Apskaičiuotas konkordancijos koeficientas yra nelygus nuliui (W=0,708) ir didesnis už 0,6 (nuomonė vieninga), tad nulinė hipotezė (***H₀***: ekspertų vertinimai prieštaringi) atmetama ir priimama alternatyva (*H₁*: ekspertų vertinimai panašūs). Taigi, su *95% patikimumu ekspertų vertinimai panašūs, nuomonės yra suderinamos, dėl to galima bendrai nagrinėti ir jų suranguotus veiksnius*.

19 lentelė. Kendalo konkordancijos koeficiento reikšmingumo apskaičiavimas

N	6
Kendalo W[a]	,708
Chi-kvadratas	12,736
Df	3
p-reikšmė	,005

a. Kendalo konkordancijos koeficientas

Kadangi apskaičiuotas konkordancijos koeficientas neparodo tų ekspertų, kurių vertinimas skiriasi nuo daugumos, toliau tyrime vertinama ekspertų kompetencija, siekiant išsiaiškinti, ar šiuo atveju reikia pašalinti kažkurį ekspertą iš ekspertų grupės. Ekspertų **kompetencijos koeficientas** apskaičiuojamas pagal alternatyvų įvertinimo rezultatus ir daroma prielaida, kad ekspertų nuomonė turi derėti su visos grupės nuomone. Skaičiuojant pirmiausia pagal 5 priedo (9) formulę visiems ekspertams suteikiamas vienodas kompetencijos koeficientas, o pagal (12) formulę randami grupiniai alternatyvų įverčiai.

20 lentelė. Grupiniai alternatyvų įverčiai

Alternatyva	***A1***	***B1***	***C1***	***D1***
Įvertis x_{ij}	$\frac{19{,}5}{6} = 3{,}25$	$\frac{6}{6} = 1$	$\frac{18}{6} = 3$	$\frac{16{,}5}{6} = 2{,}75$

Toliau kiekvienas rangas modifikuojamas padauginant iš grupinio įverčio. Apskaičiuojama visų gautų elementų suma λ. Naujai gauti alternatyvų rangų rezultatai pavaizduoti 21 lentelėje:

21 lentelė. Modifikuoti ekspertų 4 alternatyvų vertinimo rangai ir jų sumos

Ekspertai	*Alternatyvos*				**Alternatyvų rangų suma**
	A1	***B1***	***C1***	***D1***	
Nr. 1	9,75	1	9	8,25	28
Nr. 2	13	1	6	8,25	28,25
Nr. 3	8,125	1	12	6,875	28
Nr. 4	13	1	9	5,5	28,5
Nr. 5	8,125	1	12	6,875	28
Nr. 6	11,375	1	6	9,625	28
				Suma λ	168,75

Galiausiai kiekvieno eksperto kompetencijos koeficientas apskaičiuojamas modifikuotas alternatyvų rangų sumas padalinant iš λ sumos pagal 5 priedo (10) formulę. Apskaičiuoti ekspertų kompetencijos koeficientai į lentelę surašomi mažėjimo tvarką, o jų bendra suma turi būti lygi 1. Skaičiavimų rezultatai pavaizduoti žemiau esančioje 22 lentelėje.

22 lentelė. Ekspertų kompetencijos koeficientai mažėjimo tvarka

Ekspertai	*Kompetencijos koeficientas*
Nr. 4	0,1690
Nr. 2	0,1674
Nr. 1	0,1659
Nr. 3	0,1659
Nr. 5	0,1659
Nr. 6	0,1659

Pagal atliktą analizę, galima teigti, jog ekspertai Nr. 4 ir Nr. 2 turi aukščiausią kompetenciją (atitinkamai 0,1690 ir 0,1674) lyginant su visais apklausoje dalyvavusiais ekspertais. Kitų ekspertų kompetencijos lygis yra vienodai žemesnis už aptartus du ($K_1 = K_3 = K_5 = K_6 = 0{,}1659$), bet pakankamai aukštas (artimas $K_j^0 = 0{,}167$), kad būtų atsižvelgta į jų vertinimus atliekant tyrimą.

Apibendrinant, ekspertams pateikta anketa su vartojimo kreditų patrauklumo veiksniais sudaryta tinkamai ir yra patikima, pirmiausia todėl, kad Cronbacho alfa koeficientas lygus 0,731 ir ekspertams pateiktos 4 alternatyvos tarpusavyje koreliuoja, t.y. jos atspindi tiriamąjį objektą. Išanalizavus atskirų

alternatyvų koreliacinius ryšius su visos anketos klausimynu pastebėta, kad nors reikšmės ir svyruoja 0,33-0,7 intervale, bet visos jos yra didesnis už *0,1 – 0,2*, todėl siekiant ekspertams pateikti tinkamą anketą, nei vienos alternatyvos nereikia šalinti iš klausimyno. Pasitelkus ekspertų kompetencijos koeficiento skaičiavimą, įvertinta, jog didžiausią kompetenciją vertinant vartojimo kreditų patrauklumą turėjo ekspertai, kurių pareigos susijusios su vadovavimu dirbant su skolininkais ir su klientų konsultacijomis asmeninių finansų valdymo klausimais (skyriaus, kuris dirba su skolininkais vadovas ir asmeninių finansų valdymo ekspertas). Kiti likę ekspertai pasižymėjo vienodu, bet pakankamu kompetencijos lygiu, kad būtų atsižvelgta į jų vertinimus.

Atlikus ekspertinį vertinimą nustatyta, kaip galima pagal veiksnių įtakos svarbumą išrikiuoti veiksnius labiausiai sąlygojančius vartojimo kreditų patrauklumą. Pagal atlikto tyrimo rezultatus, galima apibendrinti, jog vartojimo kreditų patrauklumas labiausiai pasireiškia tokia veiksnių seka:

1. Mažesnėmis mėnesinėmis įmokomis (A1);
2. Mažesne palūkanų norma (C1);
3. Lankstaus mokėjimo galimybe (D1);
4. Trumpesniu paskolos terminu (B1).

Kai teigiama mažesnė palūkanų norma, tai nereiškia, jog iš tiesų ji mažesnė, bet asmenys skolindamiesi taip galvoja dėl suklaidinančios reklamos (pvz. „mažesnės palūkanos lojaliems klientams“) ar kitos informacijos (pvz. pateikiama mėnesio palūkanų norma, o ne metinė).

3.3. Fizinių asmenų bankroto poveikio rizikingų paskolų mastui nustatymas

Anksčiau šiame darbe į fizinių asmenų bankroto įteisinimą buvo pažvelgta kaip į asmens nemokumo problemos sprendimo priemonę, tačiau atliekant tyrimą apklausti ekspertai, kaip jie vertina fizinių asmenų bankroto įteisinimo poveikį neatsakingai prisiimamų vartojimo paskolų mastui. Ekspertų vertinimo rezultatai pavaizduoti 23 lentelėje.

23 lentelė. Ekspertų vertinimo informacija fizinių asmenų bankroto įstatymo poveikio klausimu

Teiginys	***Ekspertų teiginio įvertinimas***					
	Nr.1	***Nr. 2***	***Nr. 3***	***Nr. 4***	***Nr. 5***	***Nr. 6***
Įsigaliojęs fizinių asmenų bankrotas sumažins neatsakingai prisiimamų vartojimo paskolų mastą	3	2	3	2	2	1

Ekspertų vertinimo rezultatai patvirtina anksčiau nagrinėtų autorių nuomonę apie fizinių asmenų bankroto įstatymo poveikį kreditų mastui. Visi 6 ekspertai nurodytą teiginį vertino naudodami stiprumo skalę nuo 0 iki 10, o jų galutiniai įvertinimai pasiskirstė 1-3 intervale, kai visų įvertinimų

vidurkis lygus 2,17 („0“ skiriamas, jei su teiginiu absoliučiai nesutinkama). Kadangi vertinant pateiktą teiginį ekspertų vertinimų reikšmės svyravo nežymiai, todėl išvadoms apie vertinimą padaryti toliau laikoma, kad vertinimai „0-4“ skiriami, jei su teiginiu nesutinkama, „5“ – jei nei sutinkama, nei nesutinkama ir „6-10“ – sutinkama.

Taigi, vertinimo rezultatai rodo, kad visi ekspertai linkę nesutikti su pateiktu teiginiu, todėl galima daryti išvadą, kad *ekspertų teigimu, įsigaliojęs fizinių asmenų bankrotas nesumažins neatsakingai prisiimamų vartojimo paskolų masto.* Ekspertų vertinimo rezultatai (teiginiui nei vienas neskyrė „0“ įvertinimą) verčia manyti, kad jie su tokiu teiginiu sutinka tam tikrais atvejais. Ekspertų nuomonę galima bandyti interpretuoti ir nuspėti, kad su pateiktu teiginiu sutinkama, pavyzdžiui, tada kai fizinio asmens bankrotu pasinaudoja nemokūs asmenys, norintys atkurti savo mokumą ir kurie tokiu būdu pasimoko drausmės valdant savo finansus ir priimant rizikingus sprendimus ateityje, kas savo ruožtu mažina neatsakingai prisiimamų kreditų mastą. Arba, įsigaliojęs bankrotas skatina kreditorius prisitaikyti prie naujos rizikos, jog dalis įsipareigojimų gali būti neįvykdyti, taigi siekdami sumažinti ar išvengti padidėjusios kredito rizikos, jie tobulina klientų rizikos vertinimo sistemas ir todėl potencialūs skolininkai yra parenkami atsakingiau bei suteikiama mažiau „blogų“ paskolų. Tai gali būti tik keletas iš išimčių, kuomet bankroto įteisinimas mažina neatsakingai prisiimamus kreditus ir dėl ko ekspertai pasirenka neskirti „0“ nurodytam teiginiui.

Apibendrinant fizinių asmenų bankroto įstatymo poveikį neatsakingai prisiimamų vartojimo kreditų mastui, svarbu paminėti, kad neatsakingas naudojimasis kreditais gali būti paaiškinamas labiau žmonių polinkiu į materializmą, kurį dar labiau skatina neapdairi vartojimo kreditų pasiūla. Prognozuojant neatsakingai prisiimtų vartojimo paskolų mastą, daug svarbesnis veiksnys yra žmogaus polinkis rizikuoti, turi būti vertinami psichologiniai rodikliai, o ne bankroto įteisinimas. Norint sumažinti neapgalvotų paskolų skaičių, tik pats asmuo labiausiai privalo save kontroliuoti, susikurdamas gerai apibrėžtų taisyklių rinkinį, kuris leistų suvaržyti save svarstant apie išlaidavimą ir gyvenant ne pagal savo finansines išgales.

3.4. Įsipareigojimų prisiėmimą ir vykdymą sąlygojančių veiksnių nustatymas

Asmeniui svarbu žinoti, kaip valdyti ir kaip išvengti nemokumo rizikos, o tai padaryti galima atsižvelgiant į priežastis, dėl kurių individai apskritai skolinasi ir išsiaiškinus veiksnius, lemiančius vartojimo kreditų paklausą bei asmenų nemokumą. Tyrimo rezultatų analizė padės išsiaiškinti, kokie veiksniai sąlygoja prisiimti finansinius įsipareigojimus ir kaip juos vykdo įvairaus amžiaus, gyvenamosios vietos, skirtingas pajamas gaunantys, skirtingos šeiminės padėties asmenys. Šiame tyrime naudojami 2012 metų duomenys apie išduotus vartojimo kreditus keturiems šimtams asmenų, kurie gauti iš vartojimo kreditus teikiančios finansinės įstaigos (tyrimo imtis 400).

Pirmiausia nustatant tiriamųjų asmenų skolinimosi įpročius, siekiama išsiaiškinti asmens lyties poveikį skolinimuisi, kadangi priklausomybė vienai iš lyčių yra susijusi su skirtinga elgsena bei mąstymu. Dėl šios priežasties buvo manoma, jog nemokumo problemai (įsipareigojimų nevykdymui), taip pat skolinių sprendimų priėmimui įtakos gali turėti lyčių skirtumas. Iš 400 besinaudojančių kreditu asmenų, 208 sudaro moterys ir 192 vyrai, todėl galima klaidingai manyti, jog skolinius įsipareigojimus yra labiau linkusios prisiimti moterys. Tačiau pateikiant išvadą apie konkrečios lyties didesnį polinkį skolintis, būtina atsižvelgti į faktą, jog moterys sudaro didesnę visos populiacijos dalį. Todėl tik palyginus nagrinėjamoje imtyje esančių asmenų socialinį-demografinį pasiskirstymą su Lietuvos statistikos departamento (LSD) pateiktais duomenimis, galima nustatyti veiksnių (ne tik lyties, bet ir amžiaus, gyvenamosios vietos) įtaką vartojimo kreditų paklausai. Duomenų pasiskirstymas pagal lytį pateiktas 24 lentelėje (siekiant užtikrinti duomenų palyginamumą, iš populiacijos buvo eliminuota 15 – 19 metų amžiaus grupė, nes kreditai išduodami tik nuo 18 metų ir imtyje nėra asmenų iki 20 metų).

24 lentelė. Imties ir Lietuvos statistikos departamento duomenų pasiskirstymas pagal lytį proc.

Lytis	*Imties duomenys*	*Lietuvos statistikos departamento duomenys (populiacija)*	*Skirtumas tarp imties ir LSD duomenų*
Moterys	52,0 %	55,4 %	-3,4 %
Vyrai	48,0 %	44,6 %	+3,4 %

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal Lietuvos statistikos departamento ir imties duomenis

Pateiktoje lentelėje apskaičiuotas teigiamas skirtumas (+3,4 proc.) tarp vartojimo kreditais besinaudojančių asmenų imties duomenų ir LSD pateiktų duomenų rodo, kad vartojimo kreditų klientų aibėje vyrų procentinė sudėtis didesnė lyginant su Lietuvos gyventojų sudėtimi, todėl daroma išvada, jog ne moterys, o *vyrai labiau linkę prisiimti finansinius įsipareigojimus*. Įvertinant tai, kad analizuojant imties duomenis išvados apie visą populiaciją daromos su ± 5 proc. paklaida, 2012 m. vyrai sudarė nuo 43 iki 53 procentų visų besinaudojančių vartojimo kreditais asmenų.

Palyginus lyties rezultatus su paskolos dydžio ir su trukmės duomenimis (žr. 8 priedo 4 ir 6 lent.), nustatyta, kad moterų imamų vartojimo kreditų dydis yra vidutiniškai mažesnis nei vyrų, atitinkamai 7262,26 Lt ir 8263,52 Lt, taip pat moterų prisiimamų įsipareigojimų laikotarpis yra vidutiniškai trumpesnis nei vyrų, atitinkamai 6,67 m. (~ 6 m. 8 mėn) ir 7,12 m. (~ 7 m. 1 mėn.). Šių vidurkių skirtumų statistiniam reikšmingumui patikrinti ir iškeltai nulinei hipotezei (H_0) patvirtinti arba paneigti, toliau pasinaudojama vidurkių lygybės Stjudento t-testu. Buvo suformuluotos dvi hipotezės:

H_0: vyrų ir moterų prisiimamų vartojimo kreditų vidutinės sumos (arba vidutinės kredito trukmės) yra lygios ($\mu_1=\mu_2$).

H_1: vyrų ir moterų prisiimamų vartojimo kreditų vidutinės sumos (arba vidutinės kredito trukmės) nėra lygios ($\mu_1\neq\mu_2$).

Parenkamas reikšmingumo lygmuo, kuris lygus α = 0,05 ir pradedama nuo Livyno kriterijaus analizės. Statistinio paketo SPSS lyties ir paskolos dydžio duomenų išvestyje (žr. 8 priedo 4 lent.) nurodyta Livyno testo reikšmingumo lygmens *p-reikšmė* lygi 0,027 (*Sig. stulpelis*) ir yra mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį, todėl nulinė hipotezė yra atmetama, o pasitvirtina alternatyvioji (H_1: vyrų ir moterų vartojimo kreditų skirstinių dispersijos statistiškai nėra lygios). Tuomet vidurkių lygybė nustatoma iš eilutės *Equal variances not assumed* ir nagrinėjamu atveju *p-reikšmė* lygi 0,042 (*Sig. 2-tailed*) ir yra mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį (α = 0,05). Todėl nulinė hipotezė apie vyrų ir moterų vartojimo kreditų sumų vidurkių lygybę yra atmetama. Tokiu būdu gaunamas statistiškai reikšmingas įrodymas, kad vyrų ir moterų prisiimamų vartojimo kreditų sumos statistiškai reikšmingai skiriasi. Taip pat su 95 proc. patikimumu galima teigti, kad moterų ir vyrų (pastarieji ima didesnes paskolas) prisiimamų kreditų dydis vidutiniškai skiriasi nuo 51,46 Lt iki 2053,98 Lt.

Gavus tokius rezultatus papildomai nuspręsta patikrinti vyrų ir moterų gaunamų bruto pajamų vidurkių lygybę, nes manoma, jog vyrai ima vidutiniškai didesnes paskolas, nes gauna didesnes pajamas, o esant didesnėms pajamoms skolinimosi procesas ir sąlygos tampa lengvesnės, t.y. kreditoriai patiria mažesnę kredito riziką, todėl gali suteikti didesnes paskolas. Pritaikius tą patį vidurkių lygybės skaičiavimą, galima patvirtinti tokią hipotezę, nes gauti rezultatai rodo (žr. 8 priedo 5 lent.), kad vartojimo kreditą pasiėmusios moterys vidutiniškai uždirba 2029,59 Lt, kai tuo tarpu vyrai - 2319,63 Lt. Apskaičiuota Livyno kriterijaus *p-reikšmė* lygi 0,563 ir yra didesnė už reikšmingumo lygmenį (α = 0,05), tai reiškia, kad kintamųjų dispersijos statistiškai lygios, tuomet t-testo p-reikšmė lygi 0,003 ir yra mažesnė už α = 0,005. Taigi, nulinė hipotezė ($\boldsymbol{H_0}$: vyrų ir moterų uždirbamų bruto pajamų vidurkiai yra lygūs) yra atmetama ir su 95 proc. patikimumu galima teigti, kad vyrų ir moterų uždirbamos vidutinės bruto pajamos statistiškai reikšmingai skiriasi – vyrai gauna vidutiniškai nuo 99,44 Lt iki 480,64 Lt daugiau pajamų. Taigi, galima manyti, kad viena iš priežasčių, kodėl vyrai ima vidutiniškai didesnes paskolas yra jų gaunamos didesnės bruto pajamos.

Pasinaudojus Stjudento t-testo kriterijumi vyrų ir moterų kredito termino lygybei tikrinti, buvo gauti tokie rezultatai (žr. 2 priedo 6 lent.), kad abiejų t-testų *p-reikšmės* (Livyno *p-reikšmė* = 0,395; *p-reikšmė* = 0,135) didesnės už pasirinktą reikšmingumo lygmenį (nulinė hipotezė neatmetama), todėl su 95% patikimumu galima daryti išvadą, jog moterų ir vyrų turimų paskolų termino skirtumas statistiškai nereikšmingas.

Atliekant tyrimą buvo atsižvelgiama į gyvenimo ciklo teoriją, pagal kurią asmenų rizika ir prisiimamų įsipareigojimų dydis priklauso nuo amžiaus, nes skirtingais gyvenimo laikotarpiais žmogus linkęs prisiimti skirtingą riziką, todėl kitu žingsniu analizuojamas vartojimo kreditų klientų amžius. Skaičiuojant procentinį asmenų pasiskirstymą pagal amžiaus grupes, kaip jau buvo minėta anksčiau, iš tyrimo populiacijos eliminuotos visos amžiaus grupės iki 20 metų. Vartojimo kreditais besinaudojančių asmenų ir Lietuvos gyventojų procentinio pasiskirstymo pagal amžiaus grupes rezultatai pateikti žemiau esančioje 25 lentelėje.

25 lentelė. Asmenų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes proc.

Amžius	*Imties duomenys*	*Lietuvos statistikos departamento duomenys*	*Skirtumas tarp imties ir LSD duomenų*
20 – 29 m.	21,3 %	17,3 %	+4,0 %
30 – 39 m.	32,8 %	16,0 %	+16,8 %
40 – 49 m.	26,8 %	18,6 %	+8,2 %
50 – 59 m.	13,5 %	18,0 %	-4,5 %
60 – 69 m.	5,0 %	13,1 %	-8,1 %
70 m. ir daugiau	0,8 %	17,0 %	-16,2 %

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal Lietuvos statistikos departamento (2013) ir imties duomenis

Iš lentelės duomenų galima matyti, kad 30 – 39 metų asmenys yra labiausiai linkę prisiimti skolinius įsipareigojimus. Teigiamas skirtumas tarp imties ir LSD duomenų atskleidžia, kad vartojimo kreditų paklausa yra žymiai didesnė tarp jaunų žmonių, nes paskolų klientų aibėje jie sudaro daug didesnį procentą (nuo +4,0 proc. iki +16,8 proc.) nei palygintame Lietuvos gyventojų populiacijos pasiskirstyme pagal amžių. Tuo tarpu, vidutinio amžiaus asmenų tarpe (nuo 50 metų) kredito paklausa ima mažėti ir tampa neigiama, nes besiskolinančių šio amžiaus asmenų yra procentaliai mažiau (nuo -4,5 proc. iki -16,2 proc.) lyginant su populiacijos duomenimis. Tokia tendencija atitinka gyvenimo ciklo teoriją, nes kiekvienu gyvenimo etapu asmuo priima tam etapui būdingus finansinius sprendimus, atsižvelgdamas į toleruotiną riziką bei tam amžiui būdingus lūkesčius. Kadangi pajamos išauga asmens darbingo amžiaus laikotarpiu ir sumažėja pensijiniu laikotarpiu, tai asmenims, kol dar jauni ir išlaidos didesnės už pajamas, tenka skolintis (įsigyjamas būstas, automobilis, kuriama šeima ir pan.), o kai pajamos yra didžiausios - privalu atiduoti ankstesnes skolas ir kaupti pinigus senatvei.

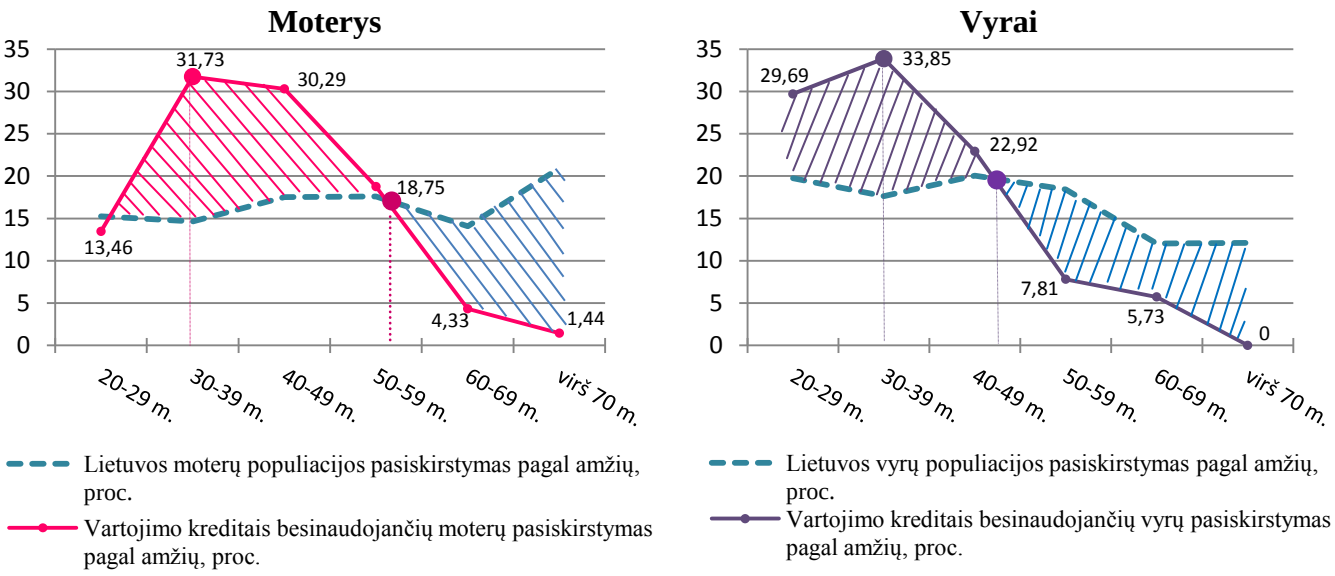
Palyginus turimus imties amžiaus rezultatus su lyties duomenimis (žr. 8 priedo 7 lent.), nustatyta, kad vidutinis moterų, pasiėmusių vartojimo kreditą, amžius kiek viršija 42 metus, kai tuo tarpu vyrų – 37 metus. Vidurkių skirtumų statistiniam reikšmingumui patikrinti vėl pasinaudojama Stjudento t-testu. Suformuluojamos tokios hipotezės:

H_0: vyrų ir moterų, ėmusių vartojimo kreditus, amžiaus vidurkiai yra lygūs ($\mu_1=\mu_2$).

H_1: vyrų ir moterų, ėmusių vartojimo kreditus, amžiaus vidurkiai nėra lygūs ($\mu_1\neq\mu_2$).

Patikrinus hipotezę apie vyrų ir moterų, ėmusių vartojimo kreditus, amžiaus vidurkių lygybę, su 95% patikimumu galima daryti išvadą, kad jie statistiškai reikšmingai skiriasi, nes SPSS lyties ir amžiaus duomenų išvestyje (žr. 8 priedo 7 lent.) nurodyta Livyno testo *p-reikšmė* didesnė už reikšmingumo lygmenį, t.y. 0,824 > 0,05, tad kintamųjų dispersijos yra lygios, o vidurkių *p-reikšmė* lygi 0,000 (*Sig. 2-tailed*) ir yra mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį. Toks rezultatas reiškia, kad nulinė hipotezė (***H_0***: vyrų ir moterų, ėmusių vartojimo kreditus, amžiaus vidurkiai yra lygūs) yra atmetama. Be to, remiantis statistiškai reikšmingu amžiaus vidurkių skirtumo įrodymu, galima teigti, kad vidutinis moters, besinaudojančios vartojimo kreditu, amžius yra nuo 2,859 iki 7,123 metų didesnis nei vyro (*95% Confidence Interval of the Difference* – 95% pasikliovimo intervalas).

Gavus tokius rezultatus, toliau analizuojama skirtingų amžiaus grupių vartojimo kreditų paklausa pagal lytį ir nustatoma, kuriai lyčiai labiau būdingos gyvenimo ciklo teorijos tendencijos (žr. 10 pav.).

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal Lietuvos statistikos departamento (2013) ir imties duomenis

10 pav. **Skirtingų amžiaus grupių vartojimo kreditų paklausa pagal lytį, proc.**

Iš diagramų nustatyta, jog *tiek vyrams, tiek moterims didžiausias vartojimo kreditų poreikis pasireiškia 30-39 m. amžiaus laikotarpiu*. Tačiau galima išskirti, kad moterų vartojimo kreditų dižiausia paklausa (nuo aukščiausio pažymėto taško) tęsiasi ilgesnį laikotarpį, t.y. amžiaus intervalas, kada moterims egzistuoja didesnis vartojimo kreditų poreikis yra platesnis nei vyrų, atitinkamai moterims 30 - 59 m. ir vyrams 30 - 49 m., nors svarbu pažymėti, kad vyrų poreikis kreditams prasideda daug anksčiau (nuo 20 metų). Skirtingoms lytims būdingas ne vienodas kreditų nepaklausumo atsiradimo metas: moterims jis prasideda esant 50 - 59 m., o vyrams – 40 - 49 m. (parodo imties kreivės sankirtos su populiacijos kreive taškas). Amžiui didėjant vyrų kreditų vartojimas silpsta pamažu, priešingai rodo moterų grafikas, kur skirtumas tarp populiacijos kreivės ir nuožulnios kreditų vartojimo kreivės apima didesnį užbrūkšniuotą plotą, taip atskleisdamas stipresnį moterų kreditų vartojimo mažėjimą su kiekvienu dešimtmečiu.

Analizuojant, ar asmenų gyvenamoji vieta turi įtakos vartojimo kreditų paklausai, skaičiuojamas procentinis imties ir populiacijos pasiskirstymas pagal gyvenamąją vietą, sudarant tokias grupes: 5 didieji miestai (Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys) patenka į „didžiųjų miestų“ grupę; miestai, kurie pagal LSD apibūdinami, kaip kompaktiškai užstatytos gyvenamosios vietovės, turinčios daugiau kaip 3 tūkst. gyventojų arba įgijusios miesto statusą iki LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo įsigaliojimo, patenka į „kitas miestas“ grupę ir likusios teritorijos priskiriamos „kaimo vietovėms“. Vartojimo kreditais besinaudojančių asmenų ir populiacijos procentinio pasiskirstymo pagal gyvenamąją vietą rezultatai pavaizduoti 26 lentelėje.

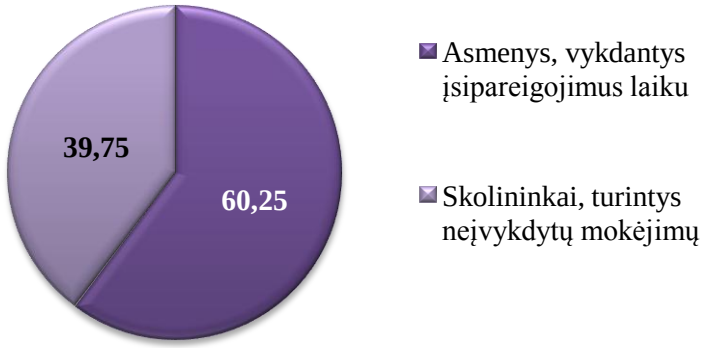
26 lentelė. Imties ir LSD duomenų pasiskirstymas pagal gyvenamąją vietą proc.

Gyvenamoji vieta	*Imties duomenys*	*Lietuvos statistikos departamento duomenys*	*Skirtumas tarp imties ir LSD duomenų*
Didieji miestai	51,2 %	41,0 %	+10,2 %
Kitas miestas	24,8 %	26,4 %	-1,6 %
Kaimo vietovė	24,0 %	32,6 %	-8,6 %

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal Lietuvos statistikos departamento (2013) ir imties duomenis

Apskaičiuotas teigiamas skirtumas (+10,2 proc.) rodo, kad vartojimo kreditus paėmusių asmenų aibėje gyvenančių didžiuosiuose miestuose procentinė sudėtis yra didesnė lyginant su Lietuvos gyventojų sudėtimi pagal administracinę teritoriją, todėl daroma išvada, jog *didžiųjų miestų gyventojai yra labiau linkę prisiimti finansinius įsipareigojimus* nei likusių miestų ar kaimo vietovių gyventojai. Nustatyta, kad 2012 m. didžiųjų miestų gyventojai sudarė nuo 46,2 iki 56,2 procentų visų besinaudojančių kreditais asmenų, nes išvados apie visą populiaciją daromos su ± 5 proc. paklaida. Šį rezultatą galima paaiškinti iš dalies tuo, kad vartojimo kreditus siūlančios įmonės dažniausiai yra susitelkusios didžiuosiuose miestuose, o kadangi čia vartojimo kreditų pasiūla yra didesnė nei kituose miestuose, tai ir kreditų prieinamumas daug lengvesnis, ko pasekoje didėja ir kreditų paklausa.

Nustačius vartojimo kreditų paklausą lemiančius veiksnius, toliau analizuojami ***veiksniai sąlygojantys įsipareigojimų nevykdymą (nemokumą)***. Pirmiausia tiriama, ar namų ūkiai apskritai linkę nevykdyti savo įsipareigojimų, nes nuo to priklauso, ar vertinant vartojimo kreditų rinką susiduriama su įsipareigojimų nevykdymo rizika ir ar reikia ją valdyti. Išanalizavus turimus vartotojų duomenis apie jų įsipareigojimų vykdymą, nustatyta, jog šiek tiek daugiau nei pusė nagrinėjamų asmenų sugeba laiku vykdyti įsipareigojimus, t.y. iš 400 tiriamųjų 241 paskolos įmokas moka laiku, likusi tiriamųjų dalis 159 turi neįvykdytų mokėjimų, todėl laikomi skolininkais (žr. 11 pav.).

11 pav. **Kredito vartotojų procentinis pasiskirstymas pagal įsipareigojimų vykdymą proc.**

Vertinant įsipareigojimų nevykdymo duomenis nėra žinoma, kiek tiksliai dienų skolininkas uždelsė mokėjimus, bet tai nekeičia būsimų išvadų apie nemokumą patikimumo fakto. Nors ir 90 dienų pradelsimas yra ta grėsminga riba, nuo kurios asmuo pripažįstamas nesugebančiu vykdyti

įsipareigojimų ir tokia informacija yra įrašoma į kredito istoriją, bet ir trumpesnis įsipareigojimų nevykdymo laikotarpis yra signalas apie netinkamą įsipareigojimų valdymą ir galimą atsirasti nemokumo problemą ateityje. Uždelsti mokėjimą keletą dienų nėra finansų valdymo nusikaltimas, bet dažni trumpalaikiai vėlavimai atsiskaityti gali greitai tapti blogu įpročiu. Todėl atliekant tyrimą laikoma, kad šiek tiek mažiau nei pusė tiriamųjų gali ateityje susidurti su nemokumo problema, dėl to tinkamas įsipareigojimų valdymas jiems turėtų būti ypač aktualus. Nustačius, kad gana didelė dalis asmenų nesupranta įsipareigojimų vykdymo rimtumo ir to, kad neapgalvotas asmens skolinimosi pasirinkimas gali lemti sunkumus siekiant finansinių tikslų, akcentuojama, kad nemokumo priežasčių galima išvengti apgalvotu elgesiu. Taigi, toliau analizuojamos tiriamųjų asmenų charakteristikas, kurios, manoma, gali sąlygoti jų elgesį vykdant įsipareigojimus.

Priklausomai nuo to kuriai lyčiai asmuo yra priskiriamas gali labai skirtis jo elgsena ir anksčiau darbe nustačius egzistuojantį lyties poveikį skolinimuisi (vyrai skolinasi labiau), manoma, jog ir įsipareigojimų nevykdymui įtakos gali turėti lyčių skirtumas. Todėl kredito vartotojų lyties duomenys lyginami su įsipareigojimo (mokėti paskolos įmokas laiku) vykdymo duomenimis ir nustatyta, kad iš 208 moterų 78 (37,5 proc.) jų yra skolininkės, o iš 192 vyrų 81 (42,2 proc.) jų nesugeba atlikti mokėjimų laiku. Tokie rezultatai rodo galimą įsipareigojimų vykdymo priklausomybę nuo lyties, nes *vyrai šiuo atveju šiek tiek labiau linkę uždelsti mokėjimus nei moterys*. Nustatant, ar lytis turi įtakos įsipareigojimų nevykdymui, apskaičiuota šių kintamųjų koreliacija, tam suformuluotos dvi hipotezės:

H_0: lyties ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos koeficientas lygus 0.

H_1: lyties ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos koeficientas nėra lygus 0.

Taikomas Pirsono koreliacijos koeficientas, parenkamas reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,05$.

27 lentelė. Pirsono koreliacijos koeficiento skaičiavimo rezultatai tikrinant lyties ir įsipareigojimų vykdymo ryšį

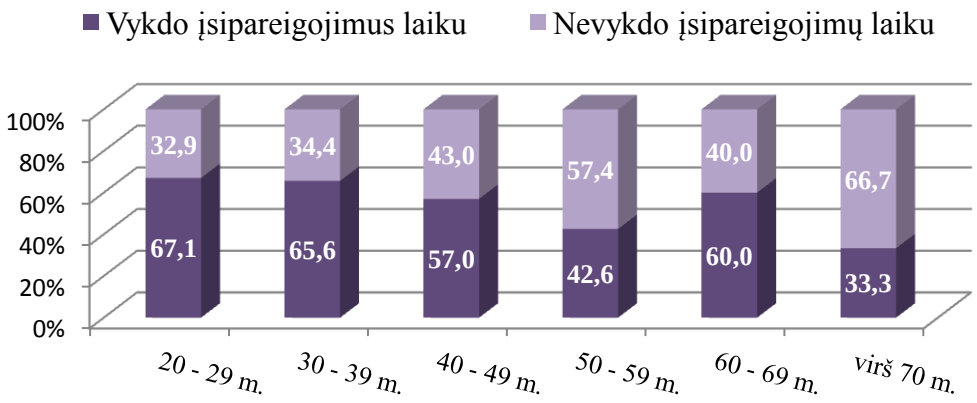
		Lytis	Įsipareigojimų vykdymas
Lytis	Pirsono koreliacija	1	,149*
	p-reikšmė		,038
	N (stebėjimų skaičius)	400	400

*. Koreliacija yra reikšminga su 0,05 reikšmingumo lygmeniu (2-tailed)

Kadangi apskaičiuotas reikšmingumo lygmuo (*p-reikšmė*) lygus 0,038 (žr. 27 lent.) ir jis mažesnis už pasirinktą reikšmingumo lygmenį (0,038 < 0,05), tai hipotezė H_0 atmetama, o pasitvirtina alternatyvioji hipotezė (***H_1***: lyties ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos koeficientas nelygus 0). Todėl daroma išvada, kad *lytis daro įtaką įsipareigojimų vykdymui*, t.y. kintamieji priklausomi.

Atsižvelgiant į gyvenimo ciklo teoriją, pagal kurią asmenų atsakomybė ir prisiimama skirtinga rizika priklauso nuo amžiaus, lyginamas įsipareigojimų vykdymas pagal amžiaus grupes. Anksčiau

nustatyta, jog vartojimo kreditų paklausa yra žymiai didesnė tarp jaunų žmonių, o labiausiai linkę prisiimti skolinius įsipareigojimus yra 30 – 39 metų asmenys. Palygintas įsipareigojimų vykdymas pagal skirtingas amžiaus grupes pavaizduotas žemiau esančiame grafike (žr. 12 pav.).

12 pav. **Įsipareigojimų nevykdymo procentinis pasiskirstymas pagal amžiaus grupes proc.**

Palyginus įsipareigojimų vykdymą pagal amžiaus grupes, nustatyta, jog jauni žmonės, kurie turi didžiausią poreikį kreditams, sugeba dar ir geriausiai vykdyti įsipareigojimus, nes gauti rezultatai, kad iš 216 asmenų, kurie yra 20 - 39 m., net 66,2 proc. įsipareigojimus vykdo laiku, tuo tarpu prasčiausiai mokėjimus laiku atlieka 50 - 59 m. ir virš 70 m. amžiaus grupės. Nors šie rezultatai ir rodo įsipareigojimų vykdymo priklausomybę nuo asmens amžiaus, tačiau siekiant galutinai įrodyti tokį ryšį, apskaičiuota šių kintamųjų koreliacija (žr. 9 priedo 8 lent.). Pritaikius Spirmeno koreliacijos koeficientą, gautas reikšmingumo lygmuo (*p-reikšmė*) lygus 0,007 ir jis yra mažesnis už pasirinktą reikšmingumo lygmenį ($\alpha = 0,05$), todėl nulinė hipotezė atmetama, o pasitvirtina alternatyvioji (***H*$_1$**). Todėl galima teigti, jog *asmens amžius daro įtaką įsipareigojimų vykdymui*.

Norint paaiškinti, kodėl jaunesni asmenys geriau vykdo įsipareigojimus, pastebėta, kad būtent 20 – 39 m. asmenys linkę įsipareigoti mažesne paskolos suma (iki 5000 Lt), nes net 47,2 proc. (net 102 iš 216 tiriamųjų) tokio amžiaus asmenų paskolos suma neviršija 5000 Lt. Be to, 20 – 39 m. amžiaus grupės pasižymi ir didesnėmis uždirbamomis bruto pajamomis: iš 120 asmenų, kurie uždirba daugiau nei 2601 Lt, aptartoji amžiaus grupė sudaro net 60,0 proc. tokių asmenų. Taigi, amžiaus ir įsipareigojimų nevykdymo priklausomybę gali sąlygoti faktas, jog jaunesni asmenys dar neturi didesnių finansinių įsipareigojimų, taip pat patiria mažesnes išlaidas, nes dažniausiai dar nėra sukūrę šeimos ir uždirba didesnes pajamas, todėl jiems lengviau valdyti savo įsipareigojimų vykdymą. Be to, kredito įstaigos suteikdamos paskolas ypač jauniems asmenims, jų mokumą vertina daug griežčiau, o dėl tokio sustiprinto rizikos vertinimo šioje amžiaus grupėje suteikiama mažiau „blogų“ paskolų. Kredito įstaigos vertina jaunus asmenis kaip vieną rizikingiausių grupių, nes tokiame amžiuje asmeninių finansų valdymo patirtis dar nepakankama, neretai jie stokoja atsakomybės jausmo ar pamiršta prisiimtus įsipareigojimus.

Toliau analizuojant, ar tokios asmens charakteristikos kaip gyvenamoji vieta, gaunamos bruto pajamos ir šeiminė padėtis gali turėti įtakos įsipareigojimų nevykdymui, buvo skaičiuojamas Spirmeno koreliacijos koeficientas ir suformuluotos tokios hipotezės:

H_0: asmens gyvenamosios vietos ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos koeficientas lygus 0; asmens bruto pajamų ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos koeficientas lygus 0; asmens šeiminės padėties ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos koeficientas lygus 0.

H_1: tiriamųjų gyvenamosios vietos ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos koeficientas nėra lygus 0; asmens bruto pajamų ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos koeficientas nėra lygus 0; asmens šeiminės padėties ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos koeficientas nėra lygus 0.

28 lentelė. Spirmeno koreliacijos koeficiento skaičiavimo rezultatai tikrinant gyvenamosios vietos, pajamų, šeiminės padėties ir įsipareigojimų vykdymo ryšį

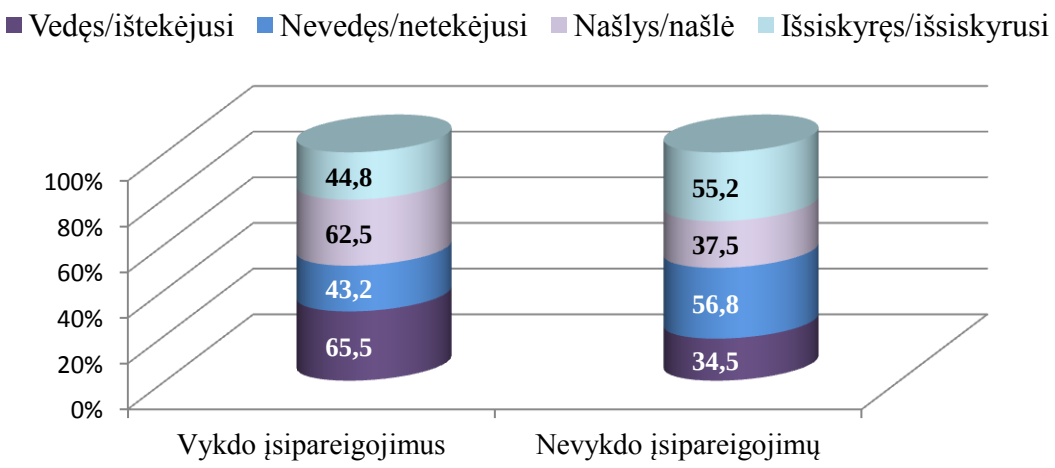
		Gyvenamoji vieta	Bruto pajamos	Šeiminė padėtis
Įsipareigojimų vykdymas	Spirmeno koreliacijos koeficientas	,040	-,017	,142**
	p-reikšmė	,430	,742	,005
	N (stebėjimų skaičius)	400	400	400

**. Koreliacija yra reikšminga su 0,01 reikšmingumo lygmeniu (2-tailed)

Kadangi dviem pirmaisiais atvejais (žr. 28 lent.) gautas reikšmingumo lygmuo (*p-reikšmė*) didesnis už pasirinktą reikšmingumo lygmenį α, t.y. 0,430 > 0,05 (gyvenamosios vietos ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos atvejis), 0,742 > 0,05 (asmens gaunamų bruto pajamų ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos atvejis), tai nulinė hipotezė šiais atvejais pasitvirtina (***H_0***: koreliacijos koeficientas lygus 0), koreliacija nereikšminga. Todėl galima teigti, jog tiek *gyvenamoji vieta, tiek asmens bruto pajamos nedaro įtakos įsipareigojimų vykdymui*, t.y. kintamieji nepriklausomi.

Analizuojant asmens gaunamos pajamas paprastai jos yra laikomos vienos iš tų rodiklių, kurios apibūdina finansines asmens galimybes ir parodo gebėjimą grąžinti skolas. Tačiau, kaip parodė rezultatai, didelės pajamos dar nereiškia įsipareigojimų vykdymo užtikrinimo, nes dažniausiai esant didesnėms pajamoms išlaidos irgi didesnės. Tai gali reikšti, jog patenkinus poreikius nebelieka pinigų santaupoms atsidėti ar įsipareigojimams atlikti, arba gaunantys didesnes pajamas nelinkę kontroliuoti savo finansų taip, kaip tai daro mažesnių pajamų namų ūkiai. Turimi pajamų duomenys gali ne visiškai atspindėti realybę, nes imdami paskolas asmenys gali nurodyti ne tikrąją pajamų sumą – nepagrįstai padidinti (suteikiant paskolą svarbu, kad įmoka neviršytų 40 proc. pajamų) arba nuslėpti gaunamas pajamas (vengiant mokesčių), kas turi įtakos skaičiavimų rezultatams – kad gautų paskolą tenkinančiomis sąlygomis. Taigi, vertinant asmens sugebėjimą vykdyti įsipareigojimus svarbu atsižvelgti ne kiek į pajamų dydį, bet į tai, ar tos pajamos yra stabilios ir garantuotos ateityje, kam ir skiria daugiausia dėmesio patys kreditoriai.

Trečiuoju atveju gautas reikšmė yra mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį, 0,005 < 0,05 (asmens šeiminės padėties ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos atvejis), todėl nulinė hipotezė atmetama, pasitvirtina alternatyvioji (***H*****$_1$**: koreliacijos koeficientas nėra lygus 0) ir daroma išvada, kad koreliacija reikšminga ir *asmens šeiminė padėtis turi įtakos įsipareigojimų vykdymui*. Asmenų pasiskirstymą pagal šeiminę padėtį ir įsipareigojimų vykdymą galima matyti 13 paveiksle.

13 pav. **Asmenų šeiminės padėties pasiskirstymas pagal įsipareigojimų vykdymą proc.**

Iš pavaizduotų rezultatų matyti, kad geriausiai mokėjimus laiku atlieka susituokę asmenys arba našliai (atitinkamai 65,53 proc. ir 62,5 proc.). Tuo tarpu net 56,76 proc. nesusituokusių ir 55,22 proc. išsiskyrusių namų ūkių nesugeba susitvarkyti su savo įsipareigojimais. Dar 2010 m. vartojimo paskolų bankas „Bigbank AS“ įvardindamas požymius, lemiančius klientų atsakingumą vykdant įsipareigojimus, kaip vienus iš svarbiausių išskyrė asmens amžių bei šeiminę padėtį („Bigbank AS“, 2010). Jie nustatė, kad kai asmuo yra susituokęs arba našlys įsipareigojimų nevykdymo galimybė smarkiai mažėja ir paskola grąžinama žymiai atsakingiau. Tokią tendenciją jie aiškina tuo, kad vertindami kitus kriterijus Baltijos šalyse, pastebėjo, jos Lietuvoje asmuo, turintis finansinių sunkumų, turi stiprų šeimos narių ar sutuoktinio palaikymą, kai Latvijoje ir Estijoje kiekvienas asmuo visą atsakomybę linkęs prisiimti vienas, o tai kartais būna labai sudėtinga ar net neįmanoma. Susituokę asmenys dažniausiai įsipareigojimus dalinasi su sutuoktiniu, todėl jiems lengviau valdyti skolas.

Kaip buvo minėta anksčiau, kadangi tiesioginė asmens nemokumo priežastis tarsi yra pats kreditas, toliau tyrime siekta išsiaiškinti, ar būtent paimto kredito charakteristikos tokios, kaip paskolos dydis, terminas, paskirtis, kelinta paskola, gali turėti įtakos įsipareigojimų nevykdymui. Analizei pasirinktas Spirmeno koreliacijos koeficientas ir iškeltos tokios hipotezės:

H$_0$: paskolos dydžio, termino, paskirties, skaičiaus ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos koeficientas lygus 0.

H$_1$: paskolos dydžio, termino, paskirties, skaičiaus ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos koeficientas nėra lygus 0.

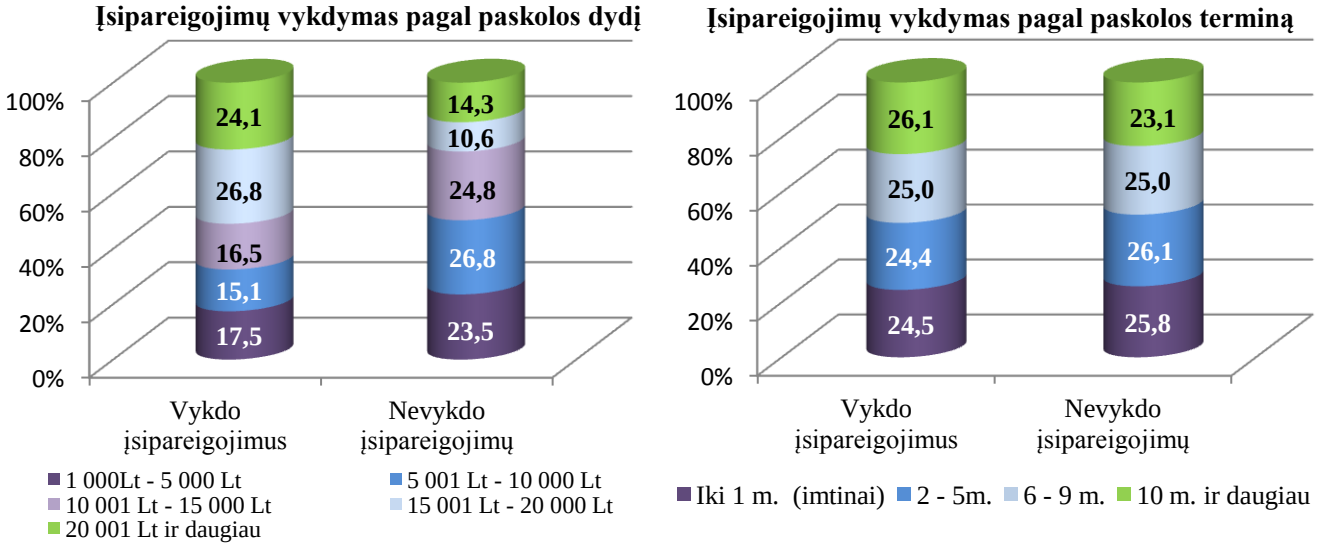
29 lentelė. Koreliacijos koeficiento skaičiavimo rezultatai tikrinant paskolos dydžio, termino, skaičiaus, paskirties ir įsipareigojimų vykdymo ryšį

		Paskolos dydis	Paskolos terminas	Kelinta paskola	Paskolos paskirtis
Įsipareigojimų vykdymas	Spirmeno koreliacijos koeficientas	-,108*	,116*	-,010	-,014
	p-reikšmė	,033	,021	,835	,788
	N (stebėjimų skaičius)	400	400	400	400

*. Koreliacija yra reikšminga su 0,05 reikšmingumo lygmeniu (2-tailed)

Pirmaisiais dviem atvejais gautas reikšmingumo lygmuo (*p-reikšmė*) mažesnis už α, t.y. 0,033 < 0,05 (paskolos dydžio ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos atveju) ir 0,021< 0,05 (paskolos grąžinimo termino ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos atveju), tai nulinė hipotezė šiais atvejais atmetama, o pasitvirtina alternatyvioji hipotezė (***H*****1**: koreliacijos koeficientas nelygus 0). Galima teigti, jog *tiek paskolos dydis, tiek paskolos terminas daro įtaką įsipareigojimų vykdymui*, t.y. kintamieji priklausomi.

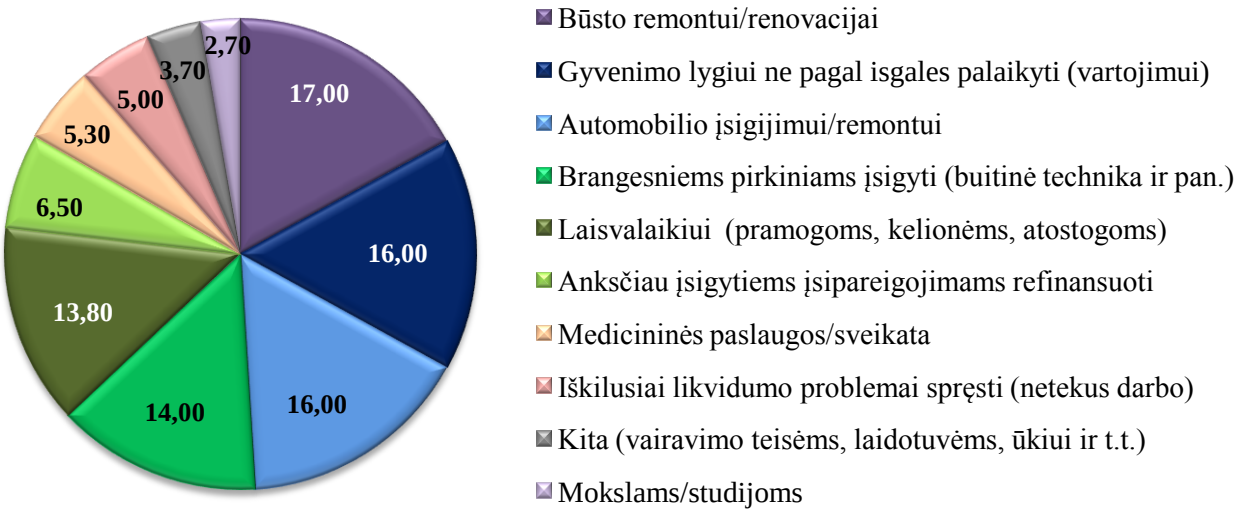
Kadangi vėlavimų galimybė priklauso nuo paskolos dydžio ir grąžinimo termino, išsamiau paanalizavus duomenis galima matyti (žr. 14 pav.), jog paprastai mažiau grąžinimo problemų kyla, kai pasiskolinta suma yra didesnė (diagrama kairėje) ir ilgesniam laikotarpiui (diagrama dešinėje). Nustatyta, jog geriausiai įsipareigojimus vykdo asmenys, turintys didesnes nei 15 001 Lt ir ilgesnio nei 10 metų laikotarpio paskolas, o prasčiausiai – turintys nuo 5 001 Lt iki 10 000 Lt ir 2 – 5 metų termino paskolas. „Bigbank AS“ ekspertai (2010) padarę panašias išvadas aiškina, jog ši tendencija pasireiškia, nes besiskolinantis didesnę sumą asmuo sprendimą priima dažniausiai ne spontaniškai, kaip kartais būna skolinantis mažesnes sumas, o apgalvotai, įvertinant poreikius ir finansines galimybes ir tai, kad skolindamasis ilgesniam laikotarpiui prisiima didesnę riziką, kurią stengiasi valdyti nuo pat pradžių.

14 pav. **Įsipareigojimų vykdymas pagal asmenų turimos paskolos dydį ir terminą proc.**

Trečiuoju atveju (asmens paskolų skaičiaus ir įsipareigojimų vykdymo koreliacija), gautas reikšmingumo lygmuo yra didesnis už pasirinktą lygmenį 0,835 > 0,05, todėl hipotezė H_0 priimama ir daroma išvada, kad koreliacijos koeficientas lygus nuliui ir *įsipareigojimų vykdymas nepriklauso nuo turimų paskolų skaičiaus*. Tačiau pastebima, jog nesvarbu kelintą paskolą pirmą, antrą ar trečią asmuo turi, jo elgsena vykdant įsipareigojimus nuo to nepriklauso, bet ketvirtąją paskolą pasiėmę asmenys išsiskiria, nes jie dažniau susiduria su negebėjimu atlikti mokėjimų laiku, t.y. iš jų net 71,4% yra skolininkai. Bet kadangi ketvirtą paskolą turinčių asmenų yra labai nedaug (tik 0,02 proc. visų tiriamųjų), todėl ir darant išvadas apie šių kintamųjų ryšį koreliacija laikoma nereikšminga.

Paskolos paskirties ir įsipareigojimų vykdymo koreliacijos atveju gautas reikšmingumo lygmuo taip pat yra didesnis už pasirinktą reikšmingumo lygmenį 0,788 > 0,05, todėl hipotezė H_0 priimama ir daroma išvada, kad koreliacijos koeficientas lygus nuliui ir *įsipareigojimų vykdymas nepriklauso nuo paskolos paskirties*. Tokie rezultatai nestebina, nes papildomai nustačius paskolos paskirties ir paskolos dydžio koreliaciją, ji yra nereikšminga (0,175 > 0,05), o prieš tai buvo įrodyta, kad įsipareigojimų vykdymas priklauso nuo paskolos dydžio. Nors ryšio tarp įsipareigojimų nevykdymo ir paskolos paskirties negalima įrodyti, tačiau vistiek galima pažiūrėti, kokiems tikslams žmonės dažniausiai skolinasi (žr. 15 pav.).

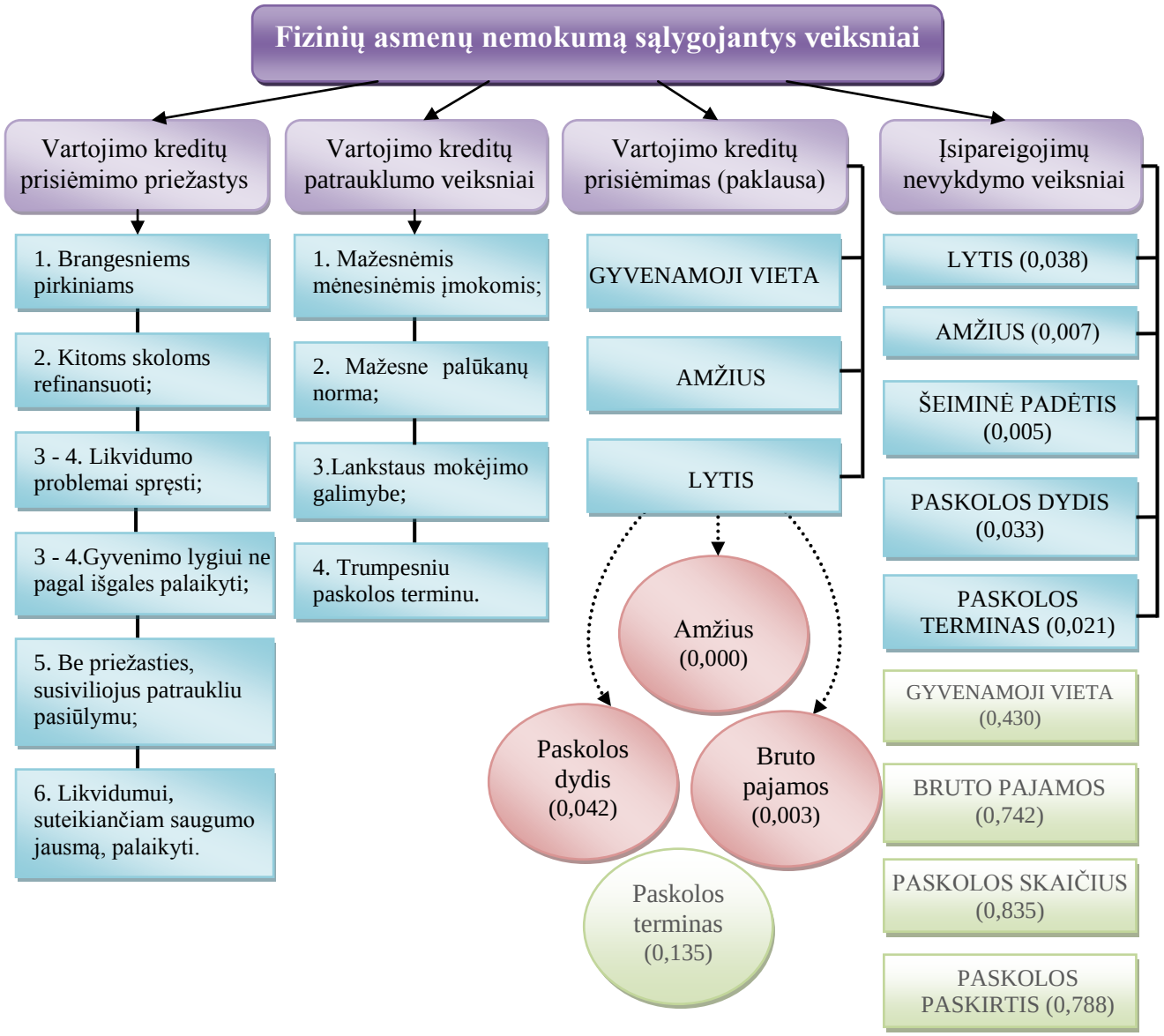

15 pav. **Vartojimo kreditų pasiskirstymas pagal skolinimosi paskirtį proc.**

Kaip galima matyti iš pasiimtų kreditų paskirties, žmonės nepakankamai supranta įsipareigojimų prisiėmimo bei vykdymo rimtumo ir toliau gyvendami ne pagal savo finansines galimybes yra priversti skolintis, nes atsižvelgus į pateiktą pasiskirstymą, pirmose vietose vis dar išlieka skolinimasis būsto renovacijai, automobiliui, brangiems pirkiniams ir tiesiog suvartojimui. Moterys yra linkusios daug labiau nei vyrai paskolas pasiimti brangesniems pirkiniams įsigyti, likvidumo problemai spręsti ar būsto remontui, o vyrai dažniau skolinasi – kitiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti,

automobiliui bei laisvalaikio pramogoms (žr. 9 priedo 9 lent.). Tuo tarpu, jaunesni žmonės linkę įsipareigoti dėl brangesnių pirkinių, kitų paskolų refinansavimo, vartojimo ar pramogų, kai vyresni – dėl likvidumo problemos sprendimo, būsto ir vartojimo (žr. 9 priedo 10 lent.). Tokios tendencijos tik dar kartą patvirtina, kad būtina analizuoti ir spręsti nemokumo problemą.

Taigi apibendrinant visą tyrimą, kuris buvo atliktas pirmiausia apklausiant 6 kompetetingus ekspertus ir analizuojant 400 įrašų apie išduotus vartojimo kreditus, galima daryti išvadą, jog tyrimas padėjo nustatyti veiksnius, kurie sąlygoja fizinių asmenų nemokumo problemą arba, atvirkščiai, skatina asmenis atlikti mokėjimus laiku bei išsiaiškintos priežastys, kodėl asmenys apskritai yra linkę prisiimti įsipareigojimus, dėl kurių ateityje gali nebesuvaldyti savo finansų. Gautus tyrimo rezultatus galima susisteminti į vieną modelį, kuris pateiktas 16 paveikslėlyje.

16 pav. **„Fizinių asmenų nemokumą sąlygojantys veiksniai“ tyrimo apibendrinti rezultatai**

Atlikus ekspertinį vertinimą išsiaiškinta, kad ekspertams pateikta anketa yra tinkama, o tyrime dalyvavę ekspertai yra kompetetingi. Pagal ekspertus, pagrindinės asmenų skolinimosi priežastys šiuo metu yra brangesniems pirkiniams įsigyti ar anksčiau įsigytiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti. Taip pat nustatyta, kad fizinių asmenų bankrotas nesumažins neatsakingai prisiimamų vartojimo paskolų masto. Kalbant apie vartojimo kreditų patrauklumą, jis labiausiai pasireiškia mažesnėmis mėnesinėmis įmokomis, o mažiausiai – trumpesniu paskolos terminu. Tokie rezultatai rodo, kad imdami paskolą žmonės detaliai neapsvarsto visų įsipareigojimų sąlygų (palūkanų, termino ir t.t.). Tuo tarpu sprendimų priėmimo procesas yra glaudžiai susijęs su piniginių srautų ir finansinių galimybių numatymu, todėl sprendimas, kuris daro įtaką ateities pinigų srautams, turi būti pagrįstas visų įmanomų sąlygų pasekmių įvertinimu ir priimamas tik išanalizavus informaciją, kuria įvertinama laukiama nauda.

Imties duomenų palyginimas su populiacijos duomenimis taip pat parodė, kad naudojimosi vartojimo kreditais paklausą lemia asmens lytis, amžius, gyvenamoji vieta. Nustatyta, kad ne moterys, o vyrai labiau linkę prisiimti finansinius įsipareigojimus ir moterų imamų vartojimo kreditų dydis yra statistiškai reikšmingai mažesnis (nuo 51,46 iki 2053,98 Lt) nei vyrų. Manoma, kad viena iš to priežasčių yra vyrų gaunamos didesnės bruto pajamos (įvertinta), kas kreditoriams leidžia skolinti didesnes sumas. Analizuojant kreditų paklausą pagal amžių, galima taikyti gyvenimo ciklo teoriją, nes ištirta, kad kreditų paklausa žymiai didesnė tarp jaunų žmonių, o labiausiai linkę skolintis 30 – 39 m. asmenys. Įvertinus kiekvienos lyties amžiaus duomenis atskirai, nustatytas ne vienodas kreditų nebepatrauklumo atsiradimo metas: moterims jis prasideda esant 50 - 59 m., o vyrams – 40 - 49 m., nors svarbu tai, kad vyrų poreikis kreditams prasideda dar ankstyvojoje jaunystėje nuo 20 metų. Taip pat statistiškai reikšmingai skiriasi ir besiskolinančiųjų amžiaus vidurkis pagal lytį: vidutinis moters, besinaudojančios vartojimo kreditu, amžius yra nuo 2,9 iki 7,1 metų didesnis nei vyro. Vyresniems nei 50 metų asmenims kreditai tampa nebepaklausūs. Tyrimas parodė, kad didžiųjų miestų gyventojai yra labiausiai linkę prisiimti finansinius įsipareigojimus iš visų, nes vartojimo kreditus siūlančios įmonės dažniausiai yra susitelkusios didžiuosiuose miestuose, o kur didesnė pasiūla – ten didesnė ir paklausa.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad iš 400 asmenų 159 susiduria su nemokumo rizika, nes nesugeba laiku įnešti paskolos įmokų. Tokia situacija rodo, kad analizuojant vartojimo kreditų rinką yra susiduriama su nemokumo rizika. Atsižvelgiant į rezultatus, manoma, kad didžioji dalis asmenų leisdami sau uždelsti mokėjimus, nesupranta įsipareigojimų vykdymo rimtumo ir todėl elgiasi ne taip kaip turėtų, o taip kaip nori. Ateityje toks asmenų pasirinkimas gali lemti sunkumus skolinantis ir siekiant finansinių tikslų. Mokėjimų vėlavimo pričastys gali būti pašalinamos atsakingai planuojant savo išlaidas, kaupiant santaupas ir kitaip valdant savo finansus, trumpai sakant – apgalvotu elgesiu.

Palyginus įsipareigojimų vykdymą pagal lytį bei amžių, paaiškėjo, jog iš 208 moterų 37,5 proc. jų nesugeba atlikti mokėjimų laiku, o iš 192 vyrų - 42,2 proc. Vyrai šiuo atveju labiau linkę uždelsti mokėjimus nei moterys. Taip pat nustatyta, kad geriausiai sugeba vykdyti įsipareigojimus jauni

žmonės, tuo tarpu prasčiausiai – 50 - 59 m. ir virš 70 m. amžiaus grupės. Koreliacinė analizė parodė, kad nemokumas priklauso nuo lyties ir nuo amžiaus, todėl analizuojant vartojimo kreditų duomenis galima taikyti gyvenimo ciklo teoriją. Materializmu paremtoje visuomenėje neatsakingas naudojimasis vartojimo kreditais gali privesti prie asmeninio bankroto, todėl svarbu, kad kreditoriai apdairiai reguliuotų vartojimo kreditų pasiūlą ne tik jauniems neturintiems finansų valdymo patirties asmenims, ką jie daro šiuo metu, bet visiems rizikingiems klientams. Atsakingas įsipareigojimų vykdymas yra viena iš finansų valdymo taisyklių, todėl patartina kiekvienam kontroliuoti ir planuoti savo piniginius srautus, nes finansų valdymu galima pasiekti teigiamų rezultatų ir tapti mažiau rizikingu.

Finansinės asmens galimybės yra svarbios mokumui, nes jos parodo gebėjimą grąžinti skolas. Vienas tokių rodiklių yra bruto pajamos, tačiau, tyrimu įrodyta, jog didelės pajamos dar neužtikrina įsipareigojimų vykdymo (koreliacija nereikšminga). Prieita išvados, kad vertinant asmens sugebėjimą grąžinti skolas svarbu atsižvelgti ne kiek į pajamų dydį, bet į jų stabilumą ir garantuotumą ateityje. Taip pat nustatyta, kad šeiminė padėtis turi įtakos mokumui, nes kai asmuo yra susituokęs arba našlys nemokumo galimybė smarkiai mažėja ir paskola grąžinama atsakingiau. Ne vienišas asmuo linkęs atsakomybę dalintis su sutuoktiniu, kitais šeimos nariais, todėl jam lengviau valdyti skolas.

Kadangi tiesioginė asmens nemokumo priežastis lyg ir yra pats kreditas, tyrime buvo analizuotos tam tikros kredito charakteristikos ir nustatyta, kad paskolos dydis ir terminas yra ne tik tarpusavyje susiję, nes nuo jų priklauso mėnesinė įmoka, bet ir turi įtakos nemokumui. Prasčiausiai įsipareigojimus vykdo asmenys turintys mažesnes ir trumpesnio termino paskolas.

Prisiimant ilgalaikius įsipareigojimus labai svarbu žinoti, koks įsipareigojimas yra priimtinas pagal finansines galimybes, nes tai gali padėti priimti teisingesnį sprendimą. Asmenims rekomenduojama racionaliai ir kritiškai vertinti finansines galimybes, įvertinti nepalankaus scenarijaus tikimybę, skolinantis atkreipti dėmesį ne į pajamų dydį, bet jų stabilumą. Kas kart pasikeitus finansinei padėčiai asmeniui naudinga pakartotinai įvertinti galimybę vykdyti įsipareigojimus. Taigi, atlikus tyrimą, išsiaiškinta, kad individai, kurie mąsto neracionaliai ir nepasveria savo galimybių, kurie stokoja žinių ir gyvena ne pagal išgales, dažniau susiduria su nemokumo rizika ir priima klaidingus finansinius sprendimus, kurie ateityje neleidžia pasiekti finansinės gerovės.

IŠVADOS IR SIŪLYMAI

1. Pastaruosius dešimtmečius asmenų skolinimasis žymiai padidėjo ir namų ūkių skola vis dar sparčiai auga daugelyje šalių. Toks nevaldomas ir neapgalvotas skolinimasis gali privesti daugelį namų ūkių prie nemokumo problemos. Nemokumo sąvoka naudojama apibrėžti skolininko finansinei padėčiai, kai jis nebesugeba vykdyti įsipareigojimų laiku, nesumažinęs savo minimalių išlaidų ir nepabloginęs gyvenimo lygio, kas palaipsniui nulemia socialinę atskirtį, didesnes išlaidas (dėl delspinigių, teismų) ir pasyvų dalyvavimą ekonomikos plėtroje.
2. Mokslinėje literatūroje išskiriami du tapimo nemokiu požiūriai: ekonominis ir socialinis. Ekonominis – nemokiu tampama dėl prasto finansų valdymo, pervertinamų galimybių arba dėl taikomų aukštų palūkanų už kreditą, socialinis – dėl išorinių priežasčių (liga, nedarbas ir pan.). Skirtingai nei verslo pasaulyje, „rinkos pataisymai“ negali pašalinti nemokių asmenų, paliekant „stipriausius“, todėl autoriai, kaip atsaką į nemokumą, siūlo reabilitaciją, prevenciją ir skolininko padėties sušvelninimą. Pirmenybė teikiama prevencijai, kai optimalus prevencijos priemonių modelis apima griežtesnę paskolų išdavimo sistemą, informacinės sistemos apie skolininkus, kreditorius diegimą, finansinio švietimo programas ir konsultacijas.
3. 2013 m. duomenimis Lietuvoje fizinių asmenų bankrotu galėtų pasinaudoti 12 700 asmenų, kas rodo, jog nemokumo veiksniams nustatyti skiriama nepakankamai dėmesio. Mokslinėje literatūroje susiduriama su problema, kad nėra sisteminių duomenų (modelio) konkrečiai įvertinančių pasiskolinusių asmenų nemokumo veiksnius. Daugelis užsienio autorių tiria nemokumo reikšmę kreditoriui labiau teisiniu, socialiniu ar psichologiniu aspektu, pasirinkdami vieną konkretų veiksnį. Lietuvoje taip pat tik nedaugelis autorių analizuoja gyventojų nemokumą, kadangi ši sąvoka yra pakankamai nauja teisės terminijoje.
4. Nevaldomas įsiskolinimas gali nemažai kainuoti tiek skolininkui, kreditoriui, tiek visuomenei, todėl norint suvaldyti nemokumo lygį ir padėti asmeniui suprasti savo finansų valdymo klaidas, kad jos nesikartotų ateityje, ypač svarbūs yra nemokumą sąlygojantys veiksniai, kurie nustatyti atlikus ekspertinį vertinimą ir 2012 metų duomenų, apie išduotus vartojimo kreditus keturiems šimtams asmenų, analizę. Pirmiausia nustatyta, kad pagrindinės vartojimo kredito pasiėmimo priežastys šiuo metu yra brangesniems pirkiniams įsigyti ir ankstesniems įsipareigojimams refinansuoti. Asmenys, turėdami santaupų, nelinkę skolintis likvidumo lygiui palaikyti, kuris suteikia saugumo jausmą. Įvertinta, kad bankrotas nesumažina rizikingų vartojimo paskolų masto, kurias asmenys renkasi dažniausiai dėl mažesnių mėnesinių įmokų ir palūkanų normų.
5. Kiekybiniu tyrimu nustatyta individo lyties, amžiaus, gyvenamosios vietos įtaka vartojimo kreditų paklausai. Ištirta, kad vyrai labiau nei moterys linkę įsipareigoti ir moterų imamų

vartojimo kreditų dydis yra statistiškai reikšmingai mažesnis. Vartojimo kreditų atveju galima taikyti gyvenimo ciklo teoriją, nes jų paklausa didesnė tarp jaunų žmonių, o dažniausiai skolinasi 30 – 39 m. asmenys. Kreditų nebepaklausumas moterims prasideda esant 50 - 59 m., o vyrams – 40 - 49 m. Taip pat įrodyta, kad didžiųjų miestų gyventojai yra labiausiai linkę prisiimti finansinius įsipareigojimus, nes vartojimo kreditų pasiūla šiuose miestuose yra didžiausia.

6. Tyrimu nustatyta, kad beveik pusė kreditais besinaudojančių asmenų susiduria su nemokumu, kurį sąlygoja lytis, amžius, šeiminė padėtis, paskolos dydis ir terminas. Tiriant vartojimo kreditus nustatyta, kad vyrai labiau linkę uždelsti mokėjimus nei moterys. Pagal amžių įsipareigojimus prasčiausiai vykdo 50 - 59 m. ir virš 70 m. amžiaus grupės. Taip pat ištirta, kad kai asmuo yra susituokęs arba našlys įsipareigojimų nevykdymo galimybė smarkiai mažėja ir paskola grąžinama atsakingiau. Kadangi vėlavimų galimybė priklauso nuo paskolos dydžio ir grąžinimo termino, nustatyta, jog paprastai daugiausia grąžinimo problemų kyla, kuomet pasiskolinta suma yra nuo 5 001 Lt iki 10 000 Lt ir 2 – 5 metų termino.
7. Skolininko elgesio strategijos yra labai svarbios siekiant išvengti nemokumo, tačiau ir kreditorių veiksmai yra vienodai svarbūs. Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, asmenims siūloma racionaliai ir kritiškai vertinti finansines galimybes bei poreikius, atsakingai planuoti pinigų srautus, nesivadovauti spontaniškumu skolinantis, įvertinti nepalankaus scenarijaus tikimybę, skolinantis vertinti ne pajamų dydį, bet jų stabilumą, nuodugniai išanalizuoti kredito suteikimo sąlygas ypač dėl „mažesnių“ palūkanų, kas kart pasikeitus finansinei padėčiai iš naujo įvertinti galimybę vykdyti įsipareigojimus ir matant grėsmę, nedelsiant reaguoti. Kreditorius, būdamas kreditų rinkos profesionalas, kur kas pajėgesnis įvertinti paskolos riziką ir ją valdyti, todėl skolintojui siūloma apdairiau reguliuoti kreditų pasiūlą ne tik jaunų asmenų grupėms, ką jie daro šiuo metu, bet ir potencialiai rizikingiems klientams, kuriems nustatyti siūloma naudoti kredito reitingą. Kreditoriai turėtų neklaidinančiai pateikti skolinimosi sąlygas, nepiktnaudžiaujant rinkodaros priemonėmis.

Numatomos tolimesnės tyrimo galimybės kuriant statistiškai pagrįstą nemokumo valdymo modelį, atskleidžiantį individų skolinių įsipareigojimų valdymo įpročius. Modelis galėtų būti realybę atitinkančio ir nemokumo rizikai vertinti tinkančio tikslesnio metodo pagrindas. Be to, kai kurie darbo rezultatai jau pristatyti mokslinėse publikacijose – „Default and personal credit rating“ publikuotas 2012 m. Sofijos Žinių visuomenės instituto mokslo darbų žurnale „KSI transactions on knowledge society“ ir „Factors of households‘ default“ publikuotas 2013 m. Komarno J.Selye universiteto leidinyje „Acta Oeconomica Universitatis Selye“.

LITERATŪRA

1. **Abdou H. A., J. Pointon**. Credit Scoring, Statistical Techniques and Evaluation Criteria: A Review of the Literature // International Journal Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management. - United Kingdom, 2011, vol. 18, no. 2–3, p. 59–88. – ISSN 1099-1174. – URL: https://msbfile03.usc.edu/digitalmeasures/oleary/intellcont/ISI%20citations%20and%20proceedings-from%20journal-1.pdf.

2. **Agarwal S., Chomsisengphet S., Liu C., Souleles S.** Benefits of Relationship Banking: Evidence from Consumer Credit Markets // Federal Reserve Bank of Chicago working paper, 2009. Prieiga per internetą: http://203.81.22.43/frsc2009/papers/8d07d4a1-666c-4b70-a3dd-63bf13d937e2.pdf [žiūrėta 2013-03-25].

3. **Aitis T.** Fizinių asmenų bankrotas: elektroninė knyga. – Vilnius: FAB, 2013. – 31 p. – ISBN 978-609-408-438-6.

4. **Anderson R**.The Credit Scoring Toolkit: Theory and Practice for Retail Credit Risk Management and Decision Automation. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 731 p. – ISBN9780191527654. – URL: http://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199226405.html.

5. **Apeldoorn J. C.** The "Fresh Start" for Individual Debtors: Social, Moral and Practical Issues // International Insolvency Review. – Great Britain, 2008, vol. 17, p. 65. – ISSN 1180-0518.

6. **Atsakingojo skolinimo nuostatai 2011m**. http://www.lb.lt/atsakingojo_skolinimo_nuostatai_1 [žiūrėta 2013-09-14].

7. **Avery R. B**., **Calem P., Canner G**. Consumer credit scoring: Do situational circumstances matter? // BIS Working Papers. – Basel, 2004, no. 146, p. 1–17. – ISSN 1020-0959. – URL: http://www.ecri.eu/new/system/files/40+bis_working_paper.pdf.

8. **Augustinaitis A. ir kt.** Lietuvos e. valdžios gairės: ateities įžvalgų tyrimas: kolektyvinė monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009. – 350 p. – ISBN 978-9955-19-160-5.

9. **Barefoot A. S**. Credit Scoring at a Crossroads: Privacy, Access, and Fairness Concerns Can Be Successfully Addressed // ABA Banking Journal, 1996, vol. 88, no. 6, p. 26–31. http://www.questia.com/googleScholar.qst?docId=5000359651, [žiūrėta 2012-09-09].

10. **Barry M**. The News: Overindebtedness and Late Payments // Credit Management, 2004, p. 9-15. – ISSN 02652099.

11. **Bernotaitė K**. Nemokumo teisinio reguliavimo ypatumai// Jurisprudencija. - Vilnius, 2005, no. 77 (69), p. 11-17. – ISSN 13926195. – URL: https://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/st/archyvas/dwn.php?id=268382.

12. **Betti G., Dourmashkin N., Rossi M. C., Verma V., Yin Y**. Study of the problem of Consumer Indebtedness: Statistical Aspects // Final Report. – Great Britain, 2001, p.1-122. – URL: http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/fina_serv/cons_directive/fina_serv06_en.pdf.

13. **„Bigbank AS“ pranešimas spaudai apie veiksnius, turinčius įtakos įsipareigojimų nevykdymui**. http://www.delfi.lt/verslas/verslas/bankininkai-issiaiskino-kas-yra-pavyzdingiausi-klientai.d?id=37323955, [žiūrėta 2013-10-09].

14. **Bilevičienė T., Jonušauskas S.** Statistinių metodų taikymas rinkos tyrimuose: vadovėlis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011. – 307 p. – ISBN 978-9955-19-242-8.

15. **Brennan C., Gallagher K**. Consumer Overindebtedness: a Review of the Quality of Money Advice Services in Scotland // International Journal of Consumer Studies. – Great Britain, 2007, vol. 31, no. 6, p. 623-629. – ISSN 14706423.

16. **Burns B., Quinn T.**Keeping score on credit scores: an overview of credit scores, credit reports, and their impact on consumers // Subcommittee on Financial Institutions and Consumer Credit Hearing. – Washington, 2010, 111 congress, 2th session, p. 11–234. – ISBN 9780160862823 – URL: http://financialservices.house.gov/Media/file/hearings/111/Printed%20Hearings/111-117.pdf.

17. **Butkus K. ir kt**. Fizinių asmenų nemokumo problemų sprendimo būdų analizė // Taikomasis mokslinio tyrimo darbas. – Vilnius: Įmonių bankroto valdymo departamentas, 2005. – 80 p. – URL: http://www.bankrotodep.lt/Doc/nvaa.doc.

18. **Demyanyk Y**. Your Credit Score Is a Ranking, Not a Score // Economic Commentary / Federal Reserve Bank of Cleveland Cleveland. – Cleveland, 2010, no. 2010(16), p. 1–4. – ISSN 0428-1276.–URL: http://www.clevelandfed.org/research/Commentary/2010/2010-16.pdf?WT.oss=Consumer%20Credit&WT.oss_r=6560.

19. **Dick A. A., Lehnert A.** Personal Bankruptcy and Credit Market Competition // Journal of Finance. – United States, 2009, vol. 65, no. 2, p. 655-686. – ISSN 0022-1082. – URL: http://faculty.insead.edu/dick/personal/documents/pers_bkp_cred_comp.pdf.

20. **Europos prognozavimo stebėsenos tinklo pranešimas apie praktikoje plačiausiai taikomus tyrimų metodus (2008 m.).** http://ec.europa.eu/research/foresight/10/article_3962_en.htm#notes [žiūrėta 2013-06-25].

21. **Fair Isaac Corporation**. Understanding your FICO score, 2011. Prieiga per internetą: http://www.myfico.com/downloads/files/myfico_uyfs_booklet.pdf, [žiūrėta 2012-09-16].

22. **Fensterstock A**.Credit scoring and the next step // Business Credit. – Columbia, 2005, vol. 107, no. 3, p. 46–49. – ISSN 0897-0181. URL: http://www.pbdsinc.com/collateral/CREDIT%20SCORING%20AND%20THE%20NEXT%20STEP.pdf.

23. **Fillotto U., Nicollini G**. The role of Self-accounting and Financial Capability in consumer credit decisions // Asian Academic Accounting Association Annual Conference. – Istanbul, 2009, 10th conference, p. 1–18. – ISBN 978-975-8919-54-3. – URL: http://ecri.be/new/system/files/2009_FilottoNicolini_FinancialCapabilityInConsumerCreditDecisions.pdf.

24. **Fuller J., Dawson E**. FICOScores: Uses and Misuses // Convenient or Invasive: The Information Age/ [editors: K. R. Larsen, Z. A. Voronovich]. – Boulder, Colorado: Ethica Publishing, 2007, p. 21–30. – ISBN 0-9764284-3-1. – URL: http://www.ethicapublishing.com/ConvenientorInvasive.pdf#page=29.

25. **Getter D**. Consumer Credit Risk and Pricing // The Journal of Consumer Affairs. – United States, 2006, vol. 40, no. 1, p. 41-63. – ISSN 0022-0078.

26. **Gruodytė E., Kiršienė J., Astromskis P**. Fizinio asmens bankroto problema: teisiniai aspektai // Jurisprudencija. – Kaunas, 2010, vol. 3, p. 213–232.– ISSN 2029–2058.

27. **Hanson J., Kysar D**. Taking Behavioralism Seriously: the Problem of Market Manipulation // New York University Law Review / Harvard Public Law Working Paper. – New York, 2000, vol. 74, p. 1-632.

28. **Hendricks E**. Credit Scores and Credit Reports. How the System Really Works, What You Can Do / 2nd edition. – Washington: Privacy Times, 2005, p. 335. – ISSN 096454863. – URL: http://www.house.gov/apps/list/hearing/financialsvcs_dem/hendricks_testimony.pdf.

29. **Huls N**. Overindebtedness and Overlegalization: Consumer Bankruptcy as a Field for Alternative Dispute Resolution // Journal of Consumer Policy, 1997, vol. 20, no. 2, p. 143-159. – ISSN 01687034.

30. **Yerex Y. P.** The Consumer-Driven Economy at a Crossroads // Business Economics, 2011, vol. 46, no. 1, p. 32-42. – ISSN 0007-666X.

31. **Jurevičienė ir kt.** Finansinių paslaugų vadovas: paskolos. – Vilnius, 2009, p. 95-128. – ISBN 978-9955-783-03-9. – URL: http://www.lb.lt/finansiniu_paslaugu_vadovas.

32. **Jurevičienė D., Sukačevskytė V.** Default and personal credit rating // KSI transactions on knowledge society: a publications of the Knowledge Society Institute / V international science conference "Knowledge society" and VI international science conference for young researchers "Technical science and industrial management". - Sofia: Knowledge Society Institute, 2012, vol. 5, no. 3, p. 31-34. – ISSN 1313-4787.

33. **Jurevičienė D., Sukačevskytė V.** Faktory domácností factors of households‘ default // Journal Acta Oeconomica Universitatis Selye: Vedecký recenzovaný časopis. - Komárno: J.Selye University, 2013, vol. 2., no. 1, p. 131-143. - ISSN 1338-6581.

34. **Karlan D., Zingman J**. Expanding Credit Access: Using Randomized Supply Decisions to Estimate the Impacts // The Review of Financial Studies, 2009, vol. 23, no. 1, p. 433-464.

35. **Kiesilainen N. J., Henrikon A. S**. Report on Legal Solution to Debt Problems in Credit Societies // Department of Law Umea University. – Strasbourg, 2005, no. 11, p. 1-11. – URL: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdcj/CJSDEBT/CDCJ-BU_2005_11e%20rev.pdf

36. **Kilborn J**. Behavioral Economics, Overindebtedness & Comparative Consumer Bankruptcy: Searching for Causes and Evaluating Solutions // Emory Bankruptcy Developments Journal. – Germany, France, 2005, vol. 22, no. 1, p. 13-45. – ISSN 08907862.

37. **Kreditų biuro „CreditInfo“ pranešimas spaudai apie Lietuvos gyventojus, kurie galėtų pasinaudoti asmens bankrotu šalyse.** http://www.creditinfo.lt/sistema-imones/sais-kreditu-biuras/sais-duomenys-ankstyvojoje-stadijoje/kredit-valdymo-sistema/contact-us/info-verslo-skolos/pranesimai-spaudai/2013/03/01/7-10-bankrutuoti-galinciu-gyventoju-yra-vyrai/, [žiūrėta 2013-08-25].

38. **Kreditų biuro „CreditInfo“ pranešimas spaudai apie Lietuvos gyventojų pradelstų mokėjimų skaičių.** http://www.creditinfo.lt/sistema-imones/sais-kreditu-biuras/sais-duomenys-ankstyvojoje-stadijoje/kredit-valdymo-sistema/contact-us/info-verslo-skolos/pranesimai-spaudai/2013/07/23/gyventoju-skolos-augo-panasiu-tempu/, [žiūrėta 2013-08-25].

39. **Kreditų biuro „CreditInfo“ skolininko apibrėžimas.** https://www.manocreditinfo.lt/Klausimai [žiūrėta 2013-05-05].

40. **Lander D**. It 'Is' the Best of Times, It 'Is' the Worst of Times": a Short Essay on Consumer Bankruptcy after the Revolution // American Bankruptcy Law Journal. – United States, 2004, vol. 78, no. 2, p. 201-219. – ISSN 00279048.

41. **Langevoort D**. Behavioral Theories of Judgment and Decision Maiking in Legal Scholarship: A Literature Review // Vanderbilt Law Review. – 1998, vol. 51, p 1499-1520. – ISSN 1499 7886.

42. **Lehnert A., Maki M.** Consumption, debt and portfolio choice: testing the effect of bankruptcy law // Finance and economics discussion series / Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs, Federal Reserve Board, 2002. – 94 p. – URL: http://www.federalreserve.gov/pubs/feds/2002/200214/200214pap.pdf.

43. **Lietuvos banko pranešimas spaudai apie vartojimo kreditų rinkos apžvalgą.** http://vz.lt/article/2012/11/12/lietuvos-bankas-ateina-gelbeti-greituju-kreditu-rinkos#ixzz2luG3DFRR, [žiūrėta 2013-11-07].

44. **Lietuvos laisvosios rinkos instituto ekspertizė dėl fizinių asmenų bankroto įstatymo projekto (XIP-450) (2009-05-05).**

http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/llri_ekspertize_del_fiziniu_asmenu_bankroto_istatymo_projekto_xip_450/5339, [žiūrėta 2013-09-15].

45. **Lietuvos statistikos departamento duomenys apie pilnamečius Lietuvos gyventojus pagal lytį ir amžiaus grupes (2012 m.)**. http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3010206&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSId=3212&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14 , [žiūrėta 2013-10-01].

46. **Lietuvos statistikos departamento duomenys apie pilnamečius Lietuvos gyventojus pagal gyvenamąją vietą (2012 m.)**. [žiūrėta 2013-10-02]. http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectout/print.asp?pxfile=D:\statbank\Temp\20131127225835136893 43M3010203.px&outfile=D:\statbank\Temp\20131127225835136893 43M3010203&FileformatId=1&Queryfile=20131127225835136893 43M3010203&PLanguage=0&MainTable=M3010203&MainTablePrestext=>>>Gyventojų skaičius metų pradžioje. Požymiai: administracinė teritorija, amžius (5 m. amžiaus grupės), lytis&potsize=994&Buttons=5&TableStyle=

47. **Lopes P.** Credit Card Debt and Default over the Life Cycle // Journal of Money, Credit & Banking (Wiley-Blackwell), 2008, vol. 40, no. 4, p. 769-790. – ISSN 0022-2879. – URL: http://eprints.lse.ac.uk/24869/1/dp470.pdf.

48. **Lusardi A., Tufano P**. Debt Literacy, Financial Experience, and Overindebtedness // Center for Research on Pensions and Welfare Policies Working Paper. – Turin, 2009, no. 83, p. 1–44. – ISSN 0017-8012. – URL: http://cerp.unito.it/images/stories/pubblicazioni/wp_83.pdf.

49. **Manning R**. Credit Card Nation: the Consequences of America's Addiction to Credit // Basic Books 1st edition. – United States, 2000. – 416 p. – ISBN 0465043674.

50. **McDonald I**. The Labour Government and Access to Affordable Credit—More Spin than Action? // Journal of Social Welfare and Family Law, 2005, vol. 27, no. 3–4, p. 395–419. – ISSN 0964-9069.

51. **Porter K.** The Damage of Debt // The Journal of Law School / Washington and Lee Law Review, 2012, vol. 69, no. 2, p. 979-1023. – URL: http://law.wlu.edu/deptimages/lewis%20law%20center/PorterDiscussionDraft.pdf.

52. **Pukėnas K.** Kokybinių duomenų analizė SPSS paketu: mokomoji knyga. – Kaunas: LKKA, 2009. – 93 p. – ISBN 9955-622-18-0. – URL: http://www.lkka.lt/sites/default/files/dokuumentai/studentams/norminiai_dokumentai/paskaitos/kokyipyr_biniu_duomenu_analize_SPSS_programa.pdf.

53. **Punch L**. Shedding light on credit scores // Credit Card Management. – New York, 2000, vol. 13, no. 5, p. 78–80. – ISSN 0896-9329. – URL: http://elibrary.ru/contents.asp?issueid=234177.

54. **Reifner U., Kiesilainen J., Huls N., Springeneer H**. Consumer Overindebtedness and Consumer Law in the European Union // Final Report / Erasmus University Rotterdam/School of Law University of Helsinki/Helsinki Collegium for Advanced Studies, 2003, p. 1-259.

55. **Rudzkienė V.** Mokslinių tyrimų metodai. http://www.minfolit.lt/files/Pranesimai/Moksliniu%20tyrimu%20metodai.ppt [žiūrėta 2013-09-06].

56. **Rudzkienė V**. Socialinė statistika: bendrasis aukštųjų mokyklų vadovėlis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. – 257 p. – ISBN 9955-19-002-7. – URL: http://vital.home.mruni.eu/wp-content/uploads/2009/10/vadovelis-socialine-statistika.pdf.

57. **Saunders A., Allen L**. Credit Risk Measurement - New Approaches to Value at Risk and Other Paradigms / 2nd edition. – New York: John Wiley and Sons, 2002. – 319 p. – ISBN 0-471-21910-X. – URL: http://www.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=pGMLAd2WvasC&oi=fnd&pg=PR12&ots=4GeuoTUImH&sig=61VVxVbMT5JWKAM0i557K2YLHyQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

58. **Stephen F**. Overindebtedness: The Second Report // Credit Management. – Great Britain, 2003. – 36 p. – ISSN 02652099.

59. **Thomas L. C**. A survey of credit and behavioural scoring: forecasting financial risk of lending to consumers // International Journal of Forecasting / University of Edinburgh Department of Business Studies. – Edinburgh, 2000, vol. 16, no. 2, p. 149–172. – ISSN 0169-2070 URL: http://www.yaroslavvb.com/papers/thomas-survey.pdf.

60. **Vartojimo kredito įstatymo aktuali redakcija (2011 m.).** http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=390016&p_query=&p_tr2=, [žiūrėta 2013-11-16]

61. **White M. J.** Bankruptsy Reform and Credit Cards // The Journal of Economics Perspectives, 2007, vol. 21, no. 4, p. 175-199. – ISSN 0895-3309. – URL: http://www.econ.ucsd.edu/~miwhite/JEPIII.pdf.

62. **2008 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/48/EB „Dėl vartojimo kredito sutarčių ir panaikinanti Tarybos direktyvą 87/102/EEB** http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:133:0066:0092:LT:PDF, [žiūrėta 2013-04-01].

Sukačevskytė V. Fizinių asmenų nemokumą sąlygojančių veiksnių vertinimas / Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovė prof. dr. D. Jurevičienė. - Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2013. - 91 p.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe išanalizuota ir įvertinta fizinių asmenų nemokumo problema, nustatyti nemokumą sąlygojantys veiksniai bei pateikti siūlymai nemokumo rizikai mažinti, kuriais pasinaudoję asmenys galėtų gerinti įsipareigojimų vykdymą ir kurti finansinę gerovę. Pirmoje darbo dalyje teoriniu požiūriu tiriama nemokumo problemos valdymo svarba, pateikiama nemokių skolininkų klasifikacija, integracija ir atskirtis visuomenėje, pagrindinės nemokumo priežastys, jų sprendimo praktika, nemokumo vertinimas kredito reitingu. Antroje dalyje pagrindžiama tyrimo metodologija kintamųjų, apibūdinančių asmenį ir vartojimo kreditą, sąryšiams identifikuoti, įsipareigojimų prisiėmimo priežastims ir vartojimo kredito patrauklumo veiksniams įvertinti, nustatoma tyrimo imtis. Trečioje dalyje apibendrinami tyrimo rezultatai, įvertinami veiksniai lemiantys asmenų nemokumą ir pateikiamos rekomendacijos efektyviam nemokumo rizikos valdymui.

Pagrindiniai žodžiai: fizinių asmenų nemokumas, asmeninis bankrotas, įsipareigojimų nevykdymas, vartojimo kreditas, įsiskolinimas.

Sukačevskytė V. Evaluation of Factors Affecting Personal Insolvency / Master`s Work in Finance Management. Supervisor prof. dr. D. Jurevičienė. – Vilnius: Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University, 2013. - 91 p.

ANOTATION

In the master thesis it is analyzed and evaluated personal insolvency problem, determined the factors which result in insolvency and proposed recommendations for reducing insolvency risk, which individuals should use to improve their liabilities management and build financial well-being. In the first part of the thesis it is theoretically studied the importance of individuals insolvency problem management, defined the classification of insolvent debtors, their inclusion and exclusion in society, the main causes of people insolvency and its resolving practice, also insolvency evaluation by credit rating. The second part of the thesis presents the research methodology of defining relationships between various variables describing individual and consumer credit, also of evaluating the main causes of taking liabilities and using consumer credit, as well, it is calculated the survey sample. In the third part it is reviewed survey results, also evaluated the factors that influence personal insolvency and provided recommendations for efficient management of insolvency risk.

Key words: Personal insolvency, personal bankruptcy, default, consumer credit, debts.

Sukačevskytė V. Fizinių asmenų nemokumą sąlygojančių veiksnių vertinimas / Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovė prof. dr. D. Jurevičienė. - Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2013. - 91 p.

SANTRAUKA

Visame pasaulyje sparčiai augant fizinių asmenų skolų lygiui nemokumas tampa daugelio namų ūkių problema. Daug dėmesio kredito suvaržymams ir mažai didėjančiai kredito pasiūlai, privedė prie neatsakingo skolinimo(si) praktikos bei rekordinio asmenų, pasirašančių bankroto aktą, masto. Asmens įsipareigojimų nevykdymo reikšmę kreditoriui analizuoja daugelis užsienio mokslininkų, tačiau reikšmė pačiam individui ar nemokumą lemiantys veiksniai lieka mažai nagrinėti. Tačiau, kai dabar žmonės vis dažniau pasirenka vartojimą dengti skolintais pinigais, nemokumo problemos sprendimas tampa nebeišvengiamas, o veiksnių žinojimas - svarbus sprendžiant asmenų finansines problemas.

Magistro baigiamajame darbe, kurio objektas yra fizinių asmenų nemokumą sąlygojantys veiksniai, vertinama fizinių asmenų nemokumo problema, ją lemiantys veiksniai bei pateikiami siūlymai efektyviam skolinių įsipareigojimų valdymui. Tikslui pasiekti iškelti keturi uždaviniai: išnagrinėti teorinius fizinių asmenų nemokumo problemos aspektus; parengti asmenų nemokumą sąlygojančių veiksnių tyrimo metodologiją; išanalizuoti nemokumą sąlygojančių veiksnių tyrimo duomenis; apibendrinus rezultatus, nustatyti pagrindinius veiksnius sąlygojančius Lietuvos gyventojų nemokumą ir pateikti siūlymus efektyviam įsipareigojimų valdymui. Darbe taikomi tyrimo metodai: mokslinės literatūros ir lyginamoji analizė; statistinių duomenų analizė; empirinis kokybinis tyrimas – ekspertinis vertinimas; empirinis kiekybinis tyrimas – kintamųjų (finansinės įstaigos duomenys apie išduotus vartojimo kreditus keturiems šimtams asmenų) tarpusavio ryšių koreliacinė analizė, neparametrinis Stjudento t-test kriterijus; aprašomoji statistika, grafinis duomenų vaizdavimas.

Atliktu tyrimu nustatyta, kokie veiksniai sąlygoja vartojimo kreditų prisiėmimą (paklausą) ir kokie įsipareigojimų nevykdymą. Vartojimo kreditų paklausą lemia asmens lytis, amžius, gyvenamoji vieta (vyrai, 30-39 metų asmenys, didžiųjų miestų gyventojai labiausiai linkę skolintis). Pagrindinės skolinimosi priežastys yra: įsigyti brangesniems pirkiniams ir ankstesniems įsipareigojimams refinansuoti. Taip pat nustatyta, kad bankrotas nesumažina rizikingų vartojimo paskolų masto, kurių patrauklumą lemia mažesnės mėnesinės įmokos. Beveik pusė kreditais besinaudojančių asmenų susiduria su nemokumu, kurį sąlygoja lytis, amžius, šeiminė padėtis, paskolos dydis ir terminas (vyrai, 50-59 m., vieniši, turintys mažesnes ir trumpo termino paskolas asmenys blogiausiai vykdo įsipareigojimus). Atsižvelgiant į rezultatus, asmenims siūloma racionaliai ir kritiškai vertinti finansines galimybes, atsakingai planuoti pinigų srautus, vertinti ne pajamų dydį, bet stabilumą, nesivadovauti spontaniškumu skolinantis, įvertinti nepalankaus scenarijaus tikimybę. Kreditoriams siūloma apdairiau reguliuoti vartojimo kreditų pasiūlą ne tik jauniems asmenims, ką jie daro šiuo metu, bet visiems rizikingiems klientams, kuriems nustatyti siūloma naudotis kredito reitingu.

Sukačevskytė V. Evaluation of Factors Affecting Personal Insolvency / Master`s Work in Finance Management. Supervisor prof. dr. D. Jurevičienė. – Vilnius: Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University, 2013. - 91 p.

SUMMARY

Insolvency becomes a problem for many households because of rapid growth of personal debts level in the whole world. Too many attention to credit constraints and a little to growing credit supply has led to irresponsible lending/borrowing practice and a record number of people who sign the Bankruptcy Act. Many foreign scientists analyze personal default meaning to creditors, but its meaning to individuals or insolvency factors are remained to a little consideration. However, people nowadays increasingly choose to cover consumption by borrowed money, so the decision how to resolve insolvency problem becomes inevitable and the knowledge of insolvency factors is important resolving personal financial problems.

In the master's thesis, which research object is personal insolvency determinants, the main purpose was to evaluate personal insolvency problem, its determinants and to present recommendations for effective debt management. To achieve this goal such four tasks were set: to examine theoretical aspects of individual insolvency problem; to prepare the methodology for insolvency determinants research; to analyze research data of factors influencing insolvency; to identify the key factors leading to the insolvency of Lithuanian population and provide suggestions for effective management of liabilities. In thesis these research methods were applied: scientific literature and comparative analysis, statistical data analysis, empirical qualitative research – experts evaluation; empirical quantitative research – correlation analysis of relationship between variables (financial institution data on issued consumer credit for four hundred people), nonparametric Student`s t-test criteria; descriptive statistics; graphical data representation.

The study identifies factors affecting consumer credit-taking (demand) and person defaults. The demand for consumer loans is determined by gender, age and place of residence (men, 30-39 years, residents of large cities are most likely to borrow). The main reasons for borrowing are to buy the expensive purchases and to refinance previous commitments. Moreover, it was found that bankruptcy does not reduce the amount of risky consumer credits, which ir mostly attractive by lower monthly payments. Almost half of the people who use credits are facing insolvency, which is determined by gender, age, marital status, loan amount and term (men, 50-59 years, alone people with a smaller short-term loans meeting commitments worst). Taking into account the results, it is suggested for individuals to evaluate financial opportunities rationally and critically; also plan cash flows; asses the stability of income; to avoid spontaneous borrowing; assess the likelihood of an unfavorable scenario. Creditors are offered cautiously regulate credit demand not only for young people, what they are doing at the moment, but for all risky customers who can be determined by credit ratings.

1 PRIEDAS

1 lentelė. Nemokumo apibrėžimas įvairiose šalyse

Šalis	Nemokumo apibrėžimas
Austrija	(1) Bankroto procedūros pradėjimas įspėja apie tai, kad asmuo yra nemokus. (2) Asmuo pripažįstamas nemokiu ypač tada, kai sustabdo savo privalomus mokėjimus. (3) Aplinkybės, kuriomis skolininkas patenkina atskirų kreditorių reikalavimus visiškai ar iš dalies, arba vis dar gali patenkinti, savaime dar nereiškia, kad toks skolininkas yra mokus (Austrijos bankroto kodeksas).
Belgija	Nesugebėjimas laiku sumokėti savo skolas
Vokietija	1) Skolininkas negali apmokėti skolų suėjus terminui. 2) Skolininko turtas yra mažesnis nei esantys jo įsipareigojimai. Vartotojas turi nesugebėti sumokėti skolintojams, jei jis yra nemokus. Skolininkas laikomas nemokiu, jei jis susiduria su neišvengiamu nelikvidumu ir tikėtina, kad jis gali nesugebėti laiku įvykdyti savo prievolių (Bankroto įstatymas). Statutas nenumato galimybės pripažinti nemokiu tokį asmenį, kuris pvz. neapmoka skolų, nors pagal savo finansines galimybes galėtų tai padaryti.
Didžioji Britanija	Asmens nesugebėjimas vykdyti esamus įsipareigojimus arba atvejis, kai skola neturi būti sumokama nedelsiant, bet skolininkas neturi pagrįstų perspektyvų, kad galės sumokėti skolą ateityje.
Liuksemburgas	Ilgalaikių finansinių sunkumų patyrimas, siekiant išspręsti visas ne su verslu susijusias problemas dėl skolų, kurios atsirado suėjus privalomų įsipareigojimų vykdymo terminui.
Portugalija	Nesugebėjimas iš skolininkų pusės vykdyti įsipareigojimų laiku, nes trūksta tam priemonių bei kredito dalies.
Ispanija	Asmuo laikomas nemokiu, jeigu jo skolos viršija turimą turtą ir jis yra priverstas stabdyti dabartinių įsipareigojimų apmokėjimą.
Danija	Nemokiu laikomas asmuo, kuris neturi turto ir laikoma, kad jo nuolatinio įsisikolinimo padėtis yra be išeities.
Suomija	Nemokumas reiškia ne tik laikiną skolininko nesugebėjimą sumokėti savo skolų atėjus grąžinimo terminui, bet taip pat vertinant galimybę vykdyti įsipareigojimus, turi būti atsižvelgiama į: 1) skolininko turto likvidavimo lėšas; 2) skolininko pajamas ir potencialų uždarbį, atsižvelgiant į jo amžių, darbingumą ir kitas aplinkybes; 3) į būtinas gyvenimo išlaidas; ir 4) kitas aplinkybes sąlygojančias skolininko finansinę padėtį.
Prancūzija	Akivaizdus skolininko nesugebėjimas sąžiningai grąžinti visas skolas kai sueina mokėjimo terminas. Individai yra laikomi nemokiais, jeigu skolos grąžinimas mažina jų minimalius pajamų reikalavimus (suma kuri negali būti areštuota).
Švedija	Skolų įstatymas patikslina, kad nemokumas suprantamas ne tik kaip laikinas skolininko nesugebėjimas vykdyti finansinių įsipareigojimų laiku. Egzistuoja papildomi kriterijai, kuriuos svarbu apmąstyti siekiant įvertinti nemokumo egzistavimą. Apsvarstymai čia suteikiami įsipareigojimų laikotarpiui ir skolinimosi priežastims, taip pat skolininko pastangoms susitarti su kreditoriumi dėl skolų mokėjimo dalimis plano.

Šaltinis: adaptuota pagal U. Reifner ir kt., 2003

2 PRIEDAS

2 lentelė. Vartojimo kredito rūšys

Vartojimo kredito rūšis	*Apibūdinimas*
Vartojimo paskola	Dažniausia ši paskola būna skirta kokiam nors planuojamam brangesniam daiktui įsigyti. Pasiskolinama tam tikra pinigų suma, kurią privaloma grąžinti per tam tikrą terminą, mokant mėnesines įmokas, kurias sudaro grąžinama pasiskolinta pinigų dalis bei priskaičiuotos palūkanos. Galima rinktis fiksuotą ir kintamą palūkanų normą. Lietuvoje teikiami vartojimo kreditai svyruoja nuo 1 000 iki 90 000 litų. Laiku negrąžinus, įmonės toliau skaičiuoja palūkanas ir delspinigius. Paprastai palūkanos už vartojamąsias paskolas yra didesnės nei už būsto, bet mažesnės nei už kreditinės kortelės limitą.
Greitieji vartojimo kreditai	Greitųjų vartojimo kreditų paskirtis yra spręsti trumpalaikes, nenumatytas problemas. Skolinama suma svyruoja nuo 100 - 10 000 Lt ir joms užtikrinti nereikalingas užstatas. Tokį kreditą paėmęs asmuo neįsipareigoja kas mėnesį mokėti palūkanų ir paskolos sumos – už suteiktą kreditą atsiskaitoma sutartyje numatytu laiku pervedant pinigus į bendrovės sąskaitą arba atsiskaitant grynais pinigais. Paprastai šiuos kreditus ima tie žmonės, kurie sau to negali leisti, nes šio tipo paskolai yra taikomos labai aukštos palūkanų normos.
Finansinis lizingas	Lizingas – tai finansavimo šaltinis, skirtas daiktui įsigyti, kai paskolos užstatas yra pats paskolos objektas, nuosavybės teise pereinantis lizingo gavėjui tik išmokėjus visą sutartyje numatytą sumą. Lizingas dar vadinamas finansine, išperkamąja nuoma. Dažniausiai asmenys išsimokėtinai įsigyja ilgo naudojimo prekes (automobilius, buitinę techniką ir pan.). Įsigyjant turtą lizingo būdu nereikia išorinio finansavimo šaltinio, turtą galima naudoti nesumokėjus jo visos vertės, palūkanų norma dažniausiai mažesnė nei banko kreditų.
Kredito kortelės limitas	Kredito limitas yra suteikiamas kreditinių kortelių turėtojams. Kreditinių kortelių savininkams kreditoriai, atsižvelgdami į kliento finansines galimybes gali suteikti atitinkamą kredito limitą (kuris veikia sąskaitos perviršio principu), t.y. klientas gali naudotis didesniu pinigų kiekiu, nei yra jo sąskaitoje. Asmuo tokiu būdu palūkanas moka tik už faktiškai panaudotą limitą ir dienų skaičių. Paprastai neapmokėtam balansui taikomos didelės metinės palūkanų normos.

Šaltinis: adaptuota pagal Jurevičienė ir kt., 2009 bei vartojimo kreditus teikiančių įmonių aprašymus

3 PRIEDAS

CRONBACHO ALFA KOEFICIENTO SKAIČIAVIMAS

Cronbacho alfa koeficientas apskaičiuojamas pagal formulę:

$$\alpha = \left(\frac{m}{m-1}\right)\left(1 - \frac{\sum_{i=1}^{m} S_i^2}{S_p^2}\right); \qquad (1)$$

Čia: m – alternatyvų skaičius,

S_i^2 – i-tosios alternatyvos dispersija,

S_p^2 – bendra anketoje pateiktų alternatyvų dispersija, apskaičiuojama pagal formulę:

$$S_p^2 = \frac{1}{n-1}\left[\sum_{j=1}^{n} P_j^2 - n\left(\sum_{i=1}^{mk} \bar{T}_i^{\,2}\right)\right]; \qquad (2)$$

Čia: n – ekspertų skaičius;

P_j – j-tojo eksperto atsakymų į visus m klausimus įverčių suma;

T_i – visų ekspertų i-tosios alternatyvos įverčių suma;

$\bar{T}_i$ – i-tojo skalės elemento įverčių vidurkis.

Pažymėjus X_{ji} – j-tojo respondento atsakymo į i-tąjį klausimą įvertį, o G – bendrą visų n ekspertų atsakymų į visus m klausimus įverčių sumą, kintamuosius schematiškai galima pavaizduoti tokia matrica:

	1	2	…	i	…	m	
1	X_{11}	X_{12}		X_{1i}		X_{1m}	P_1
2							P_2
…							
j				X_{ji}			P_j
…							
n	X_{n1}					X_{nm}	P_n
	T_1	T_2		T_i		T_m	G

; (3)

Jeigu atliekant tyrimą naudojamasi SPSS Statistics paketu, Cronbacho alfa koeficientas apskaičiuojamas pagal *Analyze → Scale → Reliability Analysis* funkciją, pasirinkus „Alpha“ modelį.

4 PRIEDAS

KENDALO KONKORDANCIJOS KOEFICIENTO SKAIČIAVIMAS

Priklausomai nuo sutampančių rangų buvimo ar nebuvimo pasirenkamos skirtingos Kendalo konkordancijos koeficiento išraiškos.

Jeigu nėra sutampančių reikšmių, tai koeficientas apskaičiuojamas pagal formulę:

$$W = \frac{12S}{n^2(m^3 - m)}; \qquad (4)$$

Čia: n – ekspertų skaičius;

m – alternatyvų skaičius;

S – dispersija (parodo, ar ekspertų vertinimai labai skiriasi nuo bendrojo vidutinio vertinimo), apskaičiuojama pagal formulę:

$$S = \sum_{i=1}^{m}(\sum_{j=1}^{n} R_{ij} - \bar{R})^2; \qquad (5)$$

Čia: R_{ij} – i-tosios alternatyvos rangų suma;

$\bar{R}$ – alternatyvų rangų vidurkis, kuris apskaičiuojamas pagal formulę:

$$\bar{R} = 0{,}5n(m + 1); \qquad (6)$$

Jeigu vertinimuose yra sutampančių rangų, tai koeficientas skaičiuojamas pagal kitą formulę:

$$W = \frac{12S}{n^2(m^3 - m) - n\sum_{i=1}^{n} T_i}; \qquad (7)$$

Čia: n – ekspertų skaičius;

m – alternatyvų skaičius;

S – dispersija, apskaičiuojama pagal (5) formulę;

T_i - sutampančių rangų i-tojoje rangų eilutėje skaičius, apskaičiuojamas pagal formulę:

$$T_i = \sum_{j=1}^{gi}(t_j^3 - t_j); \qquad (8)$$

Čia: g_i– i-tojo eksperto alternatyvų, turinčių 2 ir daugiau sutampančių rangų, grupių skaičius; t_j– sutampančių rangų skaičius j grupėje.

5 PRIEDAS

EKSPERTŲ KOMPETENCIJOS KOEFICIENTO SKAIČIAVIMAS

Ekspertų kompetencijos koeficientas apskaičiuojamas pagal alternatyvų įvertinimo rezultatus. Pirmuoju žingsniu visiems ekspertams nustatomas vienodas pradinis kompetencijos koeficientas:

$$K_j^0 = \frac{1}{n}; \qquad (9)$$

Čia: n – ekspertų skaičius.

Tuomet tikroji kiekvieno eksperto kompetencija bus apskaičiuojama pagal formulę:

$$K_j = \frac{1}{\lambda} \sum_{i=1}^{m} x_i * x_{ij}\ ; \qquad (10)$$

Čia: *m* – alternatyvų skaičius;

λ – visų alternatyvų įverčių, padaugintų iš grupinio alternatyvų įverčio, suma, apskaičiuojama pagal formulę:

$$\lambda = \sum_{j=1}^{n} \sum_{i=1}^{m} x_i * x_{ij}; \qquad (11)$$

Čia: x_i – grupiniai alternatyvų įverčiai, apskaičiuojami pagal formulę:

$$x_i = \sum_{j=1}^{n} K_j^0 * x_{ij}; \qquad (12)$$

Čia: x_{ij} – *j*-ojo eksperto *i*-tosios alternatyvos įvertis.

Svarbu pažymėti, kad tokiu būdu apskaičiuota kompetencijos įverčių suma turi būti lygi vienetui.

6 PRIEDAS

EKSPERTINIO VERTINIMO ANKETA

Eksperto vardas, pavardė:

Eksperto darbovietė:

Eksperto pareigybė:

Darbo patirtis šioje pareigybėje:

*Teiginiai vertinami naudojant stiprumo **skalę nuo 0-10**, kur **„0“** skiriamas, jei teiginys negalioja jokiais atvejais, **„10“** – jei teiginys galioja visais atvejais.*

Vartojimo kreditų pagrindinė paskirtis:	**Teiginio įvertinimas**
• Brangesniems pirkiniams įsigyti iš karto	
• Iškilusiai likvidumo problemai spręsti (praradus darbą, sunkiai susirgus ir pan.)	
• Likvidumo lygiui, kuris suteikia saugumo jausmą, palaikyti	
• Anksčiau įsigytiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti	
• Gyvenimo lygiui ne pagal išgales palaikyti	
• Be iš anksto numatytos paskirties susiviliojus patraukliu paskolos pasiūlymu	

Vartojimo kreditų patrauklumas labiausiai pasireiškia:	**Teiginio įvertinimas**
• Mažesnėmis mėnesinėmis įmokomis	
• Trumpesniu paskolos terminu	
• Mažesne palūkanų norma	
• Lankstaus mokėjimo galimybe	

*Teiginys vertinamas naudojant stiprumo **skalę nuo 0-10**, kur **„0“** skiriamas, jei su teiginiu absoliučiai nesutinkama, **„10“** – jei su teiginiu absoliučiai sutinkama.*

Teiginys	**Teiginio įvertinimas**
Įsigaliojęs fizinių asmenų bankrotas sumažins neatsakingai prisiimamų vartojimo paskolų mastą	

7 PRIEDAS

EKSPERTŲ ALTERNATYVŲ VERTINIMO DUOMENYS IR DISPERSIJOS SKAIČIAVIMO REZULTATAI

3 lentelė. Ekspertų 6 alternatyvų vertinimo duomenys ir dispersijos skaičiavimo rezultatai

Ekspertai	***Alternatyvos***					
	A	**B**	***C***	***D***	***E***	***F***
Nr. 1	6	2,5	1	4,5	2,5	4,5
Nr. 2	6	4	2,5	5	2,5	1
Nr. 3	6	3,5	1,5	3,5	5	1,5
Nr. 4	6	3	1,5	5	4	1,5
Nr. 5	6	4	1,5	5	3	1,5
Nr. 6	6	3,5	1,5	5	3,5	1,5
Alternatyvų rangų suma $R_i = \sum_{i=1}^{m} r_{ij}$	36	20,5	9,5	28	20,5	11,5
Rangų sumų vidurkis a	21	21	21	21	21	21
Nuokrypio kvadratas	225	0,25	132,25	49	0,25	90,25
					Dispersija S	**497**

8 PRIEDAS

4 lentelė. Stjudento t-test kriterijaus rezultatai lyties ir paskolos dydžio vidurkių lygybei tikrinti

Group Statistics

	Lytis	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Paskolos_suma	Moteris	208	7262,2589	4811,85556	333,64215
	Vyras	192	8263,5181	5801,50219	418,68736

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
									95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
Paskolos_suma	Equal variances assumed	4,925	,027	-1,884	398	,040	-1001,25918	531,41085	-2045,98227	-43,46390
	Equal variances not assumed			-1,870	372,133	,042	-1001,25918	535,36547	-2053,98001	-51,46164

5 lentelė. Stjudento t-test kriterijaus rezultatai lyties ir bruto pajamų vidurkių lygybei tikrinti

Group Statistics

	Lytis	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Bruto_pajamos	Moteris	208	2029,5926	961,78723	66,68795
	Vyras	192	2319,6304	976,19006	70,45045

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
									95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
Bruto_pajamos	Equal variances assumed	,335	,563	-2,992	398	,003	-290,03777	96,95018	-480,63623	-99,43931
	Equal variances not assumed			-2,990	394,432	,003	-290,03777	97,00798	-480,75513	-99,32042

6 lentelė.Stjudento t-test kriterijaus rezultatai lyties ir paskolos termino vidurkių lygybei tikrinti

Group Statistics

	Lytis	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Terminas_metais	Moteris	208	6,67	2,934	,203
	Vyras	192	7,12	3,024	,218

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
									95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
Terminas_metais	Equal variances assumed	,724	,395	-1,499	398	,135	-,447	,298	-1,033	,139
	Equal variances not assumed			-1,497	393,212	,135	-,447	,298	-1,033	,140

7 lentelė.Stjudento t-test kriterijaus rezultatai lyties ir amžiaus vidurkių lygybei tikrinti

Group Statistics

	Lytis	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Amžius	Moteris	208	42,16	10,890	,755
	Vyras	192	37,17	10,787	,778

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
									95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
Amžius	Equal variances assumed	,049	,824	4,601	398	,000	4,992	1,085	2,859	7,125
	Equal variances not assumed			4,603	396,018	,000	4,992	1,084	2,860	7,124

9 PRIEDAS

8 lentelė. Spirmeno koreliacijos koeficiento skaičiavimo rezultatai tikrinant amžiaus ir įsipareigojimų vykdymo ryšį

			Įsipareigojimų vykdymas	Amžius
Spearman's rho	Įsipareigojimų vykdymas	Correlation Coefficient	1,000	,134**
		Sig. (2-tailed)	.	,007
		N	400	400
	Amžius	Correlation Coefficient	,134**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,007	.
		N	400	400

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

9 lentelė. Asmenų pasiskirstymas pagal lytį ir paskolos paskirtį

	Lytis		Viso
	Moteris	Vyras	
Brangesniems pirkiniams įsigyti (buitinė technika, kompiuteriai ir pan.)	33	23	56
Iškilusiai likvidumo problemai spręsti (praradus darbą, pagalba šeimos nariams)	17	3	20
Anksčiau įsigytiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti	11	15	26
Gyvenimo lygiui ne pagal isgales palaikyti (vartojimui)	33	31	64
Automobilio įsigijimui/remontui	23	41	64
Būsto remontui/renovacijai	43	25	68
Laisvalaikiui (pramogoms, šventėms, kelionėms, atostogoms)	19	36	55
Mokslams/studijoms	11	0	11
Medicininės paslaugos/sveikata	8	13	21
Kita (vairavimo teisėms, laidotuvėms, ūkiui ir t.t.)	10	5	15
Viso	208	192	400

10 lentelė. Asmenų pasiskirstymas pagal amžių ir paskolos paskirtį

	Amžius1						
	20 - 29 m.	30 - 39 m.	40 - 49 m.	50 - 59 m.	60 - 69 m.	70 m. ir daugiau	Viso
Brangesniems pirkiniams įsigyti (buitinė technika, kompiuteriai ir pan.)	17	8	16	6	6	3	56
Iškilusiai likvidumo problemai spręsti (praradus darbą, pagalba šeimos nariams)	6	8	0	3	3	0	20
Anksčiau įsigytiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti	6	14	6	0	0	0	26
Gyvenimo lygiui ne pagal isgales palaikyti (vartojimui)	13	27	13	11	0	0	64
Automobilio įsigijimui/remontui	12	18	17	11	6	0	64
Būsto remontui/renovacijai	14	21	19	12	2	0	68
Laisvalaikiui (pramogoms, šventėms, kelionėms, atostogoms)	11	20	18	6	0	0	55
Mokslams/studijoms	1	4	3	0	3	0	11
Medicininės paslaugos/sveikata	3	6	7	5	0	0	21
Kita (vairavimo teisėms, laidotuvėms, ūkiui ir t.t.)	2	5	8	0	0	0	15
	85	131	107	54	20	3	400